

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**OSMANLI'DA HATTATLIK VE HATTATLAR
(XVI.-XVIII. YÜZYILLAR)**

Rıdvan Enes Akçatepe

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2012

OSMANLI'DA HATTATLIK VE HATTATLAR
(XVI.-XVIII. YÜZYILLAR)

Rıdvan Enes Akçatepe

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

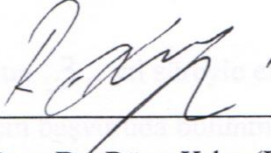
Ankara, 2012

KABUL VE ONAY

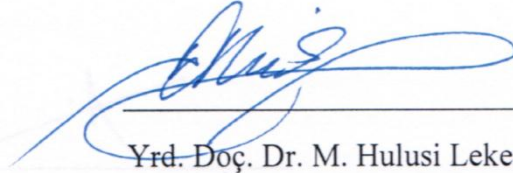
Rıdvan Enes Akçatepe tarafından hazırlanan “Osmanlı’da Hattatlık ve Hattatlar (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)” başlıklı bu çalışma, 26.04.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Fatih Müderrisoğlu (Başkan)

Doç. Dr. Rüya Kılıç (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. M. Hulusi Lekesiz

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ş. Armağan Tarım

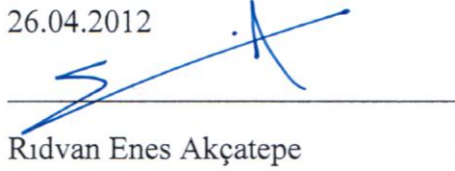
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun ..3.. yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

26.04.2012

Rıdvan Enes Akçatepe

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması sırasında gösterdiği sabır ve desteği ile ayırdığı titiz mesai için, danışmanım Doç. Dr. Rüya Kılıç'a, tavsiye ve eleştirileri için Yrd. Doç. Dr. Hulusi Lekesiz'e, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki tüm hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma, her zaman maddi ve manevi desteklerini gördüğüm ailelerime teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, tüm desteği, yardımı, hoşgörüsü ve sevgisi ile her an yanımda olan eşim Ayşe Gülsüm Akçatepe'ye minnettarım.

ÖZET

AKÇATEPE, Rıdvan Enes. *Osmanlı'da Hattatlar (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Osmanlılar, milletler tarihi içerisinde, toplum yapısı ve katmanları bakımından son derece karmaşıktır ve farklı bir yere sahiptir. Bunun yanında, Osmanlı toplum yapısının incelenmesinin önünde, sosyal tarihin yeterince ciddiye alınmaması ve siyasî tarihin genel düşünce dünyasında çok daha fazla yer kaplamasından kaynaklanan bir alan darlığı vardır. Bu alanı genişletebilmek için Osmanlı sosyal tarihinin, yeni bakış açıları ve yöntemlerle incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, Osmanlı tarihinin sosyal, kültürel ve iktisadî yapılanmalarının çözümlenmesine bir katkıda bulunabilmek üzere XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı coğrafyasında hattatların nasıl yaşadıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak, Osmanlı hat sanatı tarihinin temel kaynakları tetkik edilmiştir.

Çalışma neticesinde, Osmanlı döneminde yaşayan hattatların durumları hakkında genel bir bakış açısı elde edilmiştir. Osmanlı'da hattatların, toplum dinamikleri içerisindeki etkinliği araştırılmış, sosyal bir grup olarak her tabakada üyelerinin mevcut olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, hat, hattat, sosyal tarih, monografi.

ABSTRACT

AKÇATEPE, Rıdvan Enes. *Penmanship and Calligraphers in Ottomans (XVIth-XVIIIth Centuries)*, Master Thesis, Ankara, 2012.

Ottomans are immensely sophisticated and have a unique situation in the history of nations with regard to structure and layers of community. In addition to this, there is a restriction of examination of the Ottoman community structure that depends on the overwhelming of social history from political history, which taken into account more serious and important. To extend to this field, social history of Ottomans needs to be study with new vantage points and methods.

In this dissertation, revealing of the living of calligraphers in the Ottoman land has been aimed in the XVIth-XVIIIth centuries in order to contribute to the social, cultural and economical analyse of settlements of the Ottoman history. Intended to this, the main resources of the Ottoman calligraphic history were studied.

In the conclusion of this study, a point of view has been acquired about the Islamic calligraphers living in the Ottoman age. Activity of the *hattats* in Ottoman state has been investigated within dynamics of community, and their existence seen as a social group in every stratum.

Keywords: Ottoman, Islamic calligraphy, calligrapher, social history, monography.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. BÖLÜM: GİRİŞ: YÖNTEM VE KAYNAKLAR	1
1.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı	1
1.2. Kaynaklar ve Araştırmalar	4
2. BÖLÜM: TARİHÎ ARKA PLAN	11
2.1. Osmanlı'dan Önce Hattatlığın İnkişâfı	11
2.2. Osmanlı'da Hattatların Kısa Tarihi	14
3. BÖLÜM: OSMANLI'DA HOŞNÜVİSÂN: NÜVBE VE HÂL	22
3.1. Güzel Yazının Osmanlı Zihniyetindeki Yeri	22
3.2. Bir Hattat Yetiştiriyor	27
3.3. Hattatın Yaşamı ve İktisadî Durumu	38
SONUÇ	53
KAYNAKÇA	57
EKLER	62

1. BÖLÜM

GİRİŞ: YÖNTEM VE KAYNAKLAR

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE KAPSAMI

Yazının kullanımı, İslâm medeniyetini karakterize eden en önemli âmillerden biridir. İslâm yazısı, binaları ve tüm iletişim araçlarını tezyin etmek bakımından, yedinci yüzyıldan günümüze kadar ulaşan ve tüm İslâm coğrafyasında görülen bir kavrama karşılık gelir. İslâm’da *kaligrafi*, yani güzel yazı yazma sanatı veya terminolojik olarak *hüsn-i hatt*, estetik ifade biçiminde yegâne kabul gören görsel sanat olarak karşımıza çıkar. Bunda muhtemelen en büyük etken, İslâm akidesinin resim ve heykel gibi tasvir öğelerine karşı sergilediği duruştur. Osmanlı medeniyetinde de sanat cenahına baktığımız zaman en önemli unsur olarak hüsn-i hattı görürüz. Osmanlı düşünce ve estetik sahalarında hat sanatının öne çıkması, diğer kitap sanatlarının buna göre şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Osmanlı’da yazı, İslâm alfabesini kullanan diğer ülke ve milletlere nazaran çok daha ayrı ve özgün bir mefhuma karşılık gelir.

Bugün ülkemizde geleneksel sanatlar içerisinde ilgi çeken bir dal olarak varlığını sürdüren hüsn-i hatt, birçok araştırmaya konu olmuştur. Fakat bunlar genelde yazının biçimsel gelişim ve değişim sürecinin tetkiki ile bu yazıyı üreten bireylerin biyografilerinin tekrarından öteye geçememiştir. Ancak Osmanlı hat mirasına yetişebilen akademisyenlerin yaptıkları ciddi araştırmalar bunun istisnası olabilir. Kalem erbâbına biyografî ve sanat açısından bakılarak, tarihî perspektifin göz ardı edilmesi, sosyal çıkarımlar yapılarak kişiler ve olaylar hakkında yorumlar getirilmesinin de önüne geçmiştir. Bu açıdan araştırmacıların, hat sanatı ve hattatlara ekseriyetle “güzel sanatlar” penceresinden baktığını söyleyebiliriz. Şüphesiz bu konu üzerine eğilen bir araştırmacının hattat olması, onun çalışmalarını çok daha hızlı neticelendirmesine yardımcı olur. Ancak meselenin tarihsel-sosyolojik açıdan incelenmesi, Osmanlı sisteminin diğer unsurları gibi, *yazıcıların* da içtimai zihniyetin bir parçası olarak tahlil edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İslâm yazısının evreleri ile onları oluşturan birey ve öğeleri incelerken, günümüz sanat tarihçilerinin büyük kısmının Osmanlıca, Arapça, Farsça gibi dil altyapılarının gerekli ihtiyacı karşılamadığı görülmektedir. Bunu, araştırmaların birincil kaynaklara dayandırılmaması gibi ayrıntılardan çıkarabilmekteyiz. Bu durum, İslâm sanatı tarihi araştırmalarının daha çok, ilahiyat fakülteleri bünyesinde yürütülmesini beraberinde getirmiştir. İlahiyat fakültelerinin Arapça ve Osmanlıca kaynaklar üzerindeki ehliyeti bu çalışmaları hızlandırmasına karşın, elde edilen bulgu ve verilerin, edinilmiş teolojik bakış açısının etkisinde kalması kaçınılmazdır. Bahsedilen fakülteler için bu durum bir problem olarak gözükmese de, tarihçiye gerekli materyallerin tarihçinin kendi elinde yoğunlaşarak bilimsel bir ürün haline getirilememesi önemli bir sorun teşkil eder. Osmanlıca-Arapça-Farsça kaynakların, ilahiyat, tarih ve sanat tarihinden başka edebiyat ve sosyoloji gibi alanların çalışmaları üzerinde de hayati önem taşıması diğer bir dikkate değer taraftır.

Osmanlı toplumunun parçalarını bir araya getirmeye çalışan bugünkü Türk tarihçiliğinin, sosyal bütünlüğün etkin bir kesimini temsil eden Osmanlı hattatları ve yazıcılık mesleği geleneği hakkındaki araştırmaları istenilen seviyeye taşıdığını söylemek zordur. Birinci el kaynaklara rahatça ulaşılabilmesine rağmen, tarihçilerin bu konu üzerine fazla eğilmemesi, sosyal ve kültürel tarihe siyasi tarihten daha az önem verildiği düşüncesini akla getirir. Ya da hatla ilgili araştırmaların sanat tarihi ve ilahiyat araştırmacılarına havale edilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin, Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin en mühim eseri olarak kabul edilen *Künhü'l-Ahbâr*, tarih araştırmaları için elzem bir kaynak olma özelliğini korurken, takriben ondan beş yıl önce yazdığı *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı yapıtı, yazarın kendi karakteri ile yaşadığı dönem hakkında önemli bilgiler içermesine rağmen tarihçiler tarafından yeterince kullanılmamıştır. Osmanlı toplum tarihi incelemelerinin bir bütün halinde ele alınabilmesi için tüm parçaların sağlıklı bir şekilde yerine oturtulması, bu minvalde hattatlar ve diğer sosyal grupların derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Hattatların ve güzel yazarların Osmanlı toplumunda önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Çoğu sanat dalının yine İslâm yazısını tezyin etmek üzere icat olduğu da bir gerçektir. Hat ile ilgili birinci el kaynaklarda karşılaştığımız ve yazı sanatının kutsiyetini vurgulamak için kullanılan *Kur'an-ı Kerim* ayetleri, Hadis-i Şerif ve muhtelif vecizeler,

bu alanın İslâm dünyası ve bilhassa Osmanlı'da ne kadar fazla ilgi görmüş olduğunu bize gösterir; ilk yazıcının bizatihî Allah'ın kendisi kabul edilmesi ve bu görevi peygamberlerine de tevdi' etmesi, yeryüzüne inen tüm *Mushaf-ı Şerif*lerin yazılı olarak aktarılması, Hz. Peygamber'in ümmetine yazının faziletlerini ve yazıcılığın kutsal olduğunu anlatması, devamında Hz. Ali'nin kûfî yazının pîri kabul edilerek tüm hattatların silsilesinin kendisine dayandırılması gibi kutsallık izafe edilen konular, hat yazımıyla ilgili eserlerin mukaddimesinde veya ilk kısmında yer almaktadır.

Osmanlı zihniyetinde böyle ehemmiyet verilen bir alanın doğal olarak daha çok ilgi çekmesi beklenir. Belirtmek gerekir ki biz de, Osmanlı toplum dokusunda hattatlık ve yazıcılık mesleğini tüm yönleriyle, başından sonuna kadar ele alma iddiasında değiliz. Hat sanatının estetik açıdan ve biyografik olarak tek tek, yetkin kişilerin araştırmalarına konu olduğunu daha önce belirtmiştik. Amacımız, Osmanlı hat geleneğinin, en yüksek mecrasına ulaştığı zaman diliminde (XVI-XVIII. yüzyıllar), Osmanlı hattını meydana getiren, bu sanatı zirveye taşıyan kişilerin ve yazıcılar zümresinin, kimler olduklarını, ne şartlar altında yetiştiklerini ve yaşadıklarını, Osmanlı toplumsal bütünlüğünün neresinde yer aldıklarını, mümkün olduğu ölçüde ortaya koymaya çalışarak, Osmanlı toplum tarihi incelemelerine katkıda bulunmaktır.

Dönem kaynaklarında, hattat veya yazma kabiliyetine sahip herhangi biri olarak bahsedilen kişilerin, sınıf ayrımı yapılmadan farklı meslek dallarına sahip olabildikleri müşahade edilmiştir. Bu açıdan tüm yazarlar topluluğunu ele almak, araştırmanın amacını aşacağından, çalışmamız daha çok hattatlar ve kâtipler üzerinde, yani hat öğretimini gerçekleştiren ve bu işten hayatını kazananları kapsayacaktır. Mesele tüm *Memâlik-i Osmâniyye*'yi kapsamasına rağmen, İstanbul dışındaki merkezlerde hat eğitiminin yoğun olmadığı görülmüştür. Bu yüzden, hem İstanbul'un mütekâmil hat öğreniminin mihrakı olması, hem de şöhret veya *mansıb* isteyenlerin merkezleşen imparatorluğun başkentine yönelmesi sebebiyle, araştırmamızın odak noktası İstanbul olacak, yeri geldiğinde diğer bölgelerden bahsedilecektir.

1.2. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Araştırmamızın gerektirdiği en önemli verileri çıkartacağımız biyografik eserler, meşhur hattatları ya da güzel yazan devlet erkânını ön plana çıkarmakla birlikte, alt görevlerde bulunan kâtip ve yazıcıları da içermektedir. İnceleyeceğimiz dönem kapsamındaki hat sanatı tarihi kaynakları içerisinde yoğunlukla başvurulan dört ana kaynağın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1600) *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eseridir. Asıl adı Mustafa b. Ahmed b. Abdullah (ya da Abdülmevlâ) olan Âlî Efendi, Gelibolu'da doğmuş (İbnülemin, 1926, s. 4) ve öğrenim hayatına burada başlayıp, sonraları İstanbul'da Rüstem Paşa, Haseki Sultan ve Sahn-ı Semân (Fatih) medreselerinde devam etmiştir (Fleischer, 2008, s. 23-24). Devletin birçok kademesinde, İstanbul, Konya, Kütahya, Şam, Kahire, Manisa, Bosna, Erzurum, Trabzon, Halep, Bağdat, Amasya, Kayseri ve Cidde'de kâtiplik, defterdarlık ve sancakbeyliği gibi görevlerde bulunmuştur (Fleischer, 2008, s. 32-193).

Âlî, kendini şairlik, bürokratlık gibi meziyetleriyle ön plana çıkaran, hattatlıkta da iddia sahibi olan bir XVI. yüzyıl Osmanlı entelektüelidir. Şeyh Hamdullah ekolünü¹ takip eden, aynı zamanda Şeyh'in damadı olan Şükrullah Halîfe'nin oğlu Pir Mehmed'den sülüs ve nesih meşk etmiştir (İbnülemin, 1926, s. 101; Rado, 1984, s. 77; Tablo: 1).

Âlî Efendi, *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı Bağdat hazinesi defterdarlığından azledildiği ve herhangi bir vazifede bulunmadığı sırada 1587'de yazmıştır (İbnülemin, 1926, s. 56; Fleischer, 2008, s. 127). Sunuşta açıkladığına göre eserin kaynakları, Bağdat hattatlarından Kutbeddin Muhammed Yezdî'nin, elli hattatın biyografisini içeren *Risâle-i Kutbiyye*'si ile saray kâtiplerinden Abdullah Kırımî'nin verdiği şifahî bilgilerden mürekkeptir (Âlî, 1926, s. 7-9) Fakat özellikle üçüncü bölüm için Ali Şîr Nevaî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*, Devletşah'ın *Tezkire-i Devletşah* ve Şah İsmail'in oğlu Sam Mirza'nın *Tuhfe-i Samî* isimli eserlerinden de yararlanmıştır (Âlî, 1926, s. 28).

Menâkıb-ı Hünerverân, mukaddime, beş fasıl ve “hâttime-i kelâm”dan meydana gelir. Mukaddimede hüsn-i hattın gerekliliği ve ulviyeti, ayet, hadis, İslâm büyükleri ve

¹ Hat sanatında yeni bir yol açan üstatların meydana getirdiği kırıma noktalarına vadi, ekol, mektep, çığır, üslup gibi kavramlar atfedilmiştir.

âlimlerin vecizeleriyle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci fasılda, dört halife ve yirmi üç sahabenin vahiy kâtipliğinden, ikinci fasılda “aklâm-ı sitte”² denilen altı yazı türünden nesih ile yazan hattatlardan, üçüncü fasılda nesta’lik³ yazanlardan, dördüncü fasılda çep⁴, divânî ve siyâkat yazan hattatlardan bahsedilir. Beşinci fasıl ise katı’cılar, musavvirler, tarrah, müzehhip ve mücellitlere ayrılmıştır. Son kısımda önde gelen hattatlar bir daha zikredilip, tüm *hünerverâna* dualar edilerek esere son verilmiştir.

Eserin ilk tenkitli baskısı, İbnülemin Mahmud Kemal tarafından hazırlanmış ve 1926’da Türk Tarih Encümeni Külliyyatı dizisinin dokuzuncusu olarak basılmıştır. Âlî’nin diğer eserleri arasında fazla dikkat çekmeyen *Menâkıb*, 1982 yılında Müjgan Cunbur tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir (Âlî, 1982).⁵

Osmanlı hat sanatı Hâfız Osman üslubunun etkisine girmeden önce, yani özgünlüğünü yeni kazandığı XVI. yüzyılda Şeyh Hamdullah vadisinde eserler verirken, *Menâkıb-ı Hünerverân*’ın Osmanlı yazınında hatla alâkalı iki kaynaktan ilki olması önemlidir. Bu şekilde hat sanatı tarihi araştırmalarında kaynak olarak ilk sıralarda yer alsa da, toplumsal tarih araştırmalarında bu durum tam tersidir. Hâlbuki İbnülemin’in *Menâkıb*’taki ayrıntılı “Giriş” bölümünde Âlî’nin eserleri yapısına göre kategorize edilmiş, *Menâkıb-ı Hünerverân* da “Âsâr-ı Târihiyye” başlığı altında incelenmiştir (İbnülemin, 1926, s. 56).

Bir diğer önemli kaynak, Şeyh Hamdullah’ın talebelerinin en önemlilerinden kabul edilen Şükrullah Halîfe’nin talebesi Mustafa b. Nefes’in (ö. 1602) oğlu olan Nefeszâde Seyyid İbrahim Efendi’nin (ö. 1650) yazdığı ve IV. Murad’a ithaf ettiği *Gülzâr-ı Savâb*’tır. Nefeszâde, Ahmed Karahisârî’nin talebelerinden Demircikulu Yusuf b. Abdullah’tan hat meşk etmiştir (Mustakîmzâde, 1928, s. 42; Nefeszâde, 1938, s. 60).

² Nesih, sülüs, muhakkak, reyhânî, tevkî’, rıkaa’.

³ Nesih ve ta’likin birleşmesinden oluşan yazı tarzı.

⁴ Divânî yazının İran versiyonudur.

⁵ *Menâkıb-ı Hünerverân*’ın kütüphanelerde bulunan yazma nüshalarından İstanbul’da mevcut olanları; İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Yazmaları, Nr. 1302; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nr. 4098; Aynı yer, Nr. 9757; Aynı yer, Nr. 6201; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Nr. 757/1; Bayezid Devlet Kütüphanesi Yazmaları, Nr. 4987; Süleymaniye Kütüphanesi, Es’ad Efendi, Nr. 2211/1; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Nr. 757; Emanet Hazinesi, Nr. 1231; Millet Kütüphanesi, Âli Emîrî, Nr. T 801 ve Mehmet Zeki Pakalın Özel Koleksiyonu’ndaki yazmalar şeklinde sıralanabilir (Atsız, 1968, s. 11; Bayat, 2002, s. 2)

Gülzâr-ı Savâb, müellifin kendi zamanına kadar yaşamış Acem ve Osmanlı hattatlarından kırk yedisinin hal tercümelerini ve hat için gerekli malzemelerin yapım ve kullanım bilgilerini içerir. Eser, biyografilerin bir fasıl olarak sunulduğu “Tabakâtü'l-Küttâb” bölümü ile iki bâbdan oluşan “Terbiye-i Kırtâs”⁶ ve “Ahvâl-i Midâd ve'l-Kalemü'n-Nekâd”⁷ olarak belirtilen kısımlardan müteşekkildir. *Gülzâr*, biyografik olarak önemlidir fakat iki bâbda anlatılan hat ve hattın uydusu olan sanatların malzemeleri hakkında içerdiği bilgiler, detayları ve açıklayıcılığı ile öne çıkar. Bu bakımdan araştırmacılar tarafından, daha çok mezkûr malzemeler ile ilgili kısımlarda başvuru kaynağı olarak tercih edilmektedir (Nefeszâde, 1938).

Gülzâr'da, vahiy kâtipleri ve sahâbenin güzel yazarlarından bahsedilirken *Menâkıb-ı Hünerverân*'dan farklı ifadeler kullanılması dikkat çeker.⁸ Bundan başka, Nefeszâde İsmail'in Humus Kalesi'nde Hz. Osman'ın yazmış olduğu bir Kur'an-ı Kerîm'i incelemiş olması da kayda değerdir (Nefeszâde, 1938, s. 38). Nefeszâde'nin İslâm yazısının ilk örneklerinden birini tetkik etme şansına sahip olması, hattın Osmanlı'ya taşınma sürecini anlamasını sağlamış olabilir. Benzer şekilde Gelibolulu Mustafa Âlî de Bağdat'ta kaldığı sürede, Osmanlı hattını diğer ekollerle karşılaştırma fırsatı bulmuş olmalıdır. Böylece her iki yazarın da Osmanlı hattının erken dönemini içeren eserleri, yazının ve hattatlığın Osmanlı'daki tekâmülünü aydınlatması bakımından önemlidir. *Gülzâr-ı Savâb*'ın tam metin ve parça parça olarak birçok nüshası mevcuttur.⁹ Günümüz Türkçesiyle, 1938 yılında Kilisli Muallim Rıfat tarafından tashih edilerek yayınlanmıştır.

Temel başvuru kaynaklarımızdan bir diğeri olan *Devhatü'l Küttâb*, Hâfız Osman'ın üstadı olan Suyolcuzâde Mustafa Eyyubî Efendi'nin (ö. 1685-1686) torunu Mehmed Necib Efendi (ö. 1755) tarafından 1737 yılında yazılmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 437;

⁶ Kâğıdın âharlanması ve çeşitli renklendirme işlemlerini anlatan kısım.

⁷ Kalemin (kamış) tıraş edilmesi ile mürekkep yapma ve renklendirme yöntemlerini anlatan kısım.

⁸ *Menâkıb*'da yirmi yedi sahâbeden bahsedilirken, *Gülzâr*'da on civarında olduğu belirtilir (Âlî, 1926, s. 13; Nefeszâde, 1938, s. 37).

⁹ İstanbul'da, Murad Molla Kütüphanesi, Nr. 1535, Millet Kütüphanesi, Âli Emîrî, Nr. T 806; Aynı yer, Nr. 807/1; Aynı yer, Nr. 808; Aynı yer, T 812/4; İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Yazmaları, Nr. 1243; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Nr. 1292; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi, Nr. 1232; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nr. 3794/2; Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, Nr. 2547/1; Aynı yer, Nr. 292-293; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbi, Nr. 1232; Aynı yer, Nr. 1234; Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, Nr. 289/1, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nr. 5267; Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlid Efendi, Nr. 292; Aynı yer, 293 ve Âtîf Efendi Kütüphanesi, Nr. 2853'te muhtelif isimlerle yer almaktadır (Bayat, 2002, s. 9-10).

Rado, 1984, s. 15). Eserin yazıldığı tarihe kadar yaşayan 497 hattatın kısa biyografilerini içerir; hattatların kimlerden meşk ettikleri ve silsile bilgilerini ihtiva etmesi açısından önemlidir. Yine Kilisli Muallim Rıfat tarafından günümüz Türkçesine uyarlanarak düzenlenen yapıt, 1942 yılında yayınlanmıştır.¹⁰

Osmanlı'da hat sanatı kaynakları içerisinde belki de en önemli yeri işgal eden ve bizim de ağırlıklı olarak faydalanacağımız *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eserin yazarı Müstakimzâde Süleymân Sâdeddîn Efendi'dir (ö. 1787). Asıl adı Muhammed Müstakim b. Muhammed Emîn b. Süleymân Sâdeddîn'dir (İbnülemin, 1928, s. 3-4). İstanbul'da doğup büyümüş, Fındıkzâde İbrâhim Efendi, Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi ve Kâtipzâde Mehmed Refî Efendi'den hat eğitimi tamamlamıştır (İbnülemin, 1928, s. 3-4) XVIII. yüzyılın tanınan mutasavvıfı Mehmed Emin Tokâdî'ye intisap ederek, vefatına kadar yanında bulunmuş, vefatından sonra da yine Tokâdî'nin kabri yanına defnedilmiştir. İyi eğitilmiş bir münevver olan Müstakimzâde Süleymân, resmî vazîfe ile meşğûl olmamasının da verdiği serbestlikle yüz kırk üçe yakın eser yazmıştır (İbnülemin, 1928, s. 32-82).

Müstakimzâde, kendisinin ve Osmanlı hat sanatı tarihinin en mühim ve kapsamlı çalışması olan *Tuhfe-i Hattâtîn*'i 1787 yılında telif etmiştir. Eser, müellifin kendi çağına kadar gelen 2079 hattatın biyografisini içerir. Birinci kısımda sülûs, nesih ve celi, ikinci kısımda ise ta'lik yazan hattatların hal tercümeleri ele alınmıştır.¹¹ *Menâkıb-ı Hünerverân* gibi bu eserin de tenkitli baskısını İbnülemin Mahmud Kemal hazırlamış ve 1928'de Türk Tarih Encümeni yayınlamıştır. Sanat tarihi ve tarih alanında ciddi bilgiler içeren bu eser hakkında bir çalışmaya, taramalarda rastlanamamıştır. Diğer kaynaklara nazaran *Tuhfe*'yi çok daha fazla kullanmamızın nedeni, Müstakimzâde'nin kendinden önceki tüm eserleri *Tuhfe*'de toplamasıdır (Müstakimzâde, 1928, s. 437). Bunun yanında detayları daha iyi sunabilmesi ve hattatları, incelediğimiz zaman diliminde ele alması, kaynağı bizim açımızdan eşsiz kılmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, *Tuhfe*'den yaptığımız tespitlerin neredeyse tamamı, hal tercümelerindeki bilgilerden çıkarılmıştır. Bir başka deyişle

¹⁰ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Nr. 9627; İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Yazmaları, Nr. 406; Millet Kütüphanesi, Âli Emîrî, Nr. T 800; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emânet Hazinesi, Nr. 1232/3 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, Nr. 4359'da Devhatü'l-Küttâb'ın nüshaları mevcuttur (Bayat, 2002, s. 12-13).

¹¹ İstanbul'da *Tuhfe-i Hattâtîn*'in nüshaları mevcuttur; Murad Molla Kütüphanesi, Nr. 1448, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Nr. 6194, Millet Kütüphanesi, Âli Emîrî, Nr. T 796-797-798, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler, Nr. 722 (Bayat, 2002, s. 8-9).

çalışmamız, yapılan çıkarımlarla, özgünlük bakımından benzer araştırmalardan ayrılmaktadır.

Dönemimizin dışında kalan fakat yine de kıymetli bir eser olan *Hat ve Hattâtân*'dan da bahsetmek gerekir. Eserin yazarı olan Mirza Habib Efendi (ö. 1894) ise İsfahan'da doğmuş, öğrenimine burada başlamış, Tahran ve Bağdat'ta tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'da Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinde Farsça ile Arapça ve Darüşşafaka'da Farsça ile Fransızca dersleri vermiş, Osmanlı Devleti'ne yirmi beş yıl verdiği hizmetin bir müddetinde de Maarif Nezâreti Encümeni teftiş ve muayene âzâlığı yapmıştır (İbnülemin, 1955, s. 829). Farsça, Türkçe, Arapça ve Fransızcaya hâkimiyeti, dilbilgisi ve tercümedeki uzmanlıklarının yanı sıra şair olan Habib Efendi'nin *Düstûr-ı Sühân* adlı eseri, Farsçanın ilk düzenli grameri olarak kabul edilmektedir (Yazıcı, 2002).

Hat ve Hattâtân, İranlı ve Türk hattatların biyografileriyle hat sanatına dair çeşitli bilgi ve metinlerden meydana gelmiştir. Haklarında bilgi verdiği kişilere dair Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerle zenginleştirilmiş olan eserin bir özelliği de İbn Bevvâb'ın hatla ilgili yazdığı *Kasîde-i Râiiyye*'nin metnini, şerhiyle birlikte içermesidir (s. 45-47). Eserin sonunda ayrıca, bazı meşhur müzehhip ve mücellitler hakkında bilgi verilmiştir. Hatla ilgili Osmanlı kaynaklarının tamamı gibi *Hat ve Hattâtân*'ın baş tarafında hattın ortaya çıkışı, gelişmesi, özellikle Arap hattının menşei ve çeşitleri anlatılmış, bu sanata hizmet ederek onu geliştiren üstatların şeceresine yer verilmiştir. Eserin iki bölümden meydana gelen biyografi kısmı İran ve Osmanlı hattatlarına ayrılmış, ilk bölümde bilhassa ta'lik, ikinci bölümde sülüs ve nesih yazan hattatlardan bahsedilmiştir.

Osmanlı hattatlarına dair bilgi veren eserler arasında Hakkakzâde Mustafa Hilmi'nin *Mizan'ül-Hatt*'ı, Şeyhülİslâm Sâdeddin Efendi'nin *Defter-i Pâk-i Erbâb-ı Danîş*'i, Mehmed Şem'i'nin *Tezkiretü'l-Hattâtîn*'i, Süleyman Efendi'nin *Mir'at-ı Hattatin*'i ve Mehmed Süreyya Efendi'nin *Sicill-i Osmanî* eserleri zikredilebilir.

Yine, Osmanlı sarayında “ehl-i hiref” olarak tabir edilen sanatkâr ve zanaatkârlar topluluğunun kaydını muhafaza eden *Ehl-i Hiref* defterleri de bize sanat ve zanaat ehli hakkında önemli bilgiler verir. Bu kurumun mensuplarının nereden geldiği veya

getirildiği, göreve başlamalarından itibaren kendilerine ne kadar gündelik verildiği ve hakkındaki diğer idari kayıtları içermeleri bakımından önemli kaynaklardır. Defterlerde “cemaât-i kâtibân-ı kütüb” olarak, önemine binaen ilk sırada yer alan müstensih hattatlar, *Kur’an-ı Kerîm* başta olmak üzere dinî, ilmî, edebî her türlü kitabı çoğaltmakla görevliyidiler (Yaman, 2008, s. 36-37).

Birçok hattat, üstadından icazet aldıktan sonra, mahallelerde imamlık ve yazı öğretimi vazifelerinde veya ilim tahsilini tamamladıktan sonra medreselerde düşük akçeli memuriyetlerde bulunabilmekteydiler. Vakıf bünyelerindeki yapılarda bu tarz görevleri yapan kişiler hakkında, mufassal, icmâl ve evkâf defterlerinde, meseleyle ilgili bilgiler bulunabilmektedir.

Mühimme defterlerinde, herhangi bir işle vazifelendirilmiş kâtipler hakkındaki tayinler, emirler, davalar ve benzeri hükümleri ihtiva eden belgelere rastlanmaktadır. Osmanlı araştırmalarında önemli yere sahip olan bu defterler, konumuzu aydınlatmada yardımcı olacak bilgilere sahip diğer bir kaynak türüdür.

Yazıldığı devrin şairlerinin hal tercümelerini içeren *şuara tezkireleri*, güzel yazıyla uğraşan birçok Osmanlı entelektüelinin aynı zamanda şiirle de meşgul olması açısından biyografik eserleri destekler niteliktedir. Bu kaynaklardan da faydalanmaya çalışılacaktır.

Modern Araştırmalar

Harf inkılâbıyla Osmanlıca harflerin kullanımının kaldırılması, *hattın*, bağımsız bir sanat dalı halini alması sonucunu doğurmuştur. Günümüze ulaşan önemli hattatlar da hem Osmanlı hat mirasının varisleri olan üstatlardan ders alarak geleneği yeni nesle aktarmışlar, hem de *hüsn-i hat* ile ilgili akademik güzergâhta birbirinden önemli ürünler vermişlerdir. Ekol yaratan hattatlar hakkında çeşitli tezler ve müstakil çalışmalar yapılmış, hat sanatı zemininde bu hattatlar mercek altına alınmıştır.

Türk tıp tarihinde uzman olmasına rağmen sanat tarihinde de birçok çalışmaya imza atan A. Süheyl Ünver, yayınlanan makaleleri dışında, Osmanlı hattatları hakkında risale denebilecek kısa tanıtım yazıları kaleme almıştır (Bayat, 2002, s. 32-34, 254-259). Bu

alışmalar çok kapsamlı olmadığından ancak sınırlı ölçüde yararlanabiliyoruz. Cumhuriyet döneminde yetişen bir diğ er önemli hattat ve akademisyen de Ali Alparslan'dır. Edebiyatçı ve filolog olan Alparslan, Güzel Sanatlar Akademisi hocası ve son Osmanlı hattatlarından olan Necmeddin Okyay'dan ders ve icazet almıştır. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, *Ünlü Türk Hattatları* gibi biyografik çalışmalarının yanı sıra hatla ilgili 150'ye yakın tebliğ, makale ve ansiklopedi maddesi yayınlamıştır (Bayat, 2002, 59-71).

Şevket Rado'nun *Türk Hattatları* isimli kitabı, *Tuhfe-i Hattâtîn*'de önde gelen Türk hattatlarının tercüme-i hallerini derlemesi bakımından önemlidir. Muhittin Serin'in *Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar*'ı, genel bir biyografi eseri olmakla beraber, *Hattat Ahmed Karahisârî* ve *Hattat Şeyh Hamdullah* da önemli çalışmalarıdır. Süleyman Berk'in *Hattat Mustafa Râkım Efendi*, Ömer Faruk Dere'nin *Hattat Hâfız Osman Efendi* adlı çalışmaları da, çığır açan hattatların detaylı biyografilerini ihtiva etmesi açısından burada yer verilecek modern araştırmalar arasındadır. Bunlardan başka, Necmeddin Okyay'dan ders alan diğ er bir hattat-akademisyen olan M. Uğur Derman, büyük bir hat levha kataloğ u derleyip, bunları hacimli eserlerde toplayarak, büyük bir görsel arşiv oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Alparslan gibi, Derman da üretken bir araştırmacıdır; kitap ve albümlerin haricinde çok sayıda tebliğ, makale, ansiklopedi maddesi yazmıştır (Bayat, 2002, s. 18-21, 114-135).

Yukarıda zikredilen ve diğ er araştırmacıların, hat sanatı ve hattatlar hakkında yazdıkları ansiklopedi maddeleri ile muhtelif referans eserlerinden, doktora ve yüksek lisans tezlerinden de yararlanılmaya çalışılacaktır.

2. BÖLÜM

TARİHİ ARKAPLAN

2.1. OSMANLI'DAN ÖNCE HATTATLIĞIN İNKİŞÂFI

Lügatte, Arapça “hatt” mastarından türeyen “ince, uzun, noktaların birleşmesinden meydana gelmiş çizgi” anlamına gelen “hat” kelimesi, terim olarak “hüsn-i hat” ifadesiyle, “Arap yazısının estetik ölçütlerle güzel bir şekilde yazılması” anlamını içermektedir (Özönder, 2003, s. 63, 76; Derman, 1999a, s. 427,). Arap grafolojisiyle ilgili yapılan çalışmalar, bu yazı sisteminin *Nabat* topluluğuna ait olduğunu ve Fenike alfabesine dayandığını belirlemiştir (Alparslan, 2007, s. 19; Derman, 1999a, s. 427; Serin, 1999, s. 26).

Arap yazısı, önceleri sadece Arap coğrafyasında kullanılırken, İslâmiyet’in inkişafı ve yayılması ile Müslümanlığın müşterek yazı modeli haline gelmiştir. İlk zamanlar “cezm” adıyla anılan ve daha sonra “Mekkî” ve “Medenî” ismini alan İslâm yazısı, olgunlaşma sürecinde farklı şekillere bürünmüştür; “mâil” yani meyilli diyebileceğimiz tarzdan başka, harflerde yatay karakterlerin uzatıldığı “meşk” adında başka bir üslup da ortaya çıkmıştır. Hattatların pîri olarak kabul edilen Hz. Ali'nin Kûfe'ye yerleşmesinin ardından İslâm yazısı burada büyük bir gelişme göstererek “kûfi” adını almış ve Abbâsîler dönemine kadar kullanılmıştır (Derman, 1999a, s. 426). Abbâsîlerden günümüze kadar devam eden süreçte ise yazı, artık “süsleyen”in ötesinde “süslenen” haline gelmiştir.

İslâm Peygamberinin, kendi döneminde vahiy, sır, mektup ve iktâ kâtipliğini teşekkül etmesiyle, yazıcılığın sanat kaygısı taşımadan, ihtiyaca yönelik olarak ilk defa “kâtip” sıfatıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu şekilde kâtip unvanı Emevîler ve Abbâsîlerde hattatlar için de kullanıla gelmiş ve Osmanlı'da dahi Cumhuriyet'in kurulmasına kadar resmî kadrolarda yer almıştır (Derman, 1999b, s. 493). Mustafa Âlî, adı geçen eserinde vahiy kâtiplerini, Yâkub b. İdris Nigedî'nin (ö. 1429-30) eseri *İşrâku't-Tevârih*'ten alıntılıdığına göre; Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb, Osman b. Affan, Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvam, Âmir b. Fihr, Âs evlâdından Hâlid, Eban ve Sa'id, Abdullah Erkâm, Hanzale

b. Rebi', Übeyy b. Ka'b, Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Şurahbil b. Hasene, Mugîre b. Şu'be, Abdullah b. Zeyd, Cuheyym b. Salt, Hâlid b. Velid, 'Alâ b. Hadremî, Amr b. Âs, Abdullah b. Revâhe, Muhammed b. Mesleme, Abdullah b. Abdullah b. Übeyy, İbn Mes'ud, Mu'aykib b. Ebû Fâtıma, Zeyd b. Sâbit ve Mi'aviye b. Ebû Süfyân olarak zikreder (Âlî, 1926, s. 14).

Kaynakların fikir birliğine vardığı nokta, Hz. Ali'nin, *kûfî* yazıyı yüksek düzeylere çıkardığı ve yazıcıların pîri olduğu görüşüdür. Ayrıca çocukları, yani Hz. Muhammed'in torunları Hasan ve Hüseyin'i de yazıcılıkta eğittiği, yine *Menâkıb-ı Hünerverân* (s. 14-15) ve *Gülzâr-ı Savâb*'da (s. 39) kaydedilmiştir.

Kâtiplikten farklı olarak VIII. yüzyılda ortaya çıkan *verrâklar*, ekseriyetle *Kur'an-ı Kerîm* ve daha sonra muhtelif eserleri ücretle çoğaltan bir zümre olarak gelişmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde bilim ve sanatın ilerlemesine ve kitapların istinsah ihtiyacına paralel olarak çoğalan *verrâklar*, yazılarını zamanla daha güzel yazdılar ve hat sanatının teşekkülünü hızlandırdılar.¹²

“İslâm yazısını sanat amacıyla yazan ve öğreten kişi” manasına gelen “hattat” tabirinin ilk kez ne zaman kullanıldığı bilinmemekle birlikte, yazıyı sanat gayesiyle yazan ilk zümrenin VIII. yüzyılda Kutbe (ö. 771) ile birlikte, “muharrir” unvanını kullanarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Berk, 2006, s. 13; Derman, 1999b, s. 493; Rado, 1984, s. 25). Zikredilen kişinin *celî*, *tûmâr*, ve *nısf* yazılarını bulması, biçim kaygısının ortaya çıktığını göstermektedir. Rado, Kutbe'nin sülûs yazısını da icat ettiğini eklemesine rağmen iki alt paragrafta İbrahim Seczî'nin (ö. 815) sülûsü bulunduğunu tekrarlar (s. 25). *Tuhfe-i Hattâtîn*'de ise *sülûsün* İbrahim adında Seczli biri tarafından bulunduğu nakledilir (s. 47). Müstakimzâde ayrıca, “kadim tarihlerde hattat unvanıyla ancak” Hattât-ı Azîzân b. Muhammed'e (ö. 994-995) rastladığından bahseder (s. 309). XII. yüzyıldan itibaren ise kâtip, *verrâk* ve *muharrir* tabirlerinin yerini hattatın aldığı biliniyor (Berk, 2006, s. 14).

¹² Verrâk tabirinin Mâlik b. Dînar (ö. 747 veya 748) ile başladığı rivayet edilmektedir (Derman, 1999b, s. 493; Rado, 1984, s. 24).

Osmanlı'da hattat unvanı benimsenmekle beraber, İran havalisinde “güzel yazan” anlamına gelen “hoşnüvis” ifadesinin kullanılmasına da rastlanılır. Ayrıca saray hattatlarının unvan olarak “kâtib-i sultânî” titrini sahiplendikleri görülür.¹³

Abbâsî Halifeleri Muktedîr (ö. 932), Kâhir (ö. 934), Râdi (ö. 940) dönemlerinde vezirlik yapan fakat daha çok hattatlığıyla bilinen Muhammed b. Ali b. Hasan İbn Mukle (ö. 940) İbrahim Seczî'nin şakirtlerinden Üstad Ahval'den talim etmiş, Hasan Basrî'nin yazılarıyla kendini geliştirmiştir. İslâm yazı sistemine bir ölçü getirerek karakterleri nokta, elif ve geometrik şekillerle boyutlandırmış, ayrıca kûfî yazıyı neshe çevirmiştir (Âlî, 1926, s. 17; Müstakimzâde, 1928, s. 429). Hattın böylece daha düzenli bir biçim alması, önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir.

Hattın İbn Mukle ile standardizasyonundan sonra İbn Bevvâb olarak ünlenen Ebu'l-Hasan Alâaddin Ali b. Hilal (ö. 1032), İbn Mukle'nin birçok yazısını toplayarak üzerinde çalışmış, tashih ederek ve güzelleştirerek daha latif bir üslup üretmiştir (Müstakimzade, 1928, s. 331) Bu şekilde *reyhanî ve muhakkak* yazılarını üretmiş, Osmanlı öncesinde *Yakût ekolüne* kadar ulaşan yazının kaidelerini belirlemiştir. Mezarının, Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel'in mezarının yanında olduğu nakledilir (Müstakimzâde, 1928, s. 332)

İbn Bevvâb'dan itibaren XIII. yüzyıla kadar devam eden gelenek, Bağdat'taki son Abbâsî Halifesi el-Musta'sım Billah'ın, çocukken köle olarak aldığı ve özenle yetiştirdiği Ebu'l-Mecd Cemâleddin Yâkut el-Musta'sımî'nin (ö. 1298) zuhuruyla yeni bir yön kazanmıştır. Yâkut'un XIII. yüzyılın başlarında Amasya'da doğduğu genel olarak kabul görse de bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Tüm yaşamını Bağdat'ta geçiren Yâkut, 1258'de Hülagû'nun burayı zapt etmesinden sonra Moğol hâkimiyeti altında da kariyerini devam ettirmiştir. Öldüğünde, selefi İbn Bevvâb gibi Ahmed b. Hanbel'in mezarının yanına defnedilmiştir. Yâkut el-Musta'sımî, hat sanatına biçim veren ve standart getiren hattatların en önemlisi kabul edilir. Önemli bir özelliği de yazı kamışının ucunu eğri

¹³ Abdullah Kırîmî'nin “Kâtib-i Tatar”, Şeyh Hamdullah'ın hocası Hayreddin Mar'aşî'nin “Kâtib Hayreddin” lakaplarıyla anıldıkları, bizzat Şeyh Hamdullah'ın da eserlerinde “Kâtibü's-sultânî” imzasını kullandığı kaydedilir. Bundan başka bazı ün yapmış saray hattatlarının da “kâtib-i saray-ı sultânî” unvanını aldıkları biliniyor (Derman, 1999b, s. 493).

(*muharref*) biçimde tıraş ederek *vahşi* ve *ünsî*¹⁴ taraflarının oranında tamamen orijinal bir stil geliştirmesidir. Yâkut, Moğol idaresinde sanatını icra etmekte çok sıkıntı yaşamasa da, dönemin siyasi konjonktürü sebebiyle ilim ve sanat erbâbı, hilâfet merkezinden ayrılarak İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine dağılmıştır. Bu şekilde Yâkut mektebinin temsilcileri de geniş ölçüde yayıldı. Bu dönemden itibaren aklâm-ı sitte genel kabul gördü (Müstakimzâde, 1928, s. 618; Âlî, 1926, s. 10).

2.2. OSMANLI'DA HÜSN-İ HATTIN KISA TARİHİ

Osmanlı topraklarında da Yâkut akımının izlerine rastlanılmasına rağmen Ankara Savaşı'na kadar meydana gelen eserler günümüze ulaşamamıştır. I. Mehmed'den itibaren oluşturulan hat örnekleri ise çok değildir ancak Yâkut tarzının benimsendiğini gösterecek derecede kâfidir (Alparslan, 2007, s. 26-27).

Devletin kurulmasından itibaren imparatorluk sürecine değin hat sanatına ihtimam gösteren padişahlardan, *Menâkıb-ı Hünerverân*, *Gülzâr-ı Savâb*, *Devhatü'l-Küttâb*'da bahsedilmemişse de *Tuhfe-i Hattâtîn*'de II. Murad'ın sülüs ve nesihle ilgilendiğinin belirtilmesi ilginçtir. Zira Müstakimzâde'nin eseri diğerlerinden sonra telif edilmiştir. II. Mehmed ile birlikte, devletin imparatorluk hüviyetine bürünmesi, merkezileşmenin getirdiği farklılıklarla gelişen kurumlar ve sistem, bilim, kültür ve sanat unsurlarını da olumlu yönde etkilemiştir. Süheyl Ünver'in derlediği bir çalışmada 1453-1481 yılları arasında Fatih'in tesis ettirdiği saray nakışhanesinde faaliyette bulunan hattatların bir listesi verilmiştir (Ünver, 1958, s. 6-16.) Buna dayanarak İstanbul'un fethiyle, hat ve diğer tezyîni sanatların ciddi biçimde şekillenmeye başladığını, bilime gösterilen ilgi ve özenin, kitap yazımı ve yazıcılıkta da önemli gelişmelere yol açtığını söyleyebiliriz. Bir örnekle; daha önceki döneme ait bir bulgu olmamasından hareket ederek, divani yazının Fatih döneminde, Acemin çep yazısından farklı surette, mütakâmil bir şekilde ortaya çıktığı gözlemlenir. Bu durumla ilgili olarak Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*'da Matrakçı Nasuh, Kâtib-i Tâc, Tâczâde Mehmed Çelebi gibi üstadların *çepi* tamamen değiştirerek divanîyi teşkil ettiklerini belirtir (s. 61-62). İstanbul'un payitaht olarak hızla gelişmesine

¹⁴ Kalemin kesilmiş olan kısmının uzun (sivri) ve kısa kenarı (Özönder, 2003, s. 211, 213).

mukabil, hat sanatında göze çarpan asıl gelişme sahası Amasya'dır; Sûfî Yahya Çelebi, Sinanüddin Yusuf Çelebi, Hayreddin (Maraşî) Halil Çelebi, Şeyh Hamdullah, Şeyh'in dayısı Celâleddîn, Celalzâde Cemal ve Muhyiddîn Amâsî, yine Şeyh'in akrabasından Abdullah Amâsî, Mir Tâcî, Seyyid İbrahim gibi hattatlar XV-XVI. yüzyıllarda buradan yetişmişlerdir. Zikredilen dönemde farklı şehirlerde, baba-oğul hattatlar Yahyâ Sôfî ve Ali Sôfî, Ahmed Karahisârî, Bursalı Şerbetçizâde İbrahim'in sanatlarının derecesi, İslâm âleminin lideri konumuna yükselen Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarda sağladığı üstünlüğü yazın sanatında da ele geçireceğinin habercisi sayılabilir. (Serin, 1992, s. 16-17).

Osmanlı hat sanatına yön veren veya etki eden hattatların zikredilmesi, konumuzu kapsayan sürecin aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır. Bahsedilecek hattatlardan, yirmiden fazla talebesi olanlar seçilmiş olup, diğerlerinin durumu için çalışmamızdaki Tablo: 1'e müracaat edilebilir.

Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520)

Şeyh Hamdullah'ın menşei hakkındaki genel görüş, babası Şeyh Muslihüddin Mustafa Dede'nin Buhara'dan Amasya'ya gelerek yerleştiği ve Hamdullah'ın burada doğduğu yönündedir (Müstakimzâde, 1928, s. 185; Suyolcuzâde, 1942, s. 8). Hamdullah, zamanının ilimlerini Hatip Kâsım Efendi'den¹⁵ tahsil etmiş, ilk hat eğitimini Sûfî Yahya Çelebi'den alırken, üstadının II. Mehmed'e kâtip olması üzerine, silsilesi Abdullah Sayrafi sonra Yâkut Musta'sımî'ye dayanan Hayreddin Maraşî'den (ö. 1471) hüsn-i hattı ahzetmiştir.¹⁶ Devamında, zikrettiğimiz müselsellerin yazdıkları numuneleri tetkik ile yazısını olgunlaştırmıştır. Bu kültürel gelişiminin yanında baba tarafından gelen tasavvuf geleneğine meylederek Sühreverdiyye'nin kolu olan Zeyniyye ile Halvetiyye'ye intisap ederek, ilkinden hilafet sahibi olmuş, ayrıca Nakşbendî sohbetlerine de katılmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 186).

Şehzâde Bayezid Amasya sancağında vali iken, muhtemelen Mustafa Dede'nin meclislerine dahli münasebetiyle Şeyh Hamdullah ile irtibata geçerek hat meşk etmiş ve izin almış, bu meyanda Osmanlı'da hat icazeti alan ilk sultan olmuştur. Aralarındaki

¹⁵ II. Mehmed'in şehzadeleri Bayezid ve Ahmed'in hocasıdır (Serin, 1992, s. 28).

¹⁶ Detaylı silsile için bkz. Serin, 1992, s. 28.

üstad-talebe ilişkisi dostluğa dönüşmüş, Hamdullah, Bayezid'in en yakın nedimlerinden biri haline gelmiştir. Bu sırada Bayezid, Şeyh'e, pederi II. Mehmed için *Kitâb-ı Huneyn b. İshak fî'l-Mesâil ve Ecvibetihâ fî't-Tıb* ile *Mesâlihü'l-Ebdân ve'l-Enfûs* isimli eserleri istinsah ettirmiştir (Serin, 1992, s. 32).

Şehzade Bayezid'in, II. Mehmet'in vefatının ardından tahta geçmek üzere İstanbul'a hareket etmesiyle kendini gösteren ayrılık, Şeyh Hamdullah'ın payitahta gelip yeni sultanla buluşmasına kadar sürmüştür (Müstakimzâde, 1928, s. 186; Nefeszâde, 1938, s. 60; Suyolcuzâde, 1942, s. 8). Şeyh İstanbul'a geldiğinde Sultan II. Bayezid kendisini saraya naklederek büyük hürmet göstermiş, 30 akçe yevmiye ile Alemdağ, Sarıgazi ve Akbaba köylerini arpalık ihsan etmiştir (Âlî, 1926, s. 25; Nefeszâde, 1938, s. 60). Ayrıca yazdığı Mushaflar karşılığında 7000-10000 meblağında akçe ile bazı hediyeler, kendisine ikram olunmuştur (Serin, 1992, s. 31). Şeyh Hamdullah II. Bayezid'in vefatının ardından I. Selim'in cülusunda, yeni sultanın tabiatındaki şiddetten çekinerek Alemdağı civarında gizlenerek inzivaya çekilmiştir. I. Süleyman tahta çıktığında tekrar İstanbul'a dönerek Sultan'ın ikramına ömrünün sonlarında tekrar mazhar olmuştur (Müstakimzâde, 1928, s. 186).

Şeyh Hamdullah, evvelce zikrettiğimiz gibi öncüllerinin yazı geleneklerini almış, üzerinde tamamen kendine özgü bir estetik sistem geliştirerek, önce Osmanlı ve sonrasında tüm İslâm topraklarında Bağdat -Yâkut- ekolünün hükmünü kaldırarak Şeyh üslubunu hâkim kılacak değişimi başlatmıştır. (Serin, 1992, s. 36-42).

Şeyh'in talebeleri arasında en öne çıkanları II. Bayezid, Şehzâde Korkud, Şeyh'in oğlu Mustafa Dede, damadı Şükrullah Halife, Abdurrahman Hâtimî Çelebi "Müeyyedzâde", Tâcîzâde Cafer Çelebi, Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa ile biraderi Salih sayılabilir (bkz. Tablo: 1). Bu silsileye dâhil olan meşhur hattatlar ise Derviş Mehmed b. Mustafa Dede, Pir Mehmed b. Şükrullah, Ahmed b. Pir Mehmed b. Şükrullah, Abdullah Kırımî, Hasan Üsküdarî, Hâlid-i Erzurumî, Derviş Ali "Evvel", Nefeszâde Seyyid İsmail, Ramazan b. İsmail, Suyolcuzâde Mustafa Eyyûbî, Ağakapılı İsmail Efendi, İsmail Zühdî "Evvel", Şekercizâde Seyyid Mehmed Efendi olarak zikredilebilir (Alparslan, 2007, s. 44-53).

Ahmed Karahisârî (ö. 963/1556)

Şeyh Hamdullah'ın çağdaşı olan Ahmed Şemseddin Karahisârî, Yâkut ekolünün Osmanlı topraklarındaki son önemli temsilcisidir. Yahya Sofî ve Esedullah Kirmânî'den hüsn-i hattı talim etmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 94). Bağlı olduğu Yâkut tavrına kendi yorumunu katarak, “Karahisârî Mektebi” denilen daha lâtif bir üslup geliştirmiş fakat Şeyh gibi, Yâkut tavrından çok farklı bir tarzı benimsememiştir. Bu yüzden Şeyh Hamdullah'ın meydana getirdiği üslup, Karahisârî'nin vefatından sonra, silsilesini dahi etkisi altına almış ve Osmanlı'da Bağdat mektebini inkisara uğratmıştır. Ancak Karahisârî'nin muhtemelen Yahya Sofî'den ahz ettiği celî ve müsenna yazı türlerindeki seviyesine XIX. yüzyıla kadar Şeyh ve Hâfız Osman mektepleri etki edememiştir (Rado, 1984, s. 82).

Karahisârî de tasavvufa düşkün, derviş karakterli bir hat üstadı olarak, Şeyh Hamdullah'ın talebesi Şeyh Cemâleddîn İshak Efendi'den Halvetiyye tarikatına müntesip idi (Müstakimzâde, 1928, s. 94; Suyolcuzâde, 1942, s. 10). Karahisârî'nin önde gelen talebeleri, Ferhat Paşa, kölesi iken azat ettiği evlatlığı Hasan Çelebi, Derviş Mehmed, Demircikulu Yusuf Efendilerdir (bkz. Tablo: 1).

Suyolcuzâde Mustafa Eyyubî (ö. 1097/1685-86)

Devhatü'l-Küttâb'in müellifi Mehmed Necib Efendi'nin cediti olan Suyolcuzâde Mustafa Efendi, Derviş Ali'den icazet almıştır. Devrinin en önemli hattat ve üstatlarından. Çok yazı yazmış ve hattat yetiştirmiştir (Suyolcuzâde, 1942, s. 73; Müstakimzâde, 1928, s. 536-537). Hâfız Osman, Câbizâde Abdi Ağa, Hâcezâde “Karakız” Mehmed Enverî, Devâtîzâde Mustafa Zuhurî, Hâfız Mustafa Mertekzâde, mezkûr Suyolcuzâde Mustafa Efendi'nin öğrencileridir (bkz. Tablo: 1).

“Karakız” Hâcezâde Mehmed Enverî (ö. 1106/1694-95)

Hâcezâde Mehmed Efendi, İstanbullu olup, hüsn-i hattı Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den almıştır. Mehmed Efendi, Firuz Ağa Camii mektebinde hat muallimi olmakla beraber, Sultan Ahmed Camii'nde sermüezzinlik de yapmaktaydı. Ayrıca II. Mustafa ve daha birçok kişiye hat talim ettirmiştir (Suyolcuzâde, 1942, s. 44-45; bkz. Tablo: 1).

Hâfız Osman (ö. 1110/1698)

Ali b. Osman, bilinen adıyla Hâfız Osman, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Pederi Haseki Sultan Camii müezzini'dir. Küçük yaşta Kur'ân'ı hıfz ettiği için kendisine "Hâfız" denilmiştir. Köprülüzâde Mustafa Paşa dairesinde ilim tahsil ederken Derviş Ali Evvel'den hat meşk etmiş, üstadının yaşının ilerlemesinden dolayı rızasını alarak Suyolcuzade Mustafa Efendi'den 18 yaşında mezun olmuştur ancak Şeyh hattının inceliklerini Nefeszade Seyyid İsmail Efendi'den en baştan talim etmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 301). Üç üstadının da devrin önde gelen Şeyh vadisi hattatları olduğunu düşünürsek, Hâfız Osman'ın Şeyh üslubunu tamamen sindirdiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan kendisine “şeyh-i sâni” lakabı uygun görülmüştür (Müstakimzâde, 1928, s. 302).

Hâfız Osman, II. Mustafa'ya hat muallimi tayin olunduğunda Diyarbakır ve Filibe mansıpları kendine verilmiş, azlinde bile arpalık ikram olunmuştur. Huzur-ı Hümayunda özel hat müzakerelerinde bulunurlar, Sultan ne zaman bir yazı yazacak olsa önce üstadına yazdırıp sonra kendi yazarmış (Suyolcuzâde, 1942, s. 37).

Müstakimzâde'nin ifadesine göre; bu emsalsiz ikbale rağmen derviş-meşrep bir zat olup, Koca Mustafa Paşa hangâhı zâviyedarı Seyyid Alâaddin Efendi'den el almış, Sünbülîye tarikatına intisap etmişti. Kırklı yaşlarında bir rahatsızlık yüzünden felç geçirmiş, hekimlerin müdahalesi ile rahatsızlığı hafiflemiş ve tekrar yazım işine dönebilmiştir. Vefatından sonra silsilelerinde olmayan hattatlar dahi kendi vadilerini terk ederek onun yolunu taklit etmişlerdir. Şeyh vadisinde devrin diğer bir önemli hattatı olan Ağakapılı İsmail Efendi de “hüsn-i hattı biz bildik Osman Efendimiz yazdı” demiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 302).

Kendi ekollerini oluşturmuş selefleri gibi Hâfız Osman da kendinden önceki en gelişmiş yazı sistemini -yani Şeyh tavrını- iyice tetkikle, harflerin biçimlerini tashih ederek, günümüze kadar ulaşan Hâfız Osman üslubunu biçimlendirmiştir. Bugün hâlâ piyasadaki *Kur'an-ı Kerim*lerin büyük çoğunluğunun “Hâfız Osman hattı” tanıtımıyla raflarda yer aldığı malumdur. Meşhur hattatın diğer önemli bir özelliği de yine günümüzde

hâlihazırda kullanılan, Hz. Peygamber'in manevî ve fizikî özelliklerinin ifade edildiği “Hilye-i Şerif” şablonunu tertip etmesidir.

Hâfız Osman'ın yetiştirdiği talebeler arasında en meşhurları; Sultan III. Ahmed, Yedikuleli Seyyid Abdullah, Anbarîzâde Ali, Kevkeb Hâfız Mehmed Efendi, Hasan Üsküdârî “Sânî” olarak sayabiliriz. Hâfız Osman üslûbunu benimseyen hattatlara gelecek olursak, vefatından günümüze kadar yaşamış tüm sülûs-nesih yazarlarını bu kategoriye dâhil edebiliriz (bkz. Tablo: 1).

Yedikuleli “Emir” Seyyid Abdullah (ö. 1140/1731)

Abdullah Efendi, Yedikule’de Mir-i Âhur Camii imamı Hasan el-Haşimî’nin oğludur. Aynı zamanda hem saray meşk hocası hem de “peder-mânde”¹⁷ imam olan Seyyid Abdullah, saray görevinden önce, Hâfız Osman’dan kırk ay gibi kısa bir sürede mezun olmuştur. Kendisine icazetinde verilen “Emir” lakabının ihtivası hakkında kaynaklarda geçen herhangi bir bilgi belirtilmemiştir. Fakat Hâfız Osman’ın, “benden güzel yazar” şeklinde bahsettiği en gözde talebesinin (Müstakimzâde, 1928, s. 269-270), akranları içerisinde lider konumda bulunmasının buna sebebiyet vermiş olabileceğini düşünüyoruz.

Abdullah Efendi’nin şahsı ve sanatının yanında anne ve baba tarafından *seyyid* olması, kendisine gösterilen hürmeti artırmış olmalıdır. Oğlu Abdülhalim Efendi de pederinin çizgisinde ilerleyerek Mir-i Âhur Camii imamı ve Saray-ı Hümayun meşk muallimi olmuş, aynı şekilde saygı görmüştür (Müstakimzâde, 1928, s. 241-243).

Emir Efendi’nin yetiştirdiği talebe sayısı çoktur. Bunlar içerisinde en meşhurları, oğlu Seyyid Abdülhalim, Mehmed Râsim, Bakkalzâde Ahmed, Şehlâ Ahmed Paşa, Aralık İmamı Mehmed, Üç Anbarlı Mehmed, Taşmektepli Mustafa Râkım gibi hattatlardır. Bunların haricinde sayısı seksene yaklaşan talebesi ile Mehmed Râsim’den sonra en çok talebe yetiştiren Osmanlı hattatıdır (bkz. Tablo: 1).

¹⁷ Kişinin, babasının yerine herhangi bir tezkereye gerek olmadan atanması.

Hüseyin Hablî (ö. 1157/1744)

Anadolu'da Akçakavak'ta doğmuştur. İstanbul'a göç ederek önce Kulekapısı'nda fitilcilik, sonra Zindankapısı'nda ip-halatçılık yapmıştır. Kayınpederi olan Anbarîzâde İmam Ali Efendi'den icazet aldıktan sonra Eski Saray'da meşk muallimi olmuştur. Valide Sultan Camii'nde ikinci imamlık yapmış, Ayasofya mektebinde ilk hat mallimi görevini de üstlenmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 172). Köprülüzâde Ahmed Paşa, Çörekizâde Mehmed, Yamak Salih, Çelebi İmam Ali gibi bilinen hattatlar yetiştirmiştir (bkz. Tablo: 1).

Şekercizâde Mehmed (ö. 1166/1752)

Babası şekercilik yapan Mehmed Efendi, Manisa'dan İstanbul'a gelerek, İbrahim Kırımı'den ilk derslerini almış, devamında Seyyid Abdullah'tan kâmil mezun olmuştur. III. Ahmed tarafından Medine-i Münevvere'de bulunan Şeyh Hamdullah hattıyla bir Kur'an'ı takliden yazmaya memur edilmiştir. Mushaf'ı yazıp döndüğünde I. Mahmud tahtta olduğundan, eser bu padişaha takdim edilmiştir. Buna mukabil Hadîka-i Hassa talim hizmetine atanmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 419-420; Suyolcuzâde, 1942, s. 68). Talebe talimiyle meşgul olarak birçok hattat yetiştirmiştir (bkz. Tablo: 1).

Eğrikapılı Mehmed Râsim (ö. 1169/1755)

Seyyid Abdullah Efendi'nin en ünlü talebesi olan Mehmed Râsim, Molla Aşkî Camisinin imamı Yusuf Efendi'nin oğludur. Babasının aynı zamanda hattat olması, Mehmed Râsim'in ilk talimlerini pederinden meşk etmesine olanak tanımıştır. Sonrasında Seyyid Abdullah'tan icazet alıp, Galata Sarayı ve Yeni Saray meşk hocası olarak mezkûr Emir Efendi'nin halefi olmuştur. Mehmed Râsim'in iki kardeşinden biri babasının yerinde, diğeri başka bir camide imamdır ve ikisi de Mehmed Râsim'den mezun olmuşlardır (Müstakimzâde, 1928, s. 465-466, 46, 217-218).

İncelenen hattatlar içerisinde, karşılaştığımız en fazla lakaba sahip olan kişi Mehmed Râsim Efendi'dir. Kendisine ekseriyetle “hâce”, “çelebi” ve “üstadü'l-merâsim” denmiş, ayrıca “üstadü'l-fezâil”, “üstadü'l-mekârim”, “nâmdaş-ı Ebu'l-Kâsım” gibi sıfatlar da yakıştırılmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 466-468).

Mehmed Râsim, talebe taliminde üstadını geride bırakarak, Osmanlı hat tarihi boyunca en çok icazet veren hattat olmuştur. Bilinen öğrencilerinden bazıları Mestcizâde Ahmed, Râtib Ahmed Paşa, Kefevî Ali Râkım, “Yatağan İmamı” İbrahim Vâsıkbillah (biraderi), “Molla Aşkî İmamı” Süleyman Râci (biraderi), Kâtibzâde Mehmed Refî’, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin ve burada sayamadığımız yüz kadar talebesi vardır (bkz. Tablo: 1).

3. BÖLÜM

OSMANLI'DA HOŞNÜVİSÂN: NÜVBE VE HÂL

3.1. GÜZEL YAZININ OSMANLI ZİHNİYETİNDEKİ YERİ

İslâmiyet'in doğuşu ve yayılması, dinin yegâne kaynağı olan *Kur'an-ı Kerîm*'in Hz. Osman döneminde toplanıp, Hz. Ömer zamanında çoğaltılması ile ivme kazanmıştır. Böylece coğrafyalarda hızla artan İslâm nüfuzuyla birlikte, ilkel halde bulunan Arap yazısı milli karakterinden sıyrılarak, Müslümanların kendi öğretilerini yaymaları için bir araç haline gelmiştir. Başlarda eldeki ilahi kaynağı muhafaza etme ve çoğaltma kaygısıyla kullanılan yazı, süratle kurumlaşan siyasi teşekkülün ihtiyaçları doğrultusunda şekil değiştirerek, gündelik işlerin ötesinde bireysel ve toplumsal zevkleri ifade etme biçimine dönüşmüştür. İslâm'ın, yayıldığı topraklarda bulunan medeniyetlerle sentezlenmesi ile çok farklı formlarda teşekkül etmeye başlayan hüsn-i hat, batıda İspanya, doğuda Orta Asya'nın içlerine kadar her türlü iletişim aracında kendini gösterir. Bu yayılmanın temeli, Emevilerin fetih başarısı ve bunun üzerine yerleşen Abbasi hükümlarlığında bilim ve kültür-sanatın yüksek noktalara ulaşması esasına dayanmaktadır. Abbasilerin inkırazının ardından ilim ve sanat çevresi siyasi ve toplumsal belirsizlikler sebebiyle dağılarak, daha istikrarlı zeminlere kaymaya başlamıştır. Bu minvalde Osmanlı'nın ilk dönemlerinde uygun ortam henüz oluşmadığından, hüsn-i hat klasik döneme kadar ciddi varlık gösterememiştir. Ancak XV. yüzyıla gelindiğinde her alanda gelişen İmparatorluk, ilim ve sanat erbâbını kendi merkezinde topladığı bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu yolla, Memâlik-i Osmaniyye'nin dışından hattatlar gelmesine rağmen, Osmanlı yazısının iskeletini oluşturan asıl hattatlar dönemin irfan merkezleri olan Amasya, Edirne ve Bursa'dan neşet etmiştir. Daha sonra payitaht İstanbul, neredeyse tüm ehl-i hattın odak noktası olmuştur.

Daha önce bahsettiğimiz, İbn Mukle, İbn Hilâl, Yâkut-ı Musta'sımî gibi yazıya yön vererek bir sanat dalı haline gelmesini sağlayan kişilerden sonra hat, Osmanlı'da Şeyh Hamdullah, Hâfız Osman, Mustafa Râkım gibi üstatlarla oluşumunu tamamlayarak ölçü ve biçim açısından mükemmel hale gelmiştir. Müslüman olmayan milletlerde resim,

heykel vb. görsel sanatlarda ayrı ayrı sarf edilen gayretin ve üretim sürecinin tamamını, hattatlar tek alanda birleştirerek, icra ve ifade şansını bulmuşlardır. Bu şekilde gelişen Osmanlı hattı, tarihsel çizgide İslâm yazısına altın çağını yaşatmıştır denilebilir. İmparatorlukta merkezîleşmenin getirdiği gelenekselleşme, kendini ilim-sanat sahasında da göstermiştir. Selçuklu tesiri yavaş yavaş etkisini kaybederek mimari ve kitabî sanatlarda özgün bir üslup teşekkül etmiştir. Hat sanatı da üslup bakımından kendi payına düşeni almıştır. Yazının belirli standartlarda Osmanlı'ya ulaşması büyük bir şanstır. Fakat bu şansı en iyi şekilde kullanmak da en az mirasın tevarüsü kadar önemlidir. Nitekim ortaçağda hattın ve diğer kültür öğelerinin başkenti olan Bağdat, sonraları İstanbul'un gölgesinde kalmıştır.

Osmanlı'nın, hattı en yüksek düzeye ulaştırması, İslâm âleminin lideri konumuna yerleşmesiyle doğru orantılıdır. Yazıyı en güzele ve kusursuza taşıma arzusu Osmanlı hattatlarının ortak bilincinde önemli yer tutar. İslâm'ın en güçlü temsilcisi olan bir ülkede sanatçıların da zihin dünyasının ve ürünlerinin genelde bu mefhumu göre şekillenmesi beklenir. Yalnız, Osmanlı'da hat sanatçılarından başka, tüm meslek gruplarında - entelektüel daire içinde olsun ya da olmasın- güzel yazma çabası görülür. En tepeden tabana yayılan bu hareket içerisinde, Padişahlardan kölelere kadar, kalemiye, seyfiye, ilmiye, sufiye, her türlü esnaf ve zanaatkâr, yetenekli veya yeteneksiz, bu işe gönül veren herkes yazının olgunlaşmasında rol oynamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz İslâm mefkûresinin düşünsel dünyayı muhasarasının bir sonucu olarak, ilham Allah'tan beklenir ve kabiliyetler bu yönde kullanılır. Böylece ilahî temellere oturtulan yazıcılığın ayet, hadis ve menkabeler ile desteklenerek, estetik değerlerin görsel zevklere hizmetinin ötesinde, manevî-uhrevî gönül âleminin sınırsızlığına hitap ettiğini söyleyebiliriz.

Menâkıb-ı Hünerverân'ın başında Mustafa Âlî, “kudret ve yaratıcılık mektebinin kâtibi”nin Allah olduğundan bahseder (s. 3). Bir zümreye atfedilebilecek en büyük pâyeye bu olmalıdır, ya da Müslüman bir kâtibin iç dünyasında sahip olduğu en önemli düşünce: “Rab, ezeli ve ebedî ilk ve son yazıcıdır”. Buna paralel olarak, kâtiplerin muhtemelen en çok sevdikleri başlıca dayanak ve hareket noktaları *Kur'an-ı Kerîm* ayetleri ve *Hadis-i*

Şeriflerdir. *Kur'an*'da bazı sûrelerin başında yemin bulunur.¹⁸ Bazılarının da içinde, üzerine yemin edilen ifadeler geçer.¹⁹ Müslüman zihniyetinde, her şeyin Yaratıcısının bir varlığın üzerine yemin etmesi önemszenmeyecek bir olay değildir. Bahsedilen yerlerde yemin, bir şeyin ispat edilmesinden çok, üzerine yemin edilen şeyin değeri ve önemine dikkat çekmekte kullanılmaktadır. Bu meyanda, *ehl-i kitâbet* için Kalem sûresinin ilk ayeti en mühim mihrak sayılabilir.²⁰ Hz. Peygamber, âyette “nûn”dan kastedilen mânânın “divit”, “kalem”in ise insanlarca bilinen kalem olduğunu, haber vermiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 14).

Ayetlerde belirtilmeyen önemli noktalardan biri, hadislerde geçen kalemin “yaratılan ilk mahlûk” olduğu meselesidir. Buna göre ilk kalem halk olunmuş, akabinde divit ve “Levh-i Mahfuz” yaratılmış, kalem de emredildiği şekilde tüm mahlukâtı mezkûr levhaya yazmış ve böylece yedi semâ ortaya çıkarılmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 7-9). Ancak *Levh-i Mahfuz*'un yazımı ve içeriği hakkında ayetler mevcuttur.²¹ Kalem ve divitin Müslüman düşüncesinde en önemli konulardan birine yerleşmesinde bu bakış açısı etkilidir.

Hz. Peygamber, yazının güzel yazılmasına çok önem vermiş, hatta vahiy kâtiplerine Allah kelâmını yazdırırken tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerinde estetik unsurlara riayet edilmesini vurguladığı, harflerin şekillerinde dahi imlâ bakımından özen gösterilmesini buyurduğu rivayet edilir.²² Peygamber, sadece yazıya çok önem vermemiş,

¹⁸ Saffat, Burûc, Târik, Necm, Fecr, Şems, Leyl, Duhâ, Asr, Zâriyât, Mürselât, Tûr, Tîn, Nâziât, Âdiyât, Zuhruf (*Kur'an-ı Kerîm*).

¹⁹ Vâkıa: 75-77, Teğâbûn: 7, Sebe': 3, Yûnus: 53.

²⁰ “Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun.” (Kalem: 1).

²¹ “Hayır, o şerefli bir *Kur'an*'dır. *Levh-i Mahfuz*'dadır.” (Burûc: 21-22).

“Ve onun için o levhalarda her şeyden yazdık, nasihat ve hükümlerin ayrıntılarına ait her şeyi (belirttik).” (A'raf: 145).

“Bu, Kitap'ta (*Levh-i Mahfuz*'da) yazılıdır. (İsrâ: 58).

“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın.” (Hadîd: 22).

“Kendisine ömür verilenin de ömrünün uzatılması da, ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır.” (Fâtır: 11).

“Onların bilgisi Rabbimin katında bir kitapta(yazılı)dır.” (Tâhâ: 52)

²² “Hüsn-i hat ile kitabet, hokkanın hükümlerinin maneviyatını, yazının güzelliğinin resmedilmesi sebebiyle ortaya koyar.”

“Besmele yazdığında sin harfini görünür ve anlaşılır yaz.”

“Bismelenin sin harfinin dişlerini ortaya çıkarmadıkça uzatmayın.”

yazanları övgüye layık bulmuştur. Allah yolunda, ilim adına yazı yazanların, âlimlerin, yazdıkları güzel şeyler ile ahirette korunacağını ve iltifata tâbi tutulacağını müjdelemiştir.²³ Kâtiplere kutsallık atfedilmesinin farklı bir boyutu, peygamberler ve meleklerin de yazıcılıklarının muhtelif ayet ve hadislerde yer alması hasebiyle ortaya çıkar. *Kur'an*'da Allah, Hz. İsa'ya hitaben, “Sana yazıyı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmişim.” buyurmaktadır (Mâide: 110). Peygamberler hakkında bilgiler ise hadislerde daha sabittir. Hz. Peygamber, kalem ile ilk yazı yazan kişinin İdris Peygamber, ilk Arabî yazan peygamberin de Hz. İsmail olduğunu haber vermiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 10; Âlî, 1926, 8, 12). Mustafa Âlî ek olarak, Danyal Peygamber ve diğer suhuf sahibi nebîlerin Allah'ın hükümlerini yazıyla aktardıklarından sitayişle bahseder (1926, s. 8, 12). Hz. Peygamber ise kendisinin kitâbete rağbet göstermeme sebebinin, kalemin gölgesinin Allah lafzının üzerine düşmesinden imtina etmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 19). *Kur'an-ı Kerîm*'de meleklerin de yazıcılıklarından söz edilirken, onları taltif eden ve onlara karşı saygı uyandıran ifadeler yer alır.²⁴

Yazının aktarım işlevi, yani bir bilginin kaydedilme, taşınma ve nesiller boyunca nakledilme olayı, Osmanlı'da da mukaddes görülen süreçlerden biridir. Bundan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, *Kur'an*'ın ve ondan önce peygamberlere gönderilen suhufun

“Divite lika koyup kalemi eğri kesip, besmelede “bâ” harfini dik yaz ve sin harfinin dişlerini belirginleştir ve mimin gözü açık ve “Allah” lafzında yazının güzelliğini çoğaltmaya çalış, “Rahman”da kalemin mürekkebinin tazele veya “nûn” harfini uzatarak sınırlandır ve “Rahim”i de süslü yaz.”

“Besmeleyi yazarken “Rahman”ın “nûn”unu uzatın veya kalemin mürekkebinin o kelimede yenileyin.”

“Sağ elinden yardım al.”

“Hattında güzel yazmaya gayret edip, süratle yazmaktan dolayı hata yapma. Gücün kadar hüsn-i hatla kitabet eyle.” (Müstakimzâde, 1928, s. 7, 10-14).

²³ “Besmeleyi süsleyen ve güzelliğini icraya riayet ederek yazan hattat, Allah'ın mağfiretine mazhar olur.”

“Ey Hilal! Diviti daima kendine refik ve arkadaş eyle ki hayır divitte ve divit ehliendir.”

“Mahşer günü ulemanın mürekkebi ile şühedanın kanı tartılır. Ulemanın mürekkebi şühedanın kanına üstün gelir.”

“Bir kimseye ilimden bir harf dahi yazan kimse, çok sadaka vermek ve köle azat eylemek sevabına nail olup yazdığı meselenin kapsadığı her harf için bin sevap kazanıp, küçüklerinden bin günahını siler. Ve cennet derecelerinden layık olduğu dereceden bin derece daha rütbe terfi olunur.”

“Bir mümin dünyadan ahirete göçtüğünde terekesinde ilimle alakalı bir mesele yazılmış bir kâğıt bıraksa, kıyamette o kâğıt, cehennem ateşi ile onun arasında örtü ve perde olur.” (Müstakimzâde, 1928, s. 10, 14, 16, 17).

²⁴ “Oysa üzerinizde koruyucular var. Değerli yazıcılar. Onlar, siz her ne yaparsanız bilirler.” (İnfitar: 11-12).

“... Hayır, iştiriz ve yanlarında bulunan elçi meleklerimiz de her yaptıklarını yazıyorlar.” (Zuhuf: 80).

“Haberiniz olsun ki elçilerimiz yaptığınız hileleri yazıp duruyorlar.” (Yunus: 21).

“Yazıcıların ellerindedir, değerli, iyi yazıcıların.” (Abese: 15-16).

“İşte kitabınız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor, çünkü biz sizin yaptıklarınızı hep kaydediyorduk.” (Câsiye: 29).

yazılarak, tebliğlerin ve risaletlerin kalıcı kılınması ve böylece yayılması, yazının en önemli görevlerinden biri olarak addedilir.²⁵ Allah'ın hükümlerinin kaydı ve yazılmasından başka, devlet mekanizmalarının sağlıklı işlemesi, ülkenin kalkınması, bürokrasi ve ordu içerisindeki yazı ehlinin elindedir. Ayrıca ilim ve fennin, sanatın gelişmesinin, insanlar arasındaki ilişkilerin ve muhabbetin yazıyla var olabileceği iddiası doğrultusunda kalem/yazı erbâbının diğer insanlardan daha faziletli olduğu düşünülmüştür. (Âlî, 1926, s. 4).

Hattatlığın ve güzel yazmanın ulviyetinin dayandırıldığı diğer bir düstur *silsile* olgusudur. İslâm toplumlarında, en yaygın şekliyle tarikatlarda gördüğümüz silsileler, genellikle ilk çıkış noktası olarak bir sahabeye istinat edilirdi. Osmanlı'da hattatlar da üstatlarının isimlerini ketebelerinde zikretmişler ve böylece kişilerin, kimlerden icazet aldığı kayıt altına alınmıştır. Osmanlı hat sanatında da XVIII. yüzyıldan itibaren görülen silsilenamelerde çeşitli kollardan, Şeyh Hamdullah, Yâkut-ı Musta'sımî, İbn Bevvâb, İbn Mukle, Hasan Basrî ve nihayet Hz. Ali'ye ulaşıldığı müşahede edilmektedir (Rado, 1984, s. 281-284). İlk Müslümanlardan olan ve çocuk Müslümanların ilki olan Hz. Ali, İslâm dünyasında ayrı bir simgedir ve önemli bir yer teşkil eder. Dört halifenin de içinde bulunduğu birçok vahiy kâtibi bulunmasına rağmen Osmanlı hattatlarının silsilelerini Hz. Ali ile başlatması kayda değerdir.

Osmanlı'da hattın, en çok sevilen, yayılan ve himaye edilen sanat olduğunun başka bir göstergesi ise saray sanatkârlarının en önemli zümresinin hattatlar tarafından teşkil edilmesidir. Sadece saray için çalışan ve kitap yazan “cemaat-i kâtibân-ı kütüb” veya “kâtibân-ı kütüb-i hassâ”, saray “ehl-i hıref” teşkilatının başında zikredilmiştir. Bu grup, başta *Kur'anı Kerîm* olmak üzere her türlü kitabın istinsahı, tashihi ve tamiri ile ilgilenmekteydi (Yaman, 2008, s. 36-37). Osmanlı'da Padişah ve ehl-i kibâr, sanatçılar içerisinde hattatları özellikle gözetmenin ötesinde, kendileri de hattı şahsi gelişimlerinin parçası olarak algılamışlardır. Bahsettiğimiz iki taraftan, ikincisine mensup olanlar sayılmayacak kadar çok olmakla birlikte, hat ile hususi olarak ilgilenen padişahları I.

²⁵ “Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sayfalar ve aydınlatıcı kitap getiren peygamberler de yalanlanmıştı.” (Âli İmran: 184).

“Yazılmış bir kitaptır o. Allah'a yaklaştırılmış melekler ona tanık olurlar.” (Mutaffifin: 20, 21).

“Andolsun Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba...” (Tûr: 1, 2-3).

“Küçük, büyük hepsi yazılıdır.” (Kamer: 53).

Murad, II. Bayezid, III. Murad, III. Mehmed, II. Süleyman, II. Mustafa, III. Ahmed, II. Mahmud, Abdülmecid şeklinde sıralayabiliriz. Neredeyse hepsi dönemin ünlü üstatlarından meşk etmelerine rağmen, özellikle II. Bayezid'in Şeyh Hamdullah, II. Mustafa ve III. Ahmed'in Hâfız Osman'dan, II. Mahmud'un da Mustafa Râkım'dan, yani Osmanlı hattının üç menzil taşından hat talim etmeleri (bkz. Tablo: 1), sanata ne kadar kıymet verildiği ve sanatın nasıl geliştiği hakkında bize ipucu verir.

Hat sanatının Osmanlı'da algılanış biçimi çok karmaşık değildir. Yazının sınırları ve zorunlulukları yoktur. Bir kişi hamamcı veya urgancı iken, devrin en önemli üstadından ders alabilir. Hatta mesleğini bırakıp sanattan geçimini sağlayacak kadar ileri de gidebilir. Yahut bir kâtip veya arzuhalci, icazet alacak kadar kabiliyeti olmayıp, yine de yazıdan maişetini kazanabilir. Bir gayret ve zevk meselesidir, hattat olmak için istidat yeterlidir. El, aynı şeyi ne kadar çok tekrarlırsa mükemmeliyeti o denli çabuk olur. Yetenek ise ayrı bir şeydir; tasarım ve kompozisyonu birleştiren, Yahya Sofî, Şeyh Hamdullah, Hâfız Osman, Mustafa Râkım gibi kendinden sonraki her hattata yol gösterir, her yazının altında imzası bulunur, yazısının taklidini her yazan, o taklidi her görüp beğenen, yüzyıllarca kendilerine övgülerde bulunur, dualar eder. Yazan ve yazıdan anlayan şanslıdır, yazamayan ama görebilen de üzülmez, tıpkı bir doğa güzelliğini izler gibi izler ve keyif alır.

3.2. BİR HATTAT YETİŞİYOR

Osmanlı sıbyan mekteplerinde çocuklara temel eğitim haricinde, ilk yazı bilgileri de verilmekteydi. Mektep muallimleri, mektebin bulunduğu yere ve önemine göre derslerin tamamını iptidâî şekilde veren yerel şahıslar veya dersleri alanlarına göre veren, nisbeten daha uzman kişiler olabilmekteydi. Bazı hattatlar evlerini (Müstakimzâde, 1928, s. 341) veya dükkânlarını (Müstakimzâde, 1928, s. 548-549) mektebe çevirip talebe talimi ile uğraşabilirlerdi. Bu şekilde, yazı talim ettiren kişiler, devlet erkânının yaptırdığı mekteplerde hattatlar arasından da tayin edilebilmekteydi. Örneğin Atmeydanı'ndaki Firuz Ağa Camii mektebi Şeyh Hamdullah'ın makamı olarak kabul edilir ve kutsiyet atfedilir. Bu bakımdan burada hat muallimliğine tayin olunacak kişilerin liyakat sahibi

olması tercih edilirdi (Müstakimzâde, 1928, s. 479). Daha ücra mekteplerde ise hususi hat muallimleri görölse de bu durum çok yaygın değildir.

Sıbyan mekteplerinde yazı talimleri, muallimin talebelere *meşk* denilen yazı satırları vererek, bunlar üzerinden yazma yeteneklerini geliştirmeleri doğrultusunda gerçekleşirdi. Bu talim, talibi ve matlubuna istinaden *meşk almak/etmek-meşk vermek* şeklinde tanımlanmıştır (Pakalın, 1971, c. II, s. 492-493; Özönder, 2003, s. 126-127).

Sıbyan mekteplerinin, temel bilgi aktarımı dışında çocukların yazıya alıştırılması görevini üstlendiğini vurgulamıştık. Daha ileri düzeydeki yazı türlerinin meşki için talebenin meslekî ve estetik kaygılarla farklı okul ve üstatlara yöneldiği görülür. Bu yönelim devlet kadroları, ilmiye ve kalemiyede vazife alacaklar için genelde *Enderûn-ı Hümayûn*, *Divan-ı Hümayûn* ve *Galata Sarayı* gibi kurumlarda eğitim şeklinde devam ederdi. Kaliteli hat eğitimi için diğer bir yol da önemli mevki sahibi ve maddi yönden güçlü kişilerin tabiiyetinde bir üstadın ders vermesi biçimindedir. Diğer yandan, bahsedilenlerin dışında hüsn-i hat eğitimi almak isteyenler, yetenekleri doğrultusunda, kendi seviyelerine ve bulundukları muhite bağlı olarak çeşitli üstatlarla haftanın belirli günlerinde meşk ederlerdi. Bir talebe kendisine uzak olan üstada gitmekten vazgeçip kendi çevresinden bir üstatla meşke devam edebiliyor (Müstakimzâde, 1928, s. 37), bazen de üstadı kendi rızasıyla talebesini götürüp talebenin muhitindeki bir üstada teslim edebiliyordu. Bu şekilde Ressam Ömer Efendi, İbrahim adında bir talebesini Seyyid Abdullah Efendi'ye bizzat götürüp teslim etmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 119-120). Ancak üstadına sadâkat ile uzak yerlerden, mesela İstanbul için boğazın diğer yakasından talim için karşıya geçen kişiler de mevcuttu; Mehmed Râsim'in talebelerinden Abdurrahman Efendi, Üsküdar'dan her hafta meşk için üstadına gelmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 245-246). Hüsn-i hat eğitimi yoğunluk olarak tarihî yarımada, Üsküdar, Eyüp, Tophane, Kadırga, Kanlıca, Rumeli Hisarı, Beykoz ve diğerleri şeklinde sıralanabilir.

Hat taliminde eğitim sürecinin iki evresi vardır. Talebenin karşılaştığı ilk kademe, harflerin şekillerinin temelde öğretildiği *müfredat meşkidir*. *Müfredat* kelimesinin anlamından da anlaşılacağı üzere, bu meşk evresinde harfler ayrı ayrı/ferdî olarak meşk edilir. Meşk üzerinde “rabbiyessir talimi” de denilen “Rabbiyessir velâ tuassir rabbi

temmim bi'l-hayr"²⁶ duası sülüs ve nesih olarak yer alır (Derman, 1997b, s. 494-495). Bu duanın meşk taliminde umumi olarak kabul edilmesi, muhtemelen harflerin büyük kısmını ihtiva etmesi, harflerin bağlanması ile konumlandırılması, akıcılığı ve son olarak anlamından kaynaklanıyor olmalıdır. Meşkte bundan başka sülüs olarak “ ا , ب , ج , د , ر ” harfleri bulunurken, nesihte tüm alfabe yer alır. Bunun sebebi, nesihte harflerin sülüse nispeten daha kolay yazılması haricinde, sülüste yukarıdaki harflerin şekil bakımından diğer sülüs harflere esas teşkil etmesidir. Müfredat meşkini tamamlayabilen talebe, harfleri hatim etmiş, artık metin oluşturma olgunluğuna erişmiştir. Çoğu talebenin istikbali bu evrede belli olur; kabiliyeti, yatkınlığı ve sebatı olanlar sonraki aşamaya geçerlerken, bu meziyetlere sahip olmayanlar genelde daha ileri gitmezlerdi (Müstakimzâde, 1928, s. 273).

Hat taliminin ikinci kademesi, müfredatın anlam bakımından aksi fakat tekâmül açısından tamamlayıcısı olan *mürekkabat meşki*dir. *Müfredat* merhalesinin sona erdiği, üstadın son meşkin altına sülüs ve nesih için “Temmeti'l-hurûf bi-avnullahi meliki'r-raûf”²⁷ sözlerini yazmasından anlaşılır. Ta'lik yazıda ise *mürekkabât* devresine, ilk meşk olarak genellikle “Çün halâsî zi-müfredât âmed / Vakt-i meşk-i mürekkebat âmed”²⁸ beyitleri verilerek geçildiği biliniyor (Derman, 1997b, s. 496). Bu meşkte talebeye, harflerin *mürekkabi* yani birleştirilmesiyle, düzenleme ve istif vasıfları kazandırılması amaçlanır. Talebe, *müfredatta* edindiği melekeleri, kelimeleri çoğu zaman manalı ve düzenli, bazen de gelişigüzel konumlandırarak tatbik eder. Bu meyanda genelde ayet, hadis, nasihat verici vecizeler vs. kompozisyonlar, yazılan meşklerin esasını teşkil eder (Müstakimzâde, 1928, s. 599).

Müfredat ve *mürekkabat* meşkini, hat icazetnâmelerinde kullanılan iki terimle de açıklayabiliriz: Bunların ilki “sevvedehû” yani “karaladı”, ikincisi ise “ketebehû” yani “yazdı” şeklindedir.²⁹ Müfredat meşki bize göre karalama evresi olarak adlandırılabilir - ki hattatların üzerinde serbestçe çalıştıkları yazılmış kâğıtlara “karalama” denir-.

²⁶ “Rabbim, kolaylaştır zorlaştırma, Rabbim, hayırla sonuçlandır.” anlamındadır.

²⁷ “Melik ve Raûf olan Allah’ın yardımıyla harfler tamamlandı.”

²⁸ “Müfredattan kurtulunca, mürekkebat meşkinin zamanı geldi.”

²⁹ Tuhfe-i Hattâtîn’de çok yerde “ketebehû” terimi geçmesine rağmen, “sevvedehû” terimi birkaç yerde geçer (1928, s. 242, 560).

Mürekkebat meşkinde ise hattat artık yazabildiği için bu kısma da “yazma” evresi diyebiliriz.

Talimler haftanın belli günlerinde, kişinin durumuna göre bir veya birkaç günde tekrarlanırdı. Örneğin Hâfız Osman Efendi, Yekşenbe (Pazar) maddi durumu kötü olanlar ve Çeharşenbe (Çarşamba) varlıklı kişiler olmak üzere haftada iki gün talebe talimiyle meşgul olurdu (Müstakimzâde, 1928, s. 301-304). Bu şekilde, üstat tarafından yazılan meşk satırı bir dahaki buluşma için talebe tarafından sülüs ve nesih ile yazılırdı. Üstat her buluşmada, verdiği meşkin yazımını, harflerin daha önce vurgulanan tertip ve terkibi açısından tetkik ederdi. Duruma göre, meşk üzerindeki ödevlerin yazılması için her satırın altına “çalış” manasına gelen Arapça “sa’y” ibaresini kendine has bir şekilde imza ederdi. Harflerin şeklinin yeterli olgunluğa erişmediğini düşündüğü kısımları işaretleyerek doğru şeklini kendi yazmasına da *çıkartma* denirdi. Beğendiği ve takdir ettiği yerleri “pesend” (beğenme) işareti çekerek belirtmesine de *kaftan giydirme* adı verilirdi (Özönder, 2003, s. 173, 29, 94). Meşk satırının tamamının usule uygun ve eksiksiz yazıldığına kanaat getirirse “âferin” yazar veya kendi gibi yazdığını ifade etmek için *sa’y* ibaresini talebenin satırı altında tekrar kullanırdı (Derman, 1997b, s. 495). Böylece talebe yeni ve daha zorlayıcı bir meşke geçmeye muvaffak olurdu.

Camilerdeki Kur’an kurslarında *Kur’an*’ı okuyabilen çocukların hocaya yardım amacıyla *elifbâ* düzeyindeki çocukları okutması geleneği gibi, üstadına talim günlerinde talebe meşkinde yardımcı olan kıdemli talebeler mevcuttu.³⁰ Özellikle öğrenci yelpazesi geniş, sorumlu olduğu kişilerin sayısı fazla olan ve bilhassa yaşı ilerlemiş veya rahatsızlığı bulunan üstatların güvenilir talebeleri, talimin ötesinde, üstatlarının hususi hizmetlerini görürdü (Müstakimzâde, 1928, s. 87, 253-254). Şeyh Hamdullah’ın damadı ve en gözde talebelerinden olan Şükrullah Halife, üstadının hizmetinde bulunmuş, yeri geldiğinde yemeğini dahi yapmıştır. (Müstakimzâde, 1928, s. 226).

Talebelere ilk öğretilen nesih ve sülüs yazıları genelde tek bir üstat tarafından verilirdi. Bunda iki yazı türünün boyutları dışında şeklen aynı olmaları etkindir. Diğer yazı türlerinde ise alanında uzmanlaşmış farklı üstatlara müracaat edilirdi. Sülüs-nesih

³⁰ Buradan itibaren referansların bazıları, metin içinde verilmesi gerekmesine rağmen, metnin okunabilirliğini azaltacağı ve bütünlüğünü bozacağı düşüncesiyle dipnotlarda verilmiştir. (Müstakimzâde, 1928, s. 37, 43-44, 71, 86-87, 122, 516, 563, 523-524).

haricindeki ta'lik, divanî, siyâkat, tuğra gibi yazı türleri böylece sanatsal ve meslekî eğilimlere göre ilgili kişiden tedarik edilirdi.³¹ Bu kişiler hat sanatçısı ya da üstadı olmak zorunda değildi; bulunduğu konumda öğretici vasma sahip yüksek rütbeli memurlar ve herhangi bir kalemdeki *kudemâdan* yani o kalemin kıdemlilerinden olan şahıslar haleflerine eğitim verirlerdi (Müstakimzâde, 1928, s. 233-234, 481). Örneğin I. Süleyman'ın nişancısı Celâlzâde Mustafa Efendi "Koca Nişancı", divânî, rik'a, siyakat vs. yazı çeşitlerini, kendisinden sonra iki defa nişancı olan Ahmed Feridun Efendi'ye öğretmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 96-97). Aklâm-ı sitte denilen altı kalemde muhakkak, reyhânî, rıkaa' türleri ise Osmanlı klasik hat eğitiminde yer almaz.

Talebe, her biri bir öncekinden daha geliştirici olan meşklerini tamamladığında, icazet almaya liyakat kazanmış olurdu. İcazetin verilme vakti, talebenin olgunlaşmasına göre üstadın inisiyatifinde belirlenirdi. Talebeyi "hattat" sıfatına eriştirecek icazetnâme, üstadının seçtiği ve kadim bir üstadın kıtasını taklit ederek yazmasının ardından kendisine sunulurdu. Bundan başka, nesihte *Kur'an*'ın bir kısmı veya tamamı, sülûste hilye vb. herkesçe bilinen eserler de yazılırdı (Derman, 1997b, s. 496).

İcazetnâme sade şekilde mektep, camide veya uygun bir yerde üstatların gözetiminde verildiği gibi (Müstakimzâde, 1928, s. 245-246), bazen de dönemin meşhur üstatları ve ehl-i kibâr bir mecliste toplanırdı; geleneksel bir merasimde bir veya daha çok talebe son bir sınava tâbi tutularak icazetnâmeleri takdim edilirdi.³² Ancak bu toplantıda herkese icazet verilme garantisi yoktur; yeterli görülmeyen hattat namzetleri, kendilerini tesviye edinceye kadar talimlere devam ederlerdi. Bu konuda Müstakimzâde'den bir aktarım yapmayı uygun bulduk:

"Bir izn-i hat meclisinde ... Anber Ağa merhum serbezm bulunup izin kît'aları bir kâide-i kadîme pişnihâd-ı hâcegân oldukda istihsân ve sitâyîş ferâvân eylemişler iken merhum red idüb "bu hatların i'rabları mahallinde olmayıp hüsnü henüz tam değildir. Mahalline i'rabın vaz'ı dahi ta'lim olunsun" demekle ziyâfetinden sonra beş ay kadar vaz'-ı i'rab ta'lim olup bir muhtasar mecliste izinleri yazılıp ve hediyeleri verilmiştir. Lâkin merkum

³¹ Sülûs-nesih haricinde farklı yazı türleri tahsil eden hattatlar için bkz. (Müstakimzade, 1928, s. 43, 50, 52-53, 62, 188-189, 210, 216-217, 233-234, 297-298, 327-328, 465-470, 471, 481, 533, 535, 539, 543-544, 563).

³² (Müstakimzâde, 1928, s. 28, 119-120, 135, 142, 170-171, 195-196, 245-246, 360-361, 377, 465-470, 538, 580-581).

Anber Ağa, merhum olup meclis-i sânde bulunmak müyesser olmamıştı” (1928, s. 538).

Bir icazet meclisinde herkes tarafından kabul edilen icazet kıtalarının, meclisin yürütücüsü konumundaki Anber Ağa’nın biçimde gördüğü hatalar neticesinde icazetleri reddettiği, daha sonra hataların düzeltilmesiyle icazetlerin sahiplerine verildiği görülüyor. Meclisteki üstatların hepsinin oyuna karşılık “serbezm” yani meclisin başı olan üstadın tek başına aksi yönde karar verebilmesi, hat ehlinin içerisinde bir hiyerarşi olduğunu bize gösterir.

Sülüs ve nesih sınav kıtalarının altına üstadın, aklâm-ı sittenin normalde pek kullanılmayan bir çeşidi olan *rıkaa*’ hattıyla izin yazısı yazdığı görülür. *Ta’lik* icazetlerinde ise kıtaların altına *hurde ta’lik* hattıyla yazılarak izin verilir. İcazetnâmede “besmele, hamdele, salvele” girizgâhından sonra talebeye izin verildiği belirtilir, üstadın ve meclisteki diğer üstatların da orada bulunup şahit olduklarına dair ibare düşölüp dualar edilerek, tebrikleri *icazet tasdiki* ile taze hattatın diplomasına eklenirdi. Hattat adayına mecliste layık görülen mahlas da yine icazetnâmede yer alırdı (Özönder, 2003, s. 80-81; Derman, 1997b, s. 496). Böylece hattat olan kişi eserlerinin altına kendi ketebesini - imzasını- koyma yetkisine sahip olurdu.

Müstakimzâde’ye göre -ki o da Suyolcuzâde’den naklettiğini belirtir- ilk hat icazet töreni ve âdeti, Şeyh Hamdullah’ın gençlik yıllarında çağdaşı olan Abdurrahman el-Sâbiğ (ö. 841/1437) tarafından tertip edilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 253). Bu rivayet haricinde, somut bir bilgi olmamasına rağmen icazet verme geleneğinin Osmanlı toprakları gibi geniş bir alanda yayılarak yerleşmesi ve tavizsiz tatbik edilmesi, Osmanlı’da bu konunun ciddiyetini ifade etmesi açısından dikkat çekicidir.

İcazet takdiminde benzeri görülmemiş olaylar da yaşanabilmekteydi; XVIII. yüzyılın büyük üstatlarından Mehmed Râsim Efendi *ta’lik* meşki aldığı, dönemin diğer önemli üstadı Mehmed Refi’ Efendi’ye sülüs-nesih meşki verdiğinden, iki üstat bir mecliste birbirlerine icazet vermişler ve alanlarında benzersiz kabul edilen bu kişiler sadece kendilerine mahsus olan bir merâsim gerçekleştirmişlerdir (Müstakimzâde, 1928, s. 455).

Hat tahsiline devam ederken üstadı vefat eden talebe, eğer meşkleri eksik kaldıysa başka bir üstada iltica ederek eğitimini tamamlardı.³³ Müstakimzâde, talebe talimi hizmetinde bulunmamasına rağmen, kendi üstadı Mehmed Râsim'in üç talebesinin eğitimini, vefatından sonra üzerine almıştır.³⁴ Müellifin, başkasının talebesini üzerine aldığı durumu "iltizam" olarak nitelendirdiğini görüyoruz. Ancak meşklerini tamamladığı halde üstadı icazet veremeden öldüyse, meşk etmeden bir jürinin kararıyla mezun da olunabilirdi.³⁵ Üstadın rahatsızlık veya yaşlılığı sebebiyle icazet veremeyecek olduğu durumlarda da vekâletle başka üstatlar izin verebilirlerdi. (Müstakimzâde, 1928, s. 312, 414). Bir üstattan tahsil edip başka bir üstattan tekrar meşk ile icazet ve izin alanlar³⁶ olduğu gibi, icazet sahibi oldukları halde farklı üstatlardan (genelde daha meşhur olanlardan) sil-baştan bir daha hat eğitimi tedarik edenler³⁷, hatta ikinci bir icazet daha alanlar da mevcuttu.³⁸ Örneğin, Müstaidzâde Süleyman Efendi (ö. 1166), Bursa'da Tuzpazarı Camii İmamı Mehmed Efendi'den icazet aldığı halde, İstanbul'a geldiğinde şöhret olur diye Çömez Molla Ömer Efendi'den bir kez daha icazet almıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 215). Üstadı ile arasında geçen sorunlardan dolayı onun iznini yok sayarak başkasından yeniden icazet alan hattatlar da görülür (Müstakimzâde, 1928, s. 128, 551). Bu şekilde olağandışı durumlar da ortaya çıkabilmekteydi. Himmetzâde İsmail Efendi (ö. 1173), Mir-i Âhur Camii İmamı Seyyid Abdullah (Emir) Efendi'den beş-altı yıl meşk etmiş fakat onu terk ederek Zühdi İsmail Ağa'dan iki ayda mezun olmuştur. İcazet meclisine Emir Efendi de davet olunduğundan Himmetzâde'yi gördüğünde meclistekilere durumu anlatır ve meclis bozulur. Meclistekiler Emir Efendi'den af dilerler fakat Emir Efendi Himmetzâde'nin şehri terk edip, memleketinde kalmayı taahhüt ederse özrü kabul edeceğini söyler. Himmetzâde bunu kabul ederek izin sahibi olur. (Müstakimzâde, 1928, s. 128). Bahsedilen olay, Daha önce kendisine ne kadar saygı duyulduğunu ifade ettiğimiz Seyyid Abdullah Efendi'nin nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir.

³³ (Müstakimzâde, 1928, s. 30, 119, 194-195, 234, 263, 308, 319, 328-329, 350, 401-402, 460, 580-581, 595).

³⁴ **"Mehmed Râsim Efendi'den yazıp, mev'udü'l-ketebe olmakla, üstatları intikalinden sonra tervîhan lirûhi's-şerîf icâzeti abd-i fakirin iltizamıyla yazılan üç kimesneden biridir"**. Anlamı: "Mehmed Râsim Efendi'den hat tahsil edip, kendisine icazet vaat edilmesiyle, üstatlarının vefatından sonra mukaddes ruhlarının rayihasıyla, icazeti bu fakir kulun üzerine almasıyla yazılan üç kişiden biridir." şeklindedir (Müstakimzâde, 1928, s. 176).

³⁵ (Müstakimzâde, 1928, s. 36, 52-53, 119-120, 176, 177, 200-201, 245, 360-361, 579).

³⁶ (Müstakimzâde, 1928, s. 29, 43, 46, 49, 85-87, 105, 125-126, 130, 168-169, 211, 219, 222-223, 224, 231, 251-252, 257, 267-268, 277, 283, 292, 293, 296, 298-299, 305, 306, 408-409, 432, 455, 457, 530-531, 583-584, 596-597).

³⁷ (Müstakimzâde, 1928, s. 127, 167, 211, 419-420, 436-438).

³⁸ (Müstakimzâde, 1928, s. 142, 268, 312, 318, 412-413).

Bazı hattatlar yazılarını daha ileriye taşıyabilmek, bazıları da bir öğreticiye başvurmadan kendi kendine hat talim etmek için eski üstatların hatlarını tetkik ile çalışma usulünü benimserlerdi.³⁹ Ayrıca, sadece babasından hat tahsil edenler⁴⁰ olduğu gibi, ilk yazı eğitimini babasından alıp ardından bir üstada sâlik olan kişiler de mevcuttu.⁴¹ Hatta babaları ile birlikte aynı üstattan talim edenler de vardır (Müstakimzâde, 1928, s. 207, 284). Kardeşlerin de genelde aynı üstattan eğitim aldıkları görülürken⁴² kardeşinden yazı talimi görenler çok değildir (Müstakimzâde, 1928, s. 111, 217-218, 507).

Osmanlı’da kadına hat talim ettirmenin caiz olmadığı kabul edilir (Müstakimzâde, 1928, s. 627). Ancak *Tuhfe-i Hattâtîn*’de, Osmanlı’da ve öncesinde var olan, toplumda kendine yer edinmiş *hattâtel*erden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde üç kadın hat sanatçısına rastlarız:

Kadınlar arasında “hâce-i zenân” yani “kadınların hocası” olarak şöhret yapmış Fâtıma Ânî, hem şâire hem hattâtedir. Akrabası Aysîzâde Mehmed Aziz Efendi’den izin almıştır. Oğlu da Fener kadısıdır (Müstakimzâde, 1928, s. 363-364). Bir *kadın*ın kızı olan Fâtıma binti İbrahim, zevci Tokadî Mahmud Efendi’nin kendisini eğitmesiyle sülûs ve neshe ek olarak celî dahi öğrenmiş, izin almıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 364, 508). Hilmiye binti Mehmed Sâdık, müderris olan babasının vasıtasıyla zamanın ünlü üstatlarından Seyyid Mehmed Hilmi’den “kable’l-buluğ” yani küçük yaşlarında hat tahsil etmiş, hatta Mehmed Râsim Efendi’den icazet almıştır. Müstakimzâde de eserinde hiçbir hattatın icazetnâmesine yer vermezken, bu küçük kızın icazetnâmesini, hal tercümesine eklemiştir (s. 190).

Mensuplarının çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu bir camiada, bu üç hattâtenin bireysel çabaları haricindeki ortak yönleri, genelde mevki sahibi olan entelektüel dairedaki yakınlarının desteği ve yönlendirmeleri ile hat sanatının içinde yer almalarıdır. Ancak

³⁹ (Müstakimzade, 1928, s. 58, 61, 75, 174, 185-187, 264-265, 295, 392, 528, 529, 587).

⁴⁰ (Müstakimzade, 1928, s. 31, 32, 79, 82, 88, 188, 263, 282-283, 348, 386, 396-397, 415, 416-417, 434, 438, 453, 506, 507, 537, 538, 571).

⁴¹ (Müstakimzade, 1928, s. 42, 59, 86, 417, 459, 465-470, 528, 579-580).

⁴² (Müstakimzade, 1928, s. 56, 109, 119, 129, 156-157, 202-203, 207, 223, 228-229, 258, 259, 260-261, 272, 277, 283, 284, 313, 326, 406-407, 433, 451-452, 508-509, 537, 560, 570).

görüldüğü gibi ilki, toplumda yer edinmiş olan güçlü ve ârif bir kadın karakter, akrabasından izin alıyor. İkincisi muhtemelen babasının kadı olmasından kaynaklı, belli bir eğitim düzeyine sahip ailede yetiştikten sonra ünlü bir hattat olan kocası tarafından eğitiliyor. Üçüncü ve son olarak babası müderris olan bir kız çocuğu ergenliğe girmeden devrin en ünlü üstadından icazet alıyor. Üçünde de yukarıda bahsettiğimiz şer'an caizlik kaidesinin delinmediğini görebiliyoruz.

Müstakimzâde'nin, şer'î hükümlere aykırı düşen bir duruma, Büveyhî sultanı İzzüddavle'nin inşa kâtibi İbrahim b. Hilal b. İbrahim b. Zehrunü's-Sâbî'nin hal tercümesinde dikkat çektiğini görüyoruz. Müellif, bahsedilen kişinin müşrik olduğundan bahseder ve bu meyanda, Hz. Ömer ile diğer bir sahabe olan Ebu Musa arasındaki bir olayı nakleder. Buna göre Ebu Musa, Hz. Ömer ile bir konuşmasında kendi kâtibinin Nasranî yani Hristiyan olduğunu dile getirir. Hz. Ömer şiddetle karşı çıkar ve bir ayete dayandırarak bu durumun caiz olmadığını belirtir. Müstakimzâde de "kefereye talim-i hat ve taallüm-i hattı için istihdam"ın dahi uygun olmadığını ekler (Müstakimzâde, 1928, s. 45). Burada Hristiyan veya başka bir dine mensup olan kişilerin, bir Müslümanın kâtibi olmasından ziyade, gayrimüslimin kendisine hat talim ettirmenin bile münasip olmadığı açıkça vurgulanmaktadır. Bundan başka, Nasranî oldukları belirtilen üç kâtibe, X-XIII. yüzyıllar arasında rast gelmekteyiz (Müstakimzâde, 1928, s. 139,140, 371).

Talebenin hattat olması, onun üstadıyla ilişkisinin kesilmesi anlamına gelmezdi. Çoğu zaman üstat-talebe münasebeti sıcaklığını korur, icazetten sonra yeni hattat, zaman zaman eserlerini tashih etmesi için üstadına başvururdu. Bazıları da farklı üstatlarla görüş alış-verişi ile müzakerede bulunur⁴³, hatta bazı kaideleri ikame ederek (Müstakimzâde, 1928, s. 237, 596-597) hayat boyu öğrenimlerini sürdürürlerdi. Yaşlı hattat-üstatlara saygıda kusur edilmemesi, kendilerini ziyaret ile ikramlarda bulunulması, talimlerinin, nasihat verici ve öğretici sohbetlerinin kıymetinin bilinmesi, tecrübeleri sebebiyle onlara danışılması, saygı sınırını aşacak olumsuz söz ve davranışlardan kaçınılması, selef-halef zincirinin sağlam ve sağlıklı tutulması bakımından gereklidir. Böylece, sanat açısından üstadını geride bırakan hattatlar dahi saygılarını muhafaza ile tevazu göstermişlerdir. Buna mukabil, üstatların da talebelere -özellikle küçüklerle ve zayıf olanlara- karşı iyi

⁴³ (Müstakimzade, 1928, s. 42, 83, 91, 157, 241-243, 305-306, 436-438, 456, 460).

huylu, yumuşak, teşvik edici, merhametli ve korumacı olmaları beklenirdi (Müstakimzâde, 1928, s. 601-602, 625-626).

Hattat unvanı alan kişilerden, bazı yazılı olmayan kaidelere uyulması beklenirdi. Yukarıda üstatlarla ilgili olan kısımdan başka özel hayatta ve kişisel gelişimde, dine sıkı sıkıya bağlı olunması ve imana ait şeylerin güçlendirilmesi, hal ve tavırların şeriata ve âdâba göre ayarlanması, zihni çalıştıracak şeylerle meşgul olunması, Arap şiiri, edebiyatı, grameri ile ilgili ilimlerin tedarik edilerek bunların sıklıkla kullanılması tavsiye edilirdi. Kariyer açısından ise kişilerin, kitabet hizmetinde olduğu kişilere, meşrepleri ne olursa olsun sadakatle hizmet etmesi, istihdam alanının gerektirdiği bilgileri tekmiil etmesi, meclislerde kısa ve veciz sözlü olması, akran ve çevresinden daha yetenekli ve ileri düzeydeyse gurura kapılmaması, eğer maddi sıkıntıda ise sabretmesi, başarılı bir hattat olması için salık verilirdi (Müstakimzâde, 1928, s. 599-602, 620).

Ancak sayılan özelliklere herkesin kayıtsız tâbi' olması beklenemez. Üstadına karşı saygısızlık edenler, daha ötesi hakir görenler de vardır. Bu konuda Hâfız Osman Efendi'nin başından geçen bir olay dikkat çekicidir. Devlet ricâlinden biri, bir kese altına bir Mushaf yazdıracak olur. Hâfız Osman, ihtiyacı olduğundan işi kabul eder. Mushaf'ın sülüsünü yazmışken -yani girişini yapmışken- Kevkeb Derviş Mehmed adında bir talebesi, sipariş sahibine üstadının hasta ve yaşlı olduğunu, yavaş yazacağını, kendinin ise daha hızlı ve güzel yazacağını söyler. Bunun üzerine iş Mehmed'e verilir. Fakat daha Kur'an'ın sülüsünü yazmadan iki parmağını keser ve yaranın bir sene kapanmaması üzerine işi tamamlayamaz. Bu olaydan sonra da bir daha yazamaz. Müstakimzâde, bu olaydan ibret alınması gerektiğinden bahseder (1928, s. 483-484).

Yalnızca üstadına değil, genel olarak çevresine karşı uygunsuz hareketlerde bulunan kişiler de karşımıza çıkar. Abdullah Vefâyî (ö. 1141) adında bir hattat, huzur-ı hümayunda sikke resmine cesaret etme, seleflerinin hattını yok sayma, sülüs ve neshe divanî gibi şekil verme ve hattını zorla yanındakilere gösterme, ayağı ve sol eliyle hat meşk etme, harflerin başında ve ortasında zülfeler gibi âdâba aykırı şekiller uydurma, üstatların hal ve hareketi, konuşmasıyla eğlenme gibi davranışlarından dolayı kırkına

varmadan hastalanıp hava değişikliği içi Bursa'ya gittiği iddia edilir. (Müstakimzâde, 1928, s. 291-292). Doğal olarak, böyle kişiler uzun vadede camiada barınamazlardı.

Yetenek ve istidat sahibi müdavimler, doğal bir süreçte beş yıla kadar icazet sürecini tamamlayabilirlerdi. Aksi durumda ise olgunlaşma süresinin uzadığı görülür. Her iki vaziyet de meşk kaydına düşülen tarihlerden anlaşılır. Mesela, Mir Halil isminde bir hattat, dört senede ortalama bir başarı ile Hüseyin Hablî'den mezun olabilmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 195-196). Hâfız Osman Efendi şakirtlerinden olan meşhur hat üstadı Seyyid Abdullah Emir Efendi ise çok nadir görülebilecek bir sürede, kırk ayda mezun olmuştur. Emir Efendi'nin kabiliyeti bir olayda şöyle anlatılır: “Hâfız Osman Efendi bir gün talebeleriyle gezerken bir dükkânın önüne oturmuş. Talebelerini de içeri oturtmuş; bu sırada kibâr-ı devletten biri geçerken, üstada “Bir seyyid talebenizden bahsetmişsiniz, onun hattını göremez miyiz?” diye ricada bulunmuş, üstat da dükkânın penceresini açıp Emir Efendi'yi göstererek “işte seyyid budur ve benden güzel yazar” demiştir. Hâfız Osman'ın bu taltifi karşısında Emir Efendi mahcup düşmüştür (Müstakimzâde, 1928, s. 269-271). Yaptığımız taramalarda Seyyid Abdullah Emir Efendi'den daha az sürede eğitimini tamamlayan bir hattata rastlayamadık. Bu bakımdan, bahsedilen asgari süreyi azamî başarıda bir çıta olarak kabul edebiliriz.

Hatla uğraşan kişilerin altyapısı genelde erken yıllarda şekillenmeye başlasa da sanat olarak üst seviyelere ulaşan hattatlardan bazıları orta ve ileri yaşlarda hüsn-i hat ile tanışmışlardır. Örneğin Receb Revânî (ö. 958) ismindeki hattat, elli yaşından sonra Şeyh Hamdullah'tan sülüs ve nesih tahsil ederek üstün bir gayret göstermiş ve Galata Sarayı hat muallimi dahi olmuştur (Müstakimzâde, 1928, s. 202). Yaş ve sosyal statü haricinde bazı durumlarda kişilerin, hat talim etmek arzusuyla olağan dışı bir çaba sarf ettiklerine de şahit oluruz. *Solak* olarak ordu ile sefere çıkan ve savaşırken sağ elini kullanamaz hâle gelen Hüseyin b. Ahmed adındaki hattat, seferden döndüğünde sol eliyle yazmaya devam ederek icazet alabilmiş, hatta padişahın huzurunda kalem dahi kesmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 170-171). Benzer şekilde, bir hastalık sonucu tek eli ve ayağını kaybeden ünlü Edirneli hattat Şuglî Ahmed Dede de azmederek çalışmış ve bulunduğu konuma gelebilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 85).

3.3. HATTATIN YAŞAMI VE İKTİSADÎ DURUMU

Meslekler

Osmanlı’da “hattat” kavramı belirli bir meslekle uğraşan kişilerden çok, güzel yazı yazan ve herhangi bir mesleğe sahip bireyleri ifade eder. Bu yüzden birincil kaynaklardaki hal tercümelerinin, ayırım gözetilmeksizin karışık olarak yer aldığını görürüz. Yaptığımız ayrıntılı incelemelere dayanan istatistiklerde *hattat* olarak tabir edilen hoşnüvislerin, sultan, devlet erkânı, düşük ve yüksek rütbeli kâtipler, saray görevlileri, saray meşk hocaları gibi şahıslardan oluştuğuna şahit oluruz. Bunun dışında *hattat* terimi, müderris, kadı, imam, vaiz, müezzin, türbedar, tarikat üyeleri, mektep hat muallimleri, asker ve esnaf gibi toplumun neredeyse bütün kesimlerini kapsar. Yine de bu mozaik içerisinde, geçimini güzel yazarak veya sadece yazarak kazanan insanları hattatlık mesleğinin mensupları olarak nitelendirmek daha isabetli olacaktır. *Tuhfe-i Hattâtîn*’de, güzel yazan kişiler ve babalarının mesleklerini incelediğimizde, ikincisi büyük oranda tespit edilememiştir. Ancak saptananların bir kısmının baba mesleği ya da bu meslekle ilgili işlerle uğraştıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Babalarının görevleri tespit edilen diğer hattatlar ise babalarından bağımsız işlerle meşguldürler (bkz. Tablo: 1).

Osmanlı’da “kalemiye” sınıfından bahsettiğimizde, “yazma” fiilinin yer aldığı en önemli mecra aklımıza gelmektedir. Şüphesiz her meslekte olduğu gibi bu meslekte de, sâliklerinin işlerini en iyi şekilde yapmaları beklenir. Bu bakımdan kitâbet topluluğu üyeleri, meslekî yeterlilikleri dışında hüsn-i hat öğrenimine büyük önem vermişlerdir. Buna dayanarak, hattatlık mesleğinin haricinde hatla meşgul olan kişilerin başında kâtiplerin geldiği söylenebilir (bkz. Grafik-2, 3, 4).

Bir nesilden diğerine aktarılan görevler, kitâbet sınıfında diğer meslek gruplarından daha çok görülmektedir. Genelde kişiler, babalarının görev yaptıkları kaleme şakirt olarak girip burada kariyerlerini sürdürmekteydiler. Bazen de babalarının bulunduğu kalem ile alakalı vazifelere yine babaları aracılığıyla girebilmişlerdir (Müstakimzâde, 1928, s. 107, 135, 200-201, 230, 233-234, 252, 258, 260-261, 272, 428, 449-450, 451, 536, 573). Kitâbette yükselmek, diğer alanlara nazaran görece hızlı olduğundan, düşük rütbeli kâtipliklerden, reisülküttap, tevkii, nişancı gibi önemli görevlere terfi etmek kademeli olarak mümkündür (101, 219, 258, 266, 482-483, 525-526; Tablo: 1).

Devlet erkânı ve saray görevlileri de hüsn-i hatla ileri düzeyde münasebet içerisindeydiler. Aslında hüsn-i hattın, devlet ricalinin temel eğitiminin bir parçası olması, bu alanda görev yapacak kişilerin daha kolay hatta meyletmesini sağlamıştır. Üstelik saraylarda (Saray-ı Cedîd, Saray-ı Atîk, Galata Sarayı) birden çok meşk hocasının farklı birimlerde hat talim ettirmesi, tüm personelin bu imkândan faydalanabilmesini mümkün kılar (bkz. Tablo: 1). Aynı zamanda devlet ricâli, entelektüel ve kültürel tecrübelerine nispeten daha çok önem atfettiğinden, hattatları himaye etme ve onlara ikramda bulunma düşüncesini benimsemiştir. Babaları önemli görevlerde bulunan kişilerin bir bölümü de doğal olarak devlet yolunda bir vazife almak için çaba göstermişlerdir (Müstakimzâde, 1928, s. 82-83, 91, 325-326, 349, 375, 444, 445).

İmamlar, vazifeleri çerçevesinde yazı bilmenin ötesinde, özellikle *Kur'an-ı Kerîm* istinsahı ile kendilerini kitabet yönünden geliştirmektedirler. Pederlerinin mesleklerini seçen kişilerin en yoğun olduğu grup kitâbet sınıfı gibi gözükse de, “peder-mânde” yani tezkeresiz tevarüs eden meslek olarak imamlık daha yaygındır (Müstakimzâde, 1928, s. 32, 40-41, 42, 46, 64-65, 217-218, 238-239, 293, 420-421, 452, 454). İmamlarla birlikte vaizler, müezzinler, türbedarlar gibi diğer din görevlilerini bu grup içinde zikredebiliriz. Esnaf, hattatların mensup olduğu en bağımsız meslek gruplarından biridir ve çok çeşitli işlerdeki (attar, hamamcı, berber, sahaf, nalbur, debbağ, fitilci, ipçi, urgancı, kahveci, kirişçi vb.) kişileri bünyesinde barındırır (bkz. Tablo: 1). Esnaf, genelde amatör seviyede ve keyfî olarak hüsn-i hatta yönelse de, bazılarının yazarak gelir elde ettiklerinde asıl mesleklerini bırakıp, maişetlerini kitabet ile temin etme yoluna gittikleri görülmüştür (Müstakimzâde, 1928, s. 172-173, 180-181, 489-490). Esnaftan olan hattatların da bir kısmı, mesleklerini babalarından devralmışlardır (Müstakimzâde, 1928, s. 88, 171, 283, 312, 425, 493, 579).

Hüsn-i hattı meslek edinen hattatlar ise genelde geçimlerini yazarak kazanırlardı. Bunun ötesinde hattat, üstat seviyesine yükseldiğinde, meşk hocalığı gibi işlerle de meşgul olabilmekteydi. Hattı öğrenmeye çalışanların çokluğu, öğretene ihtiyacının da artmasına neden olmuştur. Bir hattatın statüsü olarak yer alabileceği en önemli nokta ise Saray-ı Hümayun meşk hocalığıdır. Bu görevde bulunan üstatlar sanat ve eğitim yönünden

kendilerini ispatlamış kişiler arasından seçilirdi (bkz. Tablo: 1). Ünlü hattatlar Saray-ı Cedid'den başka Saray-ı Atîk, Galata Sarayı, Edirne Sarayı ve diğer saraylarda önemlerine göre atanarak görev yaparlardı. Saray mektebinde vazifeli üstatların oğulları da aynı göreve atanabilirdi. Hâfız Osman'ın talebesi ve saray-ı cedid meşk hocası olan Seyyid Abdullah Emir Efendi'nin oğlu Seyyid Abdülhalim Efendi bu şekilde aynı göreve getirilmiştir. Ancak burada bir husus mühimdir. Abdülhalim Efendi, babasından hemen sonra göreve başlamamıştır. Baba ile oğul arasında dönemin meşhur üstadı Mehmed Râsim Efendi vardır. Üstelik Mehmed Râsim Efendi, Abdullah Efendi'nin en gözde talebesi, Abdülhalim Efendi'nin de üstadıdır ve terbiyesiyle bizzat ilgilenen kişidir (Müstakimzâde, 1928, s. 241-243). Bu silsile içerisinde bir başka ayrıntı daha vardır. Abdülhalim Efendi'nin oğlu Mehmed Said, pederinden hat talim ederek hoca olmaya heves etmiştir. Müzmin bir hastalığı olmasından dolayı pederinin isteğiyle, makamı oğluna tevcih edilmiştir. Fakat Mehmed Said yirmi yaşında vefat edince, makam yine Abdülhalim Efendi'ye iade edilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 417). Burada, soy (babası ve siyâdeti) ve şahsı vesilesiyle hürmet edilen bir üstadın hatırının, önemli bir mevki üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir.

Saraydaki hat talimi geleneğinden başka, umumî mekteplerde de hat muallimleri talebe yetiştirirlerdi. Ağakapılı İsmail Efendi, Hâcezâde Karakız Mehmed Efendi gibi meşhur üstatların da bu mekteplerde meşk ettirdikleri görülmüştür (123-124, 479-480). Bu tarz mekteplerin hocalığı, çok sık olmasa da babadan oğula kalabiliyordu (Müstakimzâde, 1928, s. 245-246, 548-549).

Müderresler, kadılar, tarikat mensupları (şeyhler ve müntesipler) ve askerler de hüsn-i hatla ilgilenen diğer meslek erbâbıdır. XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla uzanan süreçte neredeyse tüm mesleklerde, güzel yazan kişilerin artması dikkat çeker (bkz. Grafik: 1-4; Tablo: 1).

Memleketler

Osmanlı öncesi hat geleneğinin gelişme ve yayılma durumundan daha önce bahsetmiştik. Buna göre Bağdat, inkırazından önce hüsn-i hattın en yüksek seviyeye ulaştığı merkez konumundadır. XIV-XV. yüzyılda ise, Osmanlı yurdunda sırasıyla Amasya, Edirne, Bursa, İstanbul ve Anadolu şehirlerinde hattın inkişafı vuku bulmuştur. XVI. yüzyıldan

itibaren ise İstanbul'da hem hattat nüfusu çoğalmış hem de Anadolu ve diğer memleketlerden gelerek hat tahsil edenlerin sayısında artış yaşanmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, İstanbul artık en yüksek hattat yoğunluğuna sahiptir. Mezkûr yüzyılda aynı şekilde, Edirne'de de hattat nüfusu artmış, özellikle Rumeli'den gelen hattat adayları burada hat eğitiminin kalitesinin artmasına katkıda bulunmuşlardır. Anadolu şehirlerinde ise XV-XVIII. yüzyıllar arasında ciddi bir artış gözlenmemiştir (bkz. Grafik: 5-13). İstanbul'un payitaht olarak tüm cazibeyi üzerinde toplaması, bu durumun asıl nedeni olmalıdır. Ancak, şehzadelerin sancaklara gönderilme uygulamasının kaldırılmasından sonra, "şehzade şehirleri"nin görece önemlerini kaybettikleri, dolayısıyla hattın da buralarda sükûta uğradığı yönünde bir düşüncemiz vardır.

Hat tahsili için İstanbul'a dışarıdan gelen kişilerden başka, İstanbul'da doğup yaşayan ve farklı kökenleri olan şahıslar da mevcuttur. Asılları, Anadolu, Rumeli, İran-Türkistan, Arap memleketleri, Kuzey Afrika gibi bölgelere dayanan hattatlar olduğu gibi, İstanbul'un yerlisi oldukları belirtilenler de vardır. Zikredilen İstanbullular, başta Şehir (tarihî yarımada) olmak üzere, çoğunlukla Üsküdar, Eyüp, Tophane (Galata) gibi semtlerde toplanmışlardır. İslâm yazısının Kuzeybatıya göçü böylece Dersaadet'te son bulmuş, Müslüman coğrafyasının ücra yerlerinden gelen hat sevdalıları İstanbul'da buluşmuşlardır. (Tablo: 1)

Makam ve İkrâm

Her ülke belirli bir refah seviyesine ulaştığında, sanata daha çok zaman ayırabilmiş ve imkân tanımıştır. Bu durum Osmanlı'da da aynıdır. Kuruluştan sonraki süreçte hızla büyüyen devlet, fetihlerle birlikte Doğu'dan, İran ve Türkistan havalisinden bilim adamları, yetenekli devlet adamları, sanatkârlar, şairler ithal etmiştir. Elbette bu zümreleri boş bir davet veya zorbalıkla bulundukları yerlerden sürüklemek, ihtimal dâhilinde değildir. Rahat çalışma ortamı, mevki, şöhret ve servet, başlıca cazibe kaynakları olarak, insanları İmparatorluğun merkezine çekmekteydi. Ayrıca, kabiliyet ve bu kabiliyeti gerekli yerlerde kullanma, zaten devletin bünyesinde yer alan kişiler için sıçrama vesilesi olmaktaydı. Yaptığı işte liyakatini göstermek de terfi etme sebebiydi. Bu şekilde işlerini iyi yapanların yanında, başta sultan olmak üzere, devlet erkânına ithaf edilen telifler,

methiyeler, şiirler ve nihayet hüsn-i hat ile yazılan güzel eserler, sahiplerine mansıb ve mal kazandırıp, yeni kapılar açıyordu.

İlim, irfan ve sanat erbabının, bahsedildiği gibi Osmanlı'ya iltica etmesi konusunda örnekler fazlasıyla mevcutsa da, konumuzla ilgili olanlardan birkaçını dile getirmekle yetineceğiz. Mesela, Şah İsmail olayında Osmanlı'ya iltica eden İdris-i Bitlisî, ilim ve devlet adamı olarak tanınsa da aynı zamanda bir hattattır. *Heşt Bihişt*, *Selimnâme* gibi bilinen eserlerinin haricinde Koca Mustafa Paşa Camii taçkapısının tarihini yazacak kadar da hüsn-i hat sahibidir. Osmanlı topraklarına girdiğinde kendisine hizmet etme şansı verilen bu çok yönlü kişiye, çok hürmet edilmiş ve ikramlarda bulunulmuştur (Müstakimzâde, 1928, s. 110-111). Benzer şekilde Muhammed b. Ahmed b. Adil Paşa da İdris-i Bitlisî gibi Şah İsmail'den kaçarak II. Bayezid'e sığınmış ve bizzat Şeyh Hamdullah'tan hat talim etmiştir. Ardından Ankara'da bir medrese görevi aldıktan sonra, teliflerini kendi hattıyla sultana hediye ederek peyderpey, Merzifon, İstanbul, İznik, Sahn-ı Seman (Fatih), Ayasofya gibi medreselere nakil olunarak ödüllendirilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 381).

Hüsn-i hattı sayesinde mevki sahibi olan kişiler hakkındaki bazı olaylar daha dikkat çekicidir. XVIII. yüzyılda yaşayan bir hattat olan Hasan, hastalara yazı yazıp şifa için *dua üfürürken* medreseye girmiş, Galata mansıbına vasıl olmuştur (Müstakimzâde, 1928, s. 161). Bunun gibi, zamanının tanınan hattatlarından Seyyid Kâsım Gubarî (ö. 1034) de pirinç tanesine İhlâs suresini yazarak şöhret olmuş ve bu yolla medrese kurumuna girmiştir. Gubarî ayrıca Sultan Ahmed Camii'nin tüm celi yazılarını yazmak gibi önemli bir görevi de üstlenmiştir. (Müstakimzâde, 1928, s. 367).

Osmanlı'da sanata, daha dar çerçevede ise hatta verilen önem XVII-XVIII. yüzyıllarda ziyadesiyle fark edilir. IV. Murad Bağdat'ı fethettiğinde Mehmed el-İmam isminde bir *ehl-i ârifâm* davet ederek bir *Kur'an-ı Kerîm* yazmasını emretmiştir. Mehmed pazarlık ederek “kavlsiz (anlaşmasız) bu bazara girmem bahasını tayin buyurun ki teşrifinize dek hem dua hem şevk ile resîde-i intihâ olur inşallahu teâlâ” demiş. Sultan duruma şaşırıp “matlubun ne mikdardır?” diye sorunca “bin guruşdan aşağı yazmam” diyerek cevapladığında padişah bin altın vermeyi kabul etmiş. İki sene sonra Mehmed İstanbul'a

gelerek, yazdığı Mushaf'ı sunduğunda Sultan, Mushaf'ın neden başının sonundan daha güzel olduğunu, bir bütünlük olmadığını sormuş. Mehmed, “evveli feth-i Bağdat helecanıyla ve evâhiri sürûr-u feth-i meserret-i kudümünüz (kavuşma umudunun sevinci) hayaliyle yazıldı” şeklinde yanıtladığında padişah bin altın daha bahşiş ihsan etmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 475-476).

III. Ahmed'in hatta verdiği ehemmiyet de Osmanlı padişahlarının hat ehline gösterdiği hürmetin dikkat çekici emsallerindendir. Birçok ünlü üstatlardan ders alan, fakat içlerinde en önemlileri olan Hâfız Osman'dan tam anlamıyla talim eden III. Ahmed, sanatsal açıdan da çok üretken bir padişah olmuştur.⁴⁴ Bir keresinde Seyyid Abdullah, Mehmed Râsim, Suyolcuzâde Mehmed Necib, Sultan Mehmed Camii İmamı Süleyman, Bursalı Mehmed, Şekercizade Seyyid Mehmed Efendiler ile Cabîzâde Abdi Ağa ve Vefâyî Abdi Ağa gibi devrin en önemli üstatlarının bulunduğu bir meclis toplanmasını emretmiştir. Yazdığı bir murakka'ı bu mecliste zikredilen üstatlara göstermiş, iltifat ve ikramlarda bulunarak hepsinin gönlünü almıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 77).

Yine bu şekilde yazdıkları eserleri bir kişiye ithaf eden (Mushaf, En'am, hilye vb.) ve karşılığında mansıb-makam sahibi ve ikrama mazhar olan kişilerin örnekleri çoğaltılabilir (Müstakimzâde, 1928, s. 112-113, 116-117, 266, 313, 328-329, 412-413, 439, 512, 546-547).

Yazılanlar

Osmanlı'da hattatların meydana getirdikleri eserler hem ihtiyaca göre, hem de kişisel zevklere hitap edecek şekilde yazılmaktaydı. Yazılanların başında *Kur'an-ı Kerîm* gelirdi. Ardından *En'am-ı Şerîf*⁴⁵, *Delâilü'l-Hayrât*⁴⁶, *Kehf-i Şerîf*⁴⁷, *Hilye-i Şerîf*⁴⁸, *Şifa-i Şerîf*⁴⁹,

⁴⁴ Yazdığı bir Mushaf'ı Koca Mustafa Paşa hangâhında mürşit olan eş-Şeyh Seyyid Nureddin Efendi'ye, bir Mushaf da Hâfız Paşa Camii imamı Veliyyüddin Efendi'ye hediye etmiş. Kendi hatt-ı hümayunlarıyla iki Mushaf da Ravza-i Mutahhara'ya göndermiş. Ve selâtin camilerinin birçoğuna bir satır celi yazı yazmış. Ayrıca Ayasofya'ya Tozkondurmaz Mustafa Ağa'nın tezhibiyle “Re'sü'l-hikmeti mehfâtullah” ve Üsküdar'da validesi Gülnuş Rabia Sultan'ın hayrı olan camiye “el-Cennetü tahte ikdâmü'l-ümmühât” yazılı levhaları yazmıştır. Bâb-ı Hümayun önünde ve Üsküdar iskelesinde yaptırdığı çeşmenin tarihlerini de kendi yazmıştır. Tercüman Yunus tekkesini yeniden yaptırıp, tevhidhânenin dergâhı içine “Bu mısra' tarih-i nutk ve hattıdır Han-ı Ahmed'in / Sultan Ahmed tekye-i tevhidi ihya eyledi”, dışına da “Fa'lem ennehu Lâilaeillallah” yazmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 78-79).

⁴⁵ Kur'an-ı Kerîm'den En'am Sûresi ve bazı duaların bulunduğu kitapçık (Özönder, 2003, s. 47).

⁴⁶ “Hayırların delilleri” manasındadır. Hz. Peygamber'e Salavât-ı Şerifeler, dua ve ayetlerin, Mekke ve Medine tasvirlerinin bulunduğu kitapçık (Özönder, 2003, s. 33).

ayet, hadis ve vecizeleri ihtiva eden kıta, murakkaa ve levhalar en yaygın hat ürünleriydi. Bahsedilen türlerin dışında hattatların çok özel tercihleri olduğunu söylemek zordur. Ancak hat ile geçimini sağlamayan fertler, genelde hangi alanda görev yapıyorlarsa o alana yönelik eserler yazmaktaydılar. Mesela, kadılık veya müderrislik gibi mesleklerde daha çok şer’i hükümler ve naklî ilimleri içeren *Tefsir-i Kebir*, *Tefsir-i İbn Abbas*, *Buhârî-i Şerif*, *Tefsir-i Beyzavî*, *Tefsir-i Tibyân*, *Tefsir-i Celâleyn*, gibi eserler istinsah edilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 43-44, 65-66, 68-69, 87, 156). Ya da imam, hatip ve müezzinlerin *Kur’an-ı Kerîm* yazımı üzerinde daha çok durmalarını bu duruma örnek gösterebiliriz. Birçoğu sadece *Mushaf* yazıp, kendilerini tamamen bu işe vakfederken, bazıları tefsir ve hadis kitapları da yazmışlardır (Müstakimzâde, 1928, s. 40-41, 45, 53-54, 56, 64-65, 106, 132, 165, 170, 217-218, 434, 531-532, 580-581).

Farkına vardığımız önemli bir husus, sanatlarının zirvelerinde sayılan üstatların yazdığı *En’am*, *Kehf*, *Delâil*, *Hilye*, kıta, murakka‘ ve diğer türlerin, *Kur’an-ı Kerîm*lerden çok daha fazla olduğudur. Şeyh Hamdullah 47, Suyolcuzâde Mustafa 50, Hâfız Osman 25, Seyyid Abdullah 24, Mehmed Râsim 60 *Mushaf* yazmıştır. Buna mukabil, bahsettiğimiz türler genelde “hezar” yani binlerle ifade edilmektedir. (Müstakimzâde, 1928, s. 185-187, 536-537, 301-304, 269-271, 467-468). Bunun sebebi muhtemelen, *Kur’an*’ın normalde hızlı yazılabilmesine karşın, üstatlar tarafından yazıldığında sanatları bakımından yazma süresinin daha uzun ve zahmetli olmasıdır. *Kur’an* ve hacimli kitapların dışındaki ürünler ise hem sanatın gösterilmesi açısından daha öndedir hem de kısa zamanda daha çok yazılabilir. Hattatların normal şartlarda 70, 100, 200, 300, 400, 500, hatta kaynakta biraz abartılı olduğu söylenebilirse de 1000’e yakın *Mushaf* yazabildiği dile getirilir (Müstakimzâde, 1928, s. 182, 204, 300, 341, 359, 388, 436, 523-524). Örneğin, *serdengeçti* yani *akıncı* olarak emekli olan Ömer b. Mehmed (ö. h. 1150) adında bir kişinin 477 *Mushaf* yazdığı, bunun da oğlu tarafından ispat edildiği belirtilmektedir (Müstakimzâde, 1928, s. 347-348). Her ne kadar estetik yönden, hüsni-i hat olduğu tartışılabilir ise de sahip olduğu meslek bakımından bir kişinin bu kadar *Mushaf* yazması ilginçtir. Hat sanatı tarihinde en önemli nesih yazarı kabul edilen Hâfız Osman’ın, bugün

⁴⁷ Kur’an-ı Kerîm’den Kehf Sûresi’nin bulunduğu kitapçık.

⁴⁸ Hz. Ali’nin, Hz. Peygamberi tasvir ettiği rivayetin, Hâfız Osman Efendi tarafından tertiplenerek levha haline getirilmiş hâlidir (Özönder, 2003, s. 72-73).

⁴⁹ Ebu’l-Fazl İyâz’ın (ö. 1149), Hz. Peygamber’in kişiliği ve mucizelerini anlattığı eser (Kandemir, 2001, s. 187).

dahi *Kur'an* basımında hattı kullanılmasına rağmen, neden 25 Mushaf yazdığı ancak güzel yazma kaygısıyla açıklanabilir.

Müstakimzâde, eser verme konusuna bazen özellikle değinmiştir. Örneğin Seyyid Abdullah Efendi'nin "mükeyyifattan birine müptela olmadığı sebepten" çok yazabildiğini belirtir. Sikke ressamı Ömer Efendi'nin iki oğlundan biri olan Abdullah'ın da bütün müptelası olduğu için pek eserinin olmadığını vurgular (s. 270, 277). Buradan, XVIII. yüzyılda "keyif verici maddelerin" ciddi bir bağımlılık sayıldığı ve kullananların hoş görülmediği sonucuna ulaşılabilir.

Kitabî eserler hat yazımının temelini oluştursa da, herkes için yazılan ve herkesin görebileceği asıl yazılar, mimarî eserler üzerine yazılmıştır. Celî sülüs, celî talik gibi tarzlarda yazılan bu hatlar, üzerine yazıldıkları yapıların güzelliği ve haşmetini artırır, bânîsinin kimliği hakkında bizi bilgilendirir ve kâtibinin hünerini, devrinin estetik mertebesini gösterir. Osmanlı mimarisinde hat sanatını kapsamlı bir şekilde ele almak araştırmamızın konusunu aşacağından, meseleyi, daha önce yapılmış ilgili çalışmalara havale ediyoruz.

Maişet

Bu bölümde, hattatların ücretleri ve hat eserlerinin fiyatları ile ilgili daha detaylı bilgi sahibi olabilmemiz açısından, Osmanlı'da belirli dönemlerdeki paraların değerleri hakkında oluşturduğumuz tabloyu burada göstermek faydalı olacaktır.⁵⁰

⁵⁰ Para değerlerini gösteren "Çizelge: 1", Mehmet Zeki Pakalın'ın *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* eserindeki maddelerden faydalanılarak hazırlanmıştır. "Flori" için bkz. c. I s. 629-630; "Kuruş" için bkz. c. II s. 326-327; "Kese" için bkz. c. II s. 247-248; "Esedî" için bkz., c. I s. 551, 1971.

Para Birimlerinin Akçeye Oranları

Tarih	Flori (Altın)	Kuruş (Gümüş)	Esedî (Gümüş)
XVI. Yüzyıl Başı	1 Flori = 60 Akçe	1 Kuruş = 40 Akçe	1 Esedî = 35 Akçe
1581	1 Flori = 70 Akçe	I. İbrahim dönemine kadar 1 kuruş, 1 florinin 2/3'ü kadar iken I. İbrahim zamanından itibaren yarısı değerine düşmüştür.	
1584	1 Flori = 120 Akçe		
III. Mehmed Dönemi	1 Flori = 220 Akçe		
IV. Murad Dönemi	1 Flori = 250 Akçe		
I. İbrahim Dönemi	1 Flori = 160 Akçe	1 Kuruş = 80 Akçe	1 Esedî = 70 Akçe
Kese (Toplu Para Birimi)			
XV. Yüzyıl Sonu	1 Kese = 30000 Akçe		
1537	1 Kese = 20000 Akçe		
1660	1 Kese = 40000 Akçe	1 Kese = 500 Kuruş	
1719	1 Kese = 50000 Akçe	1 Kese = 500 Kuruş	

Çizelge: 1

Hat sanatında *Kur'an* yazımının en önemli konumunda yer alması, en fazla alışverişin de bu yönde yapılmasına yol açmıştır. *Tuhfe-i Hattâtîn*'den elde edilen bilgilere dayanarak, hattatların yazdıkları *Kur'an-ı Kerîm*lerin ne fiyattan satıldıkları hakkında fikir sahibi olabiliriz.

Şeyh Hamdullah'ın yazdığı Mushaflardan bazıları karşılığında II. Bayezid tarafından 7000-10000 (XVI. yüzyıl başlarında ortalama 175-250 kuruş) civarında akçe tevdi edildiğinden daha önce bahsetmiştik (Serin, 1992, s. 31). Osmanlı'da çığır açan diğer hattatlardan olan Hâfız Osman Efendi'ye ise *hâcegândan* Mustafa Nikâhî adındaki kişi tarafından, bir *Ku'ran* için 1000 kuruş ve bir samur kürk bahşedildiği belirtilir. Hâfız Osman'ın iktisadî olarak zorlandığı bir dönemde ise bir kese akçeye *Kur'an* yazdığını biliyoruz (Müstakimzâde 549, 483-484). Firuz Ağa Camii mektebi hat muallimi Hâcezâde "Karakız" Mehmed Enverî Efendi (ö. 1694) II. Mustafa'ya Mushaf yazdığında kendisine 1000 kuruş verilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 479-480). Sikke-i hümayun ressamı Ömer Efendi de (ö. 1717) II. Ahmed'e 1000 altın atıye ile bir *Kur'an* yazmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 350-351). Müstakimzâde, Hâfız Osman'ın Yusuf isimli bir talebesinin yazdığı 1687 tarihli bir *Kur'an*'a rast geldiğini, "kesat zamanda" bu esere yarım kese (250 kuruş) verilebileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Tebrizli bir hattat olan Mihrâb b. Muhammed'in yazdığı 1587 tarihli bir *Kur'an* için, tezhip ve cildinin 500 kuruş edebileceğinden bahseder (s. 588, 372-373). Yine Müstakimzâde, piyasada Hüseyin Hablî'nin yazdığı bir Mushaf'ın 80 kuruşa satıldığına şahit olmuş. Ehil kişiler,

müellife sadece tezhibinin 60 kuruş tutacağını söylemişler. Müstakimzâde de Hüseyin Efendi'ye giderek durumu anlatmış ve eklemiştir: “Bu fakir hatm ile olan Mushaf-ı Şerîfleri ecza iken kırk altına alırlar” (1928, s. 194-195). Yani, Hablî'nin eserinin kıymetinin bilinemediğini, eğer alacak olsa, daha ciltlenmemişken bile 40 altın verebileceğini ifade eder. Demek ki her eser her zaman değerince alıcı bulamamaktadır. Ancak yazan kişinin şöhretinden bağımsız olarak eserin kıymetini bulabildiği de görülür. Ali Kârî (ö. 1605) isminde bir hattat, her sene bir Mushaf yazarak onun parasıyla bir yıl geçinirmiş. Yazısının, Şeyh Hamdullah'ın ilk zamanlarındaki yazısına benzediği belirtilen hattat (Müstakimzâde, 1928, s. 324), bir yıl boyunca geçinebileceği bir para kazanabiliyorsa yazısı gerçekten kıymetli olmalıdır. Buradan, çok meşhur olmayan bir hattatın yazısının güzelliğiyle, maişetine denk gelen bir gelir kazanmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz Mehmed el-İmam ile IV. Murad'ın arasında geçen diyalogdan da *Kur'an*'ın yüksek rayiçlerde ne kadar fiyattan alınabildiği görülür (Müstakimzâde, 1928, s. 476). Düşük fiyatlı Mushaf yazımı hakkında çok bilgimiz olmasa da, İstanbul'da Kâtib Kâsım mescidi müezzini olan Mehmed b. İbrahim Efendi'nin 15 kuruşa bir *Kur'an* yazdığı bildirilir (Müstakimzâde, 1928, s. 377).

Sonuç olarak, *Kur'an-ı Kerîm* yazımındaki ücretlendirmenin çok değişken ve göreceli olduğunu söyleyebiliriz. *Kur'an*'ın bu şekilde 15 kuruştan 2000 kuruşa kadar fiyatlandırılabilirdiği görülmektedir. Bu ücretlendirmede, hattatın kabiliyeti, kalitesi ve şöhreti ön plandadır. Ardından yazının güzelliği, cildi, tezhibi, antika değeri ve temizliği gibi birçok etken rol oynamaktadır. Bir de eserin yazıldığı kişinin, yani sipariş veren veya ithaf edilenin, konumu çok önemlidir. Padişahların veya devlet erkânının, bir Mushaf'ın değerinin çok üstünde bir para veya hediye ile hattatı ödüllendirmesi yaygındır. Bu açıdan, hattatların eşit şartlarda kazanmadıkları düşünülebilir. Aynı durumun diğer yazı ürünlerinde de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerîm dışındaki yazı mahsullerinde çok detaylı bilgiye sahip değiliz. Ancak fikir edinmek açısından bulunan örnekler yararlı olabilir. XVIII. yüzyılda bir müzayedede Şeyh Hamdullah'a ait olduğu düşünülen bir kıta 3000 akçeden (75 kuruşa denk gelir) alıcı buluyor. Fakat kıtanın Mehmed Râsim Efendi'ye ait olduğu anlaşıncı 10 kuruş değer biçilerek satılıyor (Müstakimzâde, 1928, s. 203). Yazının özelliklerinin aynı

olmasının haricinde, eserin yazarının da yine çok önemli bir üstat olması, 65 kuruşluk bir fark ortaya çıkmasına mani olamamıştır.

Sadrâzam Nasuh Paşa'nın oğlu Ömer Efendi (ö. 1653) Defterdarzâde Mehmed Paşa'ya bir *En'am* yazmış, paşa buna karşılık 500 esedî ile bir samur kürk atıye vermiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 349). XVIII. yüzyılda Âmed'de yani bugünkü Diyarbakır'da yaşamış bir hattat olan Seyyid Âdem'in, beldesinde bir "kaside-i bürde"yi 50 altına yazdığı rivayet edilir (Müstakimzâde, 1928, s. 110). Saray-ı Atîk Meşk hocası olan Mahmud Efendi (ö. 1734) vefat edince terekesinden çıkan *Mesâbih-i Şerif*'in (hadislerin toplandığı bir eser), sahaflar tarafından 1000 kuruşa satılmış olduğunu yine Müstakimzâde rivayet eder. Yine Ali Remyî (ö. 1755) adında bir hattat vefat ettiğinde sahip olduğu hat eserlerinin bir haftada müzayedede satılabildiğini görüyoruz (1928, s. 508, 341).

Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*'da, İran'daki kâtiplerin 45-50 harfi bir beyit, bir kitabı ise 1000 beyit olarak kabul edip, yazı ücretlerinin bu tarife göre belirlendiğini ifade eder. Buna göre 1000 beyte, yani bir kitaba, eğer yazı çok kaliteli olmazsa 1 flori, ortalama yazıyla 2 flori, güzel yazıyla 3 flori olarak değer biçilirdi. Eğer yazı çok daha iyi ve hattatı da meşhur biri olursa fiyatın daha da yükseldiği ifade edilir (1926, s. 11-12). Ancak Âlî'nin verdiği bu bilgiler, Osmanlı hat piyasası için sağlıklı sayılmaz.

Bir hattatın, meslekte gelebileceği en üst mevkilerden biri saray hat muallimliğidir. Yalnız saraydan kastımız, sadece Saray-ı Hümayun'dan ibaret değildir. Saray-ı Cedid, Saray-ı Atîk, Galata Sarayı gibi sarayların çeşitli birimlerinde meşk hocası olmakla birlikte, paşa saraylarında muallim olmak gibi bir yol da mevcuttu.

Saray hat muallimlerinin gelirleri ile ilgili ilk bilgi Şeyh Hamdullah'ın görevi vasıtasıyla elimize ulaşmıştır. Ünlü hattata 30 akçe yevmiye ile üç köyün arpalık olarak II. Bayezid tarafından ihsan edildiğini daha önce belirtmiştik. Yine bahsettiğimiz şekilde, Hâfız Osman da 1106'da II. Mustafa'ya hat muallimi olduğunda, kendisine Diyarbakır ve Filibe mansıbları kendine verilmişti. Osmanlı'da Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman'a diğer hattatlardan fazla önem verildiği malumdur. Hatta saray muallimi olmanın ötesinde

iki üstat da padişahlarla hususi meşkler ve müzakerelerde bulunmaktadır. Gösterilen ihtimamın neticesi olarak da yazıya yön veren kişilere böyle ikramda bulunulması normaldir. Bu gibi özel durumların dışında ise Ahmed Karahisârî ile diğer saray hat hocalarının XVI. yüzyıl ortalarında günlük 15-16 akçe ile görev yaptıkları biliniyor (Âlî, 1926, 25). XVII. yüzyıla geldiğimizde Saray-ı Cedid’de meşk hocası olan Mehmed Kâtû’nun (ö. 1685) yüz yirmi akçe aldığı bilgisine ulaşıyoruz (Müstakimzâde, 1928, s. 478). Yalnız Mehmed Efendi’ye verilen miktarın yevmî olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Şeyh Hamdullah 30 akçe alırken standart bir saray hocasının 120 akçe günlük alması mümkün değildir. Akçenin değerinin Mehmed Kâtû Efendi zamanında en düşük değerlerde seyrettiğini de hesaba katarsak, alınan ücretin muhtemelen haftalık olduğu düşünülebilir ki bu da yevmî 20 akçe civarında bir gelire denk düşer.

XVIII. yüzyılda, Saray-ı Cedid hat muallimi Mestcizâde Ahmed Efendi (ö. 1760) vesilesiyle, Enderun-ı Hümayundaki ders muallimlerine iki yüz, hat muallimi olan üstatlara ise bir miktar atıye, *kanun-ı kadîm* çerçevesinde “kaftan bahası” olmak üzere ikram olunduğundan söz edilir (Müstakimzâde, 1928, s. 71). Osmanlı’da bu durum, dikkate değer bir yenilik gibi gözükmemesine rağmen, günümüzde devlet memurlarının bazılarının yıllık takım elbise ücreti verilmesi gibi bir uygulamaya benzemesi açısından ilginçtir.

İstanbul dışında, taşrada görev yapan paşaların saraylarında da meşk hocaları olurdu. Hatta Müstakimzâde, taşrada paşa sarayında hoca olmanın, İstanbul’daki saray hocalığına denk geldiğini ifade etmektedir (Müstakimzâde, 1928, s. 524). XVIII. yüzyılın tanınan hattatlarından Seyyid Mehmed Nuri Efendi (ö.1748), önce Saray-ı Cedid’e muallim-i meşk tayin olunmuş, kendisini himaye eden kişilerin gözden düşmesiyle, memleketi Mısır’a dönmüştür. Burada tekrar şöhret bulup, paşa sarayı hocası olarak eskisinden daha iyi bir konuma gelmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 490-491).

Bazı istisnalar dışında hattatların, refah seviyesi yüksek bir zümre olduğunu söylemek zordur. Emek/zaman/ücret ortalamasına bakıldığında, belli bir sürede, uzun uğraşlar sonucunda ortaya konulan eserlerin çok yüksek fiyatlara satılmadığını söyleyebiliriz. Saraylarda ya da mekteplerde görevli üstatların gelirleri de ortalama refah düzeyinin

üstünde değildir. Nitekim Hâfız Osman gibi bir üstadın zaman zaman sıkıntı çektiğini biliyoruz (Müstakimzâde, 1928, s. 483-484). Benzer biçimde Mehmed Râsim Efendi de kirada oturmuştur. Mehmed Râsim'in biraderi İmam Vâsıkbillah Efendi'nin de kırk sene kitabetle biriktirdiği parayla ancak hacca gidebildiği belirtiliyor (Müstakimzâde, 1928, s. 472, 46).

Matbaanın Osmanlı'da kullanılmaya başlanmasıyla, hattatlar ve yazı yazar olarak geçinen kişilerin maişetinin ne derece etkilendiği, hat sanatının sekteye uğrayıp uğramadığı, güncel bir tartışma konusudur. Bu husus hakkında derlenen görüşler, belirli kalıplar içerisinde şekillenmiştir; dinî taassup, hattatların nüfuzu, teknik ve ekonomik problemler, sözlü aktarım geleneği, okuma yazma oranı ve matbu kitapların, kitlelerin ihtiyacı olup olmadığı sorunu (Sabev, 2006, 56-63). Bu âmillerin hepsinin belirli bir derecede etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak genel görüşün aksine hattatların bu duruma müdahalesi asgari düzeyde olmalıdır. Nitekim Müstakimzâde, *Tuhfe*'nin hiçbir yerinde matbaa ile ilgili bir meseleden bahsetmemiştir. Hâlbuki matbaa 1727'de kurulmuştur; *Tuhfe-i Hattâtîn*'in 1787 yılında telif edildiğini göz önüne alırsak, aradaki altmış yıllık süreçte matbaa gerçekten hattatlar üzerinde bir etki yaratsaydı, ufak da olsa bir bilgiye rastlamamız gerekirdi.

Bu mesele ile ilgili olarak daha önce dile getirilmemiş bir görüşü de burada belirtmemiz gerekmektedir. Matbaanın, III. Ahmed'in ferman buyurmasıyla kurulduğunu biliyoruz (Kesioğlu, 1967, s. 125-127). III. Ahmed'in ise, Osmanlı padişahları içerisinde hattat sıfatını en fazla hak eden sultan olduğu da eserlerinden anlaşılabilir. Bu bakımdan, hattatları azamî düzeyde himaye eden, onlara ikramlarda bulunan, birçok nadide eser bırakan bir hattat-padişahın, hattatları ve yazıcıları mağdur edecek bir uygulamayı yürürlüğe koyması olası gözükmemektedir.

Sahtekârlık

Osmanlı'da hatta verilen değer ve önem, hattatlık ve kitabet mesleğinin ciddi bir geçim kaynağı olmasına zemin hazırlamıştır. Şüphesiz bu durum, her gözde meslek gibi yazıcılığı da suiistimal ve istismara açık hale getirmiştir. Hüsn-i hat yazımında taklidin makbul olması, yani üstadın en iyi şekilde taklit edilerek onun gibi yazabilmenin şeref

sayılması, meslek içerisinde yükselmenin bir yolu olduğu gibi, bazı hilelerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu şekilde hattatların kendilerini geliştirmek için seleflerinin yazıları ile çalışıp, en iyi şekilde taklit etmek için çabaladıkları görülür.⁵¹ Bazen eğitimi tamamlayamayacağını düşünen veya sabırsız davranan kişilerin de kopya yöntemi ile kitabet ederek hayatını kazanmaya çalıştığına şahit oluruz.⁵² Ancak taklitçilikte aşırıya gitmek, kişiyi canından edebilmektedir. Şam'ın *muhassebe hazinesinde* kâtip olan Mustafa, eslaflın hattını taklit ederek kendine göre bir yazı ortaya çıkarmış, daha sonra İstanbul'a gelerek *kiler-i sultanîde* kitabet hizmetinde iken Sadrazam Nasuh Paşa'nın oğlu Ömer Efendi'den icazet almıştı. Yeteneğini, Şam ile ilgili bir kanun emrinde hatt-ı hümayunu taklit ederek kullanmış, sonunda yakalanarak katledilmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 529). Bir benzeri de Abbasiler döneminde tuğranın taklit edilmesi şeklinde görülmesine rağmen "hilebaz"ın sadece sağ eli kesilmiş ancak yine de ölmüştür (Müstakimzâde, 1928, s. 452). Buna rağmen hatt-ı hümayunu taklit etmek gibi önemli bir suçu işleyenlerin gözden kaçtığı da olmuştur; Ayntablı Ahmed, İstanbul'a gelerek Hasan Üsküdarî'den talim etmiş, her vadiyi taklit edebildiği gibi bir de hatt-ı hümayun taklit etmişti. Yaptığı ortaya çıkınca gizlenmiş, cülus-ı hümayuna tesadüf ederek ortaya çıkmış ve suçunu unutturarak Kahire kadısı dahi olmuştur (Müstakimzâde, 1928, s. 76). Müstakimzâde ayrıca, XIII. yüzyılda kitabet ilmi bilmeyen ancak hattat geçinip İbn-i Bevvâb'ın bir eserini "hile-i sûzenkârî" (iğne işi) ile nakşederek kendine mâl eden birinden bahsediyor ve ekliyor: "desîsekârân-ı taklid-i ehl-i kemâl vaktimize münhasır olmadığı vâkiü'l-hâldir" (s. 152-153). Buradan anlayacağımız üzere "desîsekârân" yani hilekârlar, XVIII. yüzyılda ve bu yüzyıla yakın zamanlarda yazı camiası içerisinde görülmektedir.

Sahtecilik yahut sahtekârlık sadece yazarlar değil, okuyanlar tarafından da yapılabilirdi; yine XVIII. yüzyılda, Kâtib Kâsım mescidinde bulunan otuz cüzlük⁵³ bir *Kur'an-ı Kerîm*'in Şeyh Hamdullah hattıyla yazıldığını fark eden birileri, mescidin müezzinine *on beş kuruşa* aynı şekilde bir *Kur'an* yazdırıp, bahsedilen *Kur'an*'la değiştirmiştir (Müstakimzâde, 1928, s. 377-378). Düzmece uygulamalar bazen çok daha

⁵¹ Mustafa b. Yusuf adında icazet sahibi bir hattatın, Şeyh Hamdullah'ın eserlerini taklit ederek altına kendine ismini yazdığından bahsedilir (Müstakimzâde, 1928, s. 546).

⁵² Mehmed Emin adındaki biri de icazet alamamasına rağmen, bu yolla Mehmed Râsim'in eserlerini taklit ederek yaşamını sürdürmekteydi (Müstakimzâde, 1928, s. 392).

⁵³ *Kur'an*, kitap halinde tek parça yazıldığı gibi, otuz cüzün ayrı ayrı yazılarak birleştirildiği de görülür.

farklı yöntemlerle de hayat bulmaktaydı. Şeyh Hamdullah'ın oğlu Mustafa Dede, babasından mezun olmuş, onun hattına çok yakın yazmakta muvaffak olmuştu. “Desîsekârânlar” bunu fırsat bilerek, Mustafa Dede'nin eserlerini kâğıda kahve telvesi sürmek ve ütü yapmak suretiyle eskitmeye çalışmışlar fakat hattını bozmuşlardır (Müstakimzâde, 1928, s. 528). Böylece eserler olduğundan eski gösterilerek *kudemâ* hattıymış gibi yüksek fiyattan satılabilecekti.

Tuhfe-i Hattâtîn'in yazarı Müstakimzâde'nin de başından geçen ilginç bir hikâye vardır. Müellif ile Molla Aşkî Camii İmamı Süleyman Râcî Efendi⁵⁴, Şeyh Hamdullah'ın meşhur bir kıtasının, Mehmed Râsim Efendi tarafından yazılan bir taklidini, kendisinden gizli olarak tamamen eskitip, kâğıdın rengini ve kenarlarını tamamen aslına uydurup, eski hatlı bazı kıtalarla beraber Bedestenkapısı'nda müzayede için tellala vermişlerdir. Sahaf ve misafir on kadar hattatın katıldığı açık artırmada, kıtanın değeri üç bin akçeye ulaşmıştır. Bu sırada sahaf Rıdvan Efendi⁵⁵ gelerek kıtayı inceler ve bu kıtanın birçok nüshasının bulunduğunu fakat Şeyh'in böyle bir hattını görmediğini, Mehmed Râsim veya başka bir üstadın elinden çıkmadığı takdirde çok nadir bir Şeyh hattı olduğunu ve verilen fiyattan geri kalmayacağını söyler. İki Süleyman, kıtanın talibine haksızlık olacağını düşünerek hile yaptıklarını ve kıtanın taklit olduğunu açıklarlar. Böylece kıtayı on kuruşa verirler. Mehmed Râsim Efendi olaydan haberdar olunca ikisini de uyarmış ve şiddetle azarlamıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 203-204). Bu ilginç olayı Müstakimzâde ve İmam Süleyman Efendi'nin maceraperestliğine bağlamak mümkündür. Çünkü ikisinin de, dönemin en ünlü hat üstadının gözde talebeleri olmalarının ötesinde, biri çok önemli eserler yazmış saygın bir hat ehli, diğeri de hem Mehmed Râsim'in kardeşi hem de *peder-mânde* imamdır. Nitekim yapacakları hileyi yapmaktan da vazgeçmişlerdir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, eserler veya metinler üzerindeki yapılan değişikliklerin sonuçları hep bu kadar zararsız olmayabiliyordu.

⁵⁴ Süleyman Râcî, Hâce Mehmed Râsim'in biraderidir. Müstakimzâde Süleyman ile birlikte Mehmed Râsim'den talim etmişlerdir.

⁵⁵ Sahaf Rıdvan Efendi (ö. 1737) ünlü hat uzmanlarından biridir. Hat uzmanları, imzasız eserlerin karakteristik özelliklerini tetkik ederek kime ait olduğunu tespit ederlerdi (Derman, 1999b, s. 498).

SONUÇ

Bir toplumun yapısının tamamen anlaşılabilmesi için, o toplum bütününe meydana getiren her bir parçanın dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı toplumunda etkin bir grup olan hattatların, tüm yönleriyle ele alınmaya çalışıldığı bu araştırmada da, sanat tarihi dışındaki sosyal bilimler tarafından, bugüne kadar yeterince incelenmemiş bir alanın çözümlenmesine katkıda bulunulması hedeflendi. Modern araştırmaların neredeyse tamamında aynı bilgilerin verilmesi, bu konuda birincil kaynakların sınırlı olmasındandır. Ancak sınırlılık, yetersizlik anlamında düşünülmemelidir.

Osmanlı hattı, İslâm yazısının mirası üzerine bina edilmesine rağmen, tevarüs eden yazıyı çok ciddi biçimde tadil etmiş, mükemmelliğe ulaştırmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi, matbaa ile hat sanatı arasında sanılanın aksine, çok büyük bir çatışma olmamıştır. Matbaanın Osmanlı'da kullanımı, birden fazla koşulun bir araya gelmesiyle gecikmiştir.

Osmanlı'da hat ve hattatın ne denli önemli olduğu birçok yerde vurgulandı. Bu açıdan hat, başından sonuna kadar Osmanlı'da, toplumun tüm kesimlerinin ortak bakış açısında bulunduğu ender bir sahadır. Hüsn-i hat, Osmanlı'da şiir, musikî gibi entelektüel zevklere hitap etmesinin yanında, tüm sosyal gruplarda görülen ortak bir bilinç ve zevktir. Alâmet-i fârikası, Osmanlı toplumunda diğer bütün uğraşlardan daha yaygın ve diğer zevklerden daha profesyonel bir geçim kaynağı olmasıdır.

Çalışmamızda, Osmanlı'da hattatlık ve hattatları konu edinerek açıklamaya çalışmanın ötesinde, bu türden araştırmalara bilimsel veri sağlamak amacıyla, hattatların yüzyıllara göre kökenlerini, mesleklerini, üstatlarını, şehirlere nüfus yoğunluklarını içeren tablo ve grafikler oluşturduk. Böylece XV-XVIII. yüzyıllar arasında, hattatların durumlarıyla ilgili olarak somut bilgiler elde edilebileceğini umuyoruz.

Güzel yazan kişilerin farklı alanlarda meslek sahibi olmaları, onların bir bütün halinde incelenmesini zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan oluşturduğumuz grafiklerde mesleklerin, belirli gruplar altında toplanması, kategorize edilmesini kolaylaştıracaktır.

Müstakimzâde'nin meslek tasniflerinden bazılarını da, faydalı olabileceği düşüncesiyle sınıflandırmamıza uyarladık. Örneğin, medresede eğitim veren veya alan kişiler “tarîk-i tadrîs”, kadılık ve çevre birimlerinde yer alan kişiler “tarîk-i kazâ” şeklinde düzenlendi. Benzer biçimde “tarîk-i hâcegân” olarak belirtilen grupta, Divân-ı hümayuna bağlı kalemlerde çalışanlardan, reisülküttâba kadar farklı mevkilerdeki şahıslar zikredilmiştir. Bunların dışında, divân haricinde önem arz eden birimlerin ve devlet büyüklerinin kâtiplikleri “kitâbet”, diğer kâtiplikler (vakıf kâtibi, mahkeme kâtibi vs.) de “kitâbet-diğer” etiketlerine yerleştirilmiştir. “Devlet ricâli” olarak belirtilen kişiler ise paşalar, yüksek dereceli devlet memurları, saray görevlileri gibi zümreleri içermektedir. Grafiklerde bulunan diğer meslekler de “Tablo: 1”de yer aldığı gibi, saray yazı muallimleri, diğer mekteplerin yazı muallimleri, imam-hatip, vaiz, müezzin, tarîkat mensupları -şeyhler ve müritler-, esnaf ve asker gibi kategorilerde, belirli bir kategori oluşturamayacak seyreklikteki meslekler ise “diğer” etiketi altında toplanmıştır.

Ancak bazı kişilerin kariyerleri süresince, birden çok ve farklı sahalarda görevler almaları, bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden bahsedilen kişilerin en uzun görevde bulundukları veya aldıkları en önemli ve kendilerini tarif eden vazifeler açısından gruplandırılmaları uygun bulundu.

Grafiklerden ayrı olarak, hazırladığımız tablonun da (Tablo: 1), başta hat sanatı olmak üzere, tarih, sanat tarihi, edebiyat, sosyoloji gibi sahalara katkıda bulunması amaçlanmıştır.

XV. yüzyılda güzel yazı yazan kişilerin sayısı toplam sayısı 16 iken bunlardan 6'sı yani %38'i hattatlardır. Geriye kalanlar ise şu şekilde sıralanabilir: Saray yazı muallimi (1), tarîk-i hâcegân (1), tarîk-i tadrîs (3), tarîk-i kazâ (2), tarîkat (1), sultan (1), diğer (1) (Grafik: 1).

XVI. yüzyıla gelindiğinde toplamda 124 güzel yazan kişi varken, yine %38'lik bir oranla, hattatlar 47 kişidir. Hattatların dışında hoşnüvisler şöyledir: Saray yazı muallimi (5), tarîk-i hâcegân (18), kitâbet (4), devlet ricâli (10), tarîk-i tadrîs (12), tarîk-i kazâ (12), imam/hatip (vaîz)/müezzin (3), tarîkat (4), asker (1), sultan (3), diğer (5). Bu yüzyılda

hatla ilgilenen kişi sayısı yaklaşık sekiz kat artmıştır. Göze çarpan diğer bir durum da devlet ricâli, imam/hatip/müezzin ve asker gibi grupların ortaya çıkmasıdır. Özellikle devlet ricâlinin hızla çoğalması dikkat çeker (Grafik: 2).

XVII. yüzyıl içerisinde güzel yazarların sayısında yine artış gözükse de, incelenen yüzyıllar arasında bir önceki yıla göre artış oranlarında en düşük yüzde burada kendini gösterir. Toplam 179 güzel yazar kişi varken, bunların 71'i hattat, diğerleri ise; saray yazı muallimi (5), mektep yazı muallimi (6), tarîk-i hâcegân (24), kitâbet (6), kitâbet-diğer (2), devlet ricâli (21), tarîk-i tedrîs (5), tarîk-i kazâ (8), imam/hatip/müezzin (12), tarîkat (6), esnaf (1), sultan (1), diğer (11) şeklindedir. Bu yüzyılda, saray dışında mekteplerde hat muallimliği yapan kişiler ve esnafın ortaya çıktığı görülür. Ayrıca güzel yazarlar içerisinde hattatların %40'lık bir oranla yine aynı düzeyde seyrettikleri görülür. Tarîk-i hâcegân ve devlet ricâlinde ciddi bir artış izlenirken, tarîk-i tedris ve tarîk-i kazâda düşüş gözlenir (Grafik: 3).

XVIII. yüzyıl, Osmanlı'nın en buhranlı dönemlerinden birine denk gelmekle beraber, hat sanatında altın çağın yaşandığı bir asır olarak nitelendirilebilir. Güzel yazı yazarların tamamında en yüksek rakamlara bu yüzyılda ulaşılmıştır. Bu meyanda toplamaları 801'i bulur. Mesleklere göre dağılımları ise; hattat (185), saray yazı muallimi (26), mektep yazı muallimi (19), tarîk-i hâcegân (96), kitâbet (57), kitâbet-diğer (4), devlet ricâli (97), tarîk-i tedrîs (36), tarîk-i kazâ (25), imam/hatip/müezzin (74), tarîkat (22), esnaf (27), asker (15), sultan (2), diğer (116) başlıkları altında birleştirilmiştir (Grafik: 4). Bahsettiğimiz gibi tüm meslekler bazında olağandışı bir yükseliş görülmüştür. Buna rağmen hattatların bu meslek grupları içerisinde kapladığı alan %23'e gerilemiştir. Buradan, XVIII. yüzyılda güzel yazarların, toplumun kesimlerinde hızla arttığı fakat hattatlıkla uğraşanların diğerlerine bakılarak daha yavaş çoğaldığı dikkat çeker.

Hat sanatı söz konusu olduğunda, XV-XVI. yüzyıllardan itibaren İstanbul'a teveccühün arttığını daha önce belirtmiştik. Hattatların kökenlerine baktığımızda, bahsedilen yüzyıllarda daha çok İran-Türkistan havâlisi ile Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a göç edilirken, XVII. yüzyılda bu göçlerin yarısından fazlasının Anadolu'dan gerçekleşmeye başladığını görürüz (Grafik: 5-6). XVIII. yüzyılda yine Anadolu bu üstünlüğünü

korumakla birlikte, özellikle Edirne, Bursa, Şark vilayetleri ve Irak gibi merkezlerden İstanbul'a hareketler vuku bulmuştur (Grafik: 7). XVIII. yüzyıldan önce hat bakımından kayda değer bir ilgi görmese de Edirne bu yüzyılda, Rumeli, Anadolu ve İstanbul'dan göçler almıştır (Grafik: 8).

Bunların dışında, İstanbul'a bizzat göç etmemiş fakat İstanbul'da yaşayan, kökenleri muhtelif memleketlere (genelde Anadolu, Rumeli, Kafkaslar ve Ortadoğu) dayanan kişiler de mevcuttur. Buna rağmen İstanbul'da yaşayan ve "İstanbullu" olarak tabir edilen hattatlar, XV-XVIII. yüzyıllar arasında ortalama %70-80, bahsedilen diğer memleketler ise %20-30 oranları arasında yer almaktadır (Grafik: 9-11).

Her ne kadar İstanbul, hat sanatı için en önemli mihrak sayılsa da Osmanlı kültür ve medeniyetinin diğer temsilcileri olan şehirlerde de hat geleneğine rastlarız. XV-XVI. yüzyıllarda özellikle Şeyh Hamdullah'ın memleketi olan Amasya ile Edirne ve Bursa gibi payitahtlık yapmış vilayetlerde hattatlara rastlanır (Grafik: 12). XVII-XVIII. yüzyıllarda ise Edirne tek başına üstünlüğü ele geçirmiş ve İstanbul dışındaki şehirler içerisinde en çok hattat oranına sahip kültür merkezi olmuştur (Grafik: 13).

Hattatların, nasıl yaşadıkları, yetiştikleri, ne yazdıkları, ne kadara yazdıkları ve diğer hayatî işlevlerini belirleyen şartların bazı istisnalar dışında bilinmemesi, bu tezin hazırlanmasının temel sebebidir. Çalışmamızda bizi en çok zorlayan ve tezin hazırlanma sürecinde en fazla yer kaplayan kısım, tüm hattatların toplandığı bir eserde yer alan her bireyin memleketleri, üstatları, meslekleri, babalarının meslekleri, doğum-ölüm tarihleri, eserleri ve menkabeleri gibi birçok ögenin analiz edilerek bir araya toplandığı ve bunun farklı metotlarla birleştirildiği kısımdır. Yapılan istatistikler ve elde edilen veriler bu bakımdan daha önce ortaya konmamıştır. Konunun sınırları açısından kullanılmayan birçok bilgi ve tahlil de araştırmanın dışında kalmıştır. Hattatların toplum içerisinde çok farklı yerlerde bulunmaları, bu çalışmanın sadece sanat tarihi veya tarihsel monografi düzeyinde ele alınmasını engellemektedir. Yapılan çıkarımlar, farklı alanlar için hem istatistikî yönden hem de bulgu yönünden faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ş. (1999). *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik A.Ş.
- ACAR, Ş. (Aralık 1999- Ocak 2000). Hattat Mezar Taşları (I-II). *Art Dekor*, (81-82), 112- 122, 112-118.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1309). *Târih-i Cevdet*, I-XII. İstanbul.
- Ahmed Lütfî. (1292). *Târih-i Lütfî*, I-VIII. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (1926). *Menâkıb-ı Hünerverân*. İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyatı.
- ALPARSLAN, A. (1993). Celî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, 265-267). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ALPARSLAN, A. (1985). İslâm Yazı Çeşitleri: 3: Celî Sülüs. *Sanat Dünyamız*, (33), 27-35.
- ALPARSLAN, A. (1993). İslâm Yazı Sanatı. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XIV, 441-522. İstanbul: Çağ Yayınları.
- ALPARSLAN, A. (2007). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (3. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ALPARSLAN, A. (1999). Osmanlılarda Hat Sanatının Gelişmesi ve Bunun Nedenleri. *Osmanlı*, XI, 35-42). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ALPARSLAN, A. (1992). *Ünlü Türk Hattatları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ASLANAPA, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYVAZOĞLU, B. (Aralık 1997). Hattat Mustafa Râkım Efendi. *Türk Edebiyatı*, (290), 12-14.
- AYVERDİ, E.H. (1953). *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

- BALTACIOĞLU, İ. H. (1943). Mustafa Râkım. *Türke Doğru*, II, 70-71.
- BALTACIOĞLU, İ. H. (1958). *Türklerde Yazı Sanatı*. Ankara: Türk ve İslâm Enstitüsü.
- BAYAT, A. H. (2002). *Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası*. İstanbul: IRCICA.
- BAYRAK, M. O. (1979). *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*. İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi.
- BERK, S. (2003). *Hattat Mustafa Râkım Efendi Hayatı, San'atı ve Eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ÇETİN, N. M. (1991). Arap (Yazı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. III, s. 276-282). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇİĞ, K. (1949). *Hattat Osman Efendi (1642-1698)*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- DERMAN, M. U. (1997a). Hat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, 427-437. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- DERMAN, M. U. (1997b). Hattat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, 493-499. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- DERMAN, M. U. (1992). *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*. İstanbul: IRCICA.
- DERMAN, M. U. (2001). İsmâil Zühdü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIII, 125-126. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- DERMAN, M. U. (2001). Kanuni Devrinde Yazı San'atımız, *Kanuni Armağanı*, 269-289. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- DERMAN, M. U. (1998). Osmanlılar'da Hat Sanatı. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 481-486. İstanbul: IRCICA.
- DERMAN, M. U. (1995). Selçuklu'dan Osmanlı'ya Celî Sülüs Hattının Gelişimi. IV. *Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994)*, 91-95. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- DERMAN, M. U. Türk Hat Sanatında “Celî” Kavramı. *Türkler*, XII, 256-265. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- DEVELLIOĞLU, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (22. bsm). Ankara: Aydın Kitabevi.
- EGEMEN, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Arıtaş Yayınevi.
- ELDEM, S. H., AKOZAN, F. (1982). *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- GÜNÜÇ, F. (2002). Klasik Dönem Osmanlı Mimarisinde Celî Yazılar. *Türkler*, XII, 274-282. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İNAL, İ. M. K. (1955). *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- KANDEMİR, M. Y. (1997). Kâdî İyâz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. XXIV, s.187-188). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- KARAL, E. Z. (1997). Mahmud II. *İslam Ansiklopedisi*, VII, 165-170. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- KESKİOĞLU, O. (1967). Türkiyede Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı. *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 121-139.
- KOÇU, R. E. (Ağustos 1966). Nusretiye ve Dolmabahçe Camiileri. *Hayat Tarih Mecmuası*, 7, 43-47.
- KUMBARACILAR, S. (1984). Ayasofya'nın Müze Oluşu ve Kazasker'in Levhaları. Ş. Rado (Haz.). *Türk Hattatları*, 222-224. İstanbul: Yayın Matbaacılık.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Mehmed Süreyya. (1308). *Sicill-i Osmânî*, I-IV. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin. (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı.
- Nefeszâde İbrahim. (1938). *Gülzâr-ı Savâb*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı.

- ORGUN, Z. (1949). Tuğra; Tuğralarda el-Muzaffer Dâima, Duası ve Şah Unvanı, Şehzâde Tuğraları, Mehmet II'nin Tuğra, İmzâ ve Mühürleri. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, (4), 203-220.
- ÖGEL, S. (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖNDER, M. (1995). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÖNKAL, H. (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖZÖNDER, H. (2003). *Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya: Uysal Kitabevi.
- ÖZSAYINER, Z. C. (1999). Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ndeki Osmanlı Sultanlarının Hatları. *Osmanlı*, XI, 61-64. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- RADO, Ş. (1984). *Türk Hattatları*. İstanbul: Yayın Matbaacılık.
- SABEV, O. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- SARICAOĞLU, F. (Mart 2001). Nakşidil Vâlide Sultan. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (9), 97-100.
- SERİN, M. (1988). Ahenk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, 521-523. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- SERİN, M. (1997). Hamdullah Efendi, Şeyh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XV, 449-452. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- SERİN, M. (1982). *Hat Sanatımız*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- SERİN, M. (1992). *Hattat Şeyh Hamdullah Hayatı, Talebeleri, Eserleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- SUBAŞI, M. H. (1991). Aytaç, Hamit. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV,

287-289. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

SUBAŞI, M. H. (1999). Hattat Osmanlı Padişahları. *Osmanlı*, XI, 52-60. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

SUNER, Y. (1994). Nusretiye Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 105-107. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

SUYOLCUZÂDE, M. N. (1942). *Devhatü'l-Küttâb*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı.

Şanizâde Mehmed Atâullah. (1873). *Şânizâde Tarihi*, I-IV. İstanbul: Ceride-i Havâdis Matbaası.

ŞEHSUVAROĞLU, H. Y. (1955). Hattat Mustafa Râkım. *Sebilürreşad*, IX, 204. İstanbul.

TÜFEKÇİOĞLU, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1941). Tuğra ve Pençeler. *Belleten*, (17-18), 101-157. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÜNVER, A. S. (Temmuz 1950). Hattat Mustafa Râkım Efendi. *Tarih Dünyası*, (7), 271-275.

ÜNVER, A. S. (1953). Hattat Mustafa Râkım Efendi. *50 San'at Sever Serisi 3*. İstanbul: Kemal Matbaası.

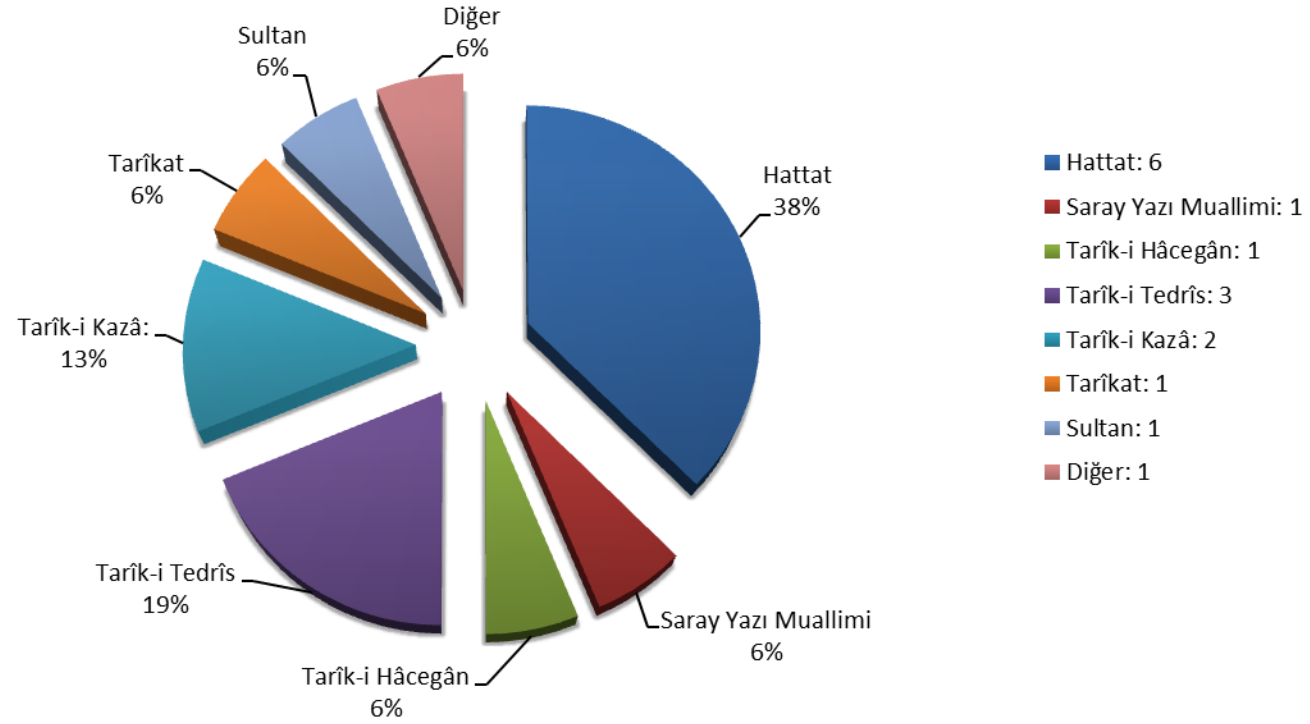
ÜNVER, A. S. (1948). *Hattat Ahmet Karahisârî (1469-1556)*. İstanbul: Kemal Matbaası.

YAZIR, M. B. (1981). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

YAZIR, M. B. (1978). *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü

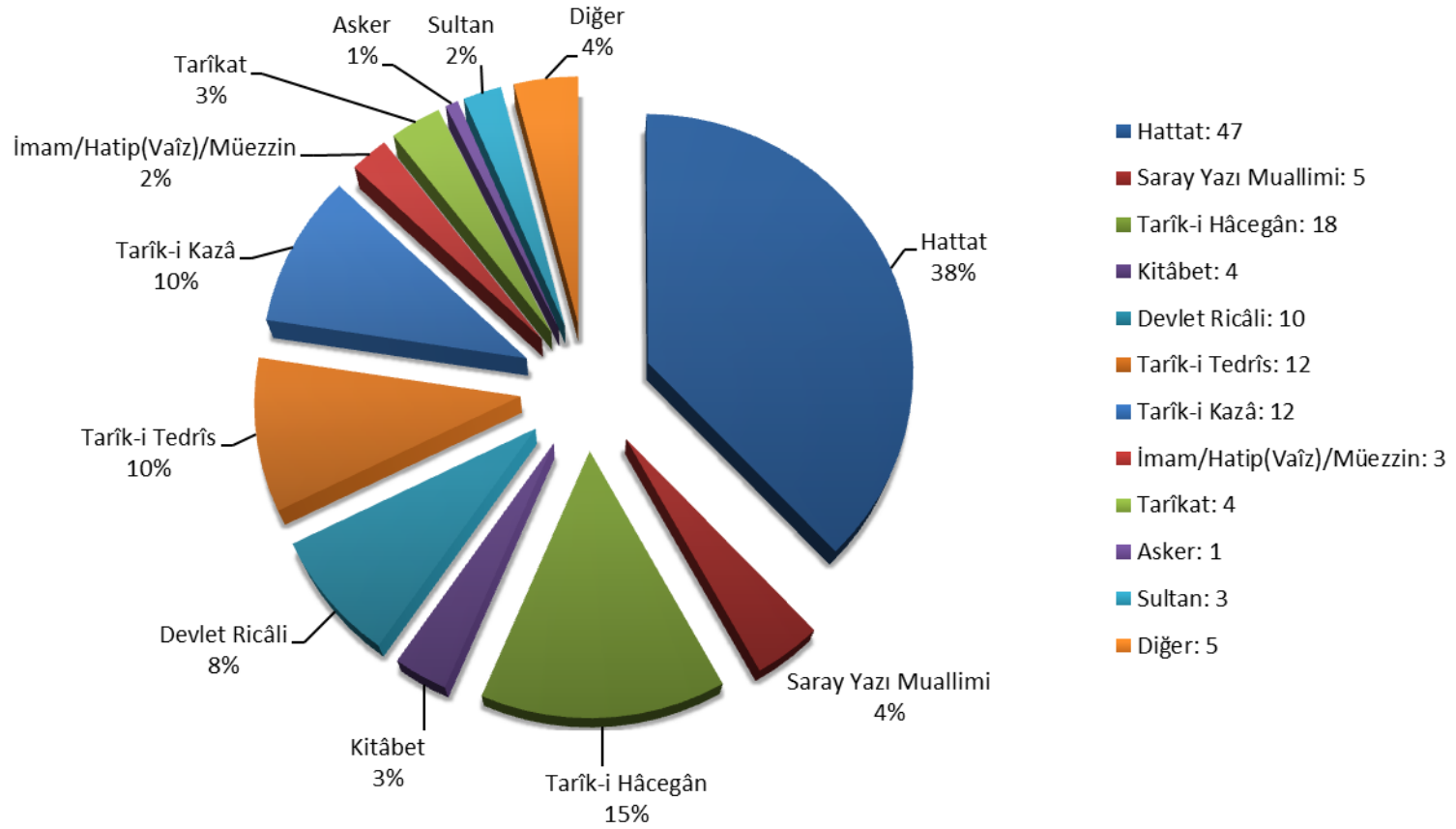
EKLER

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XV. Yüzyılda Güzel Yazı Yazanların Meslekleri

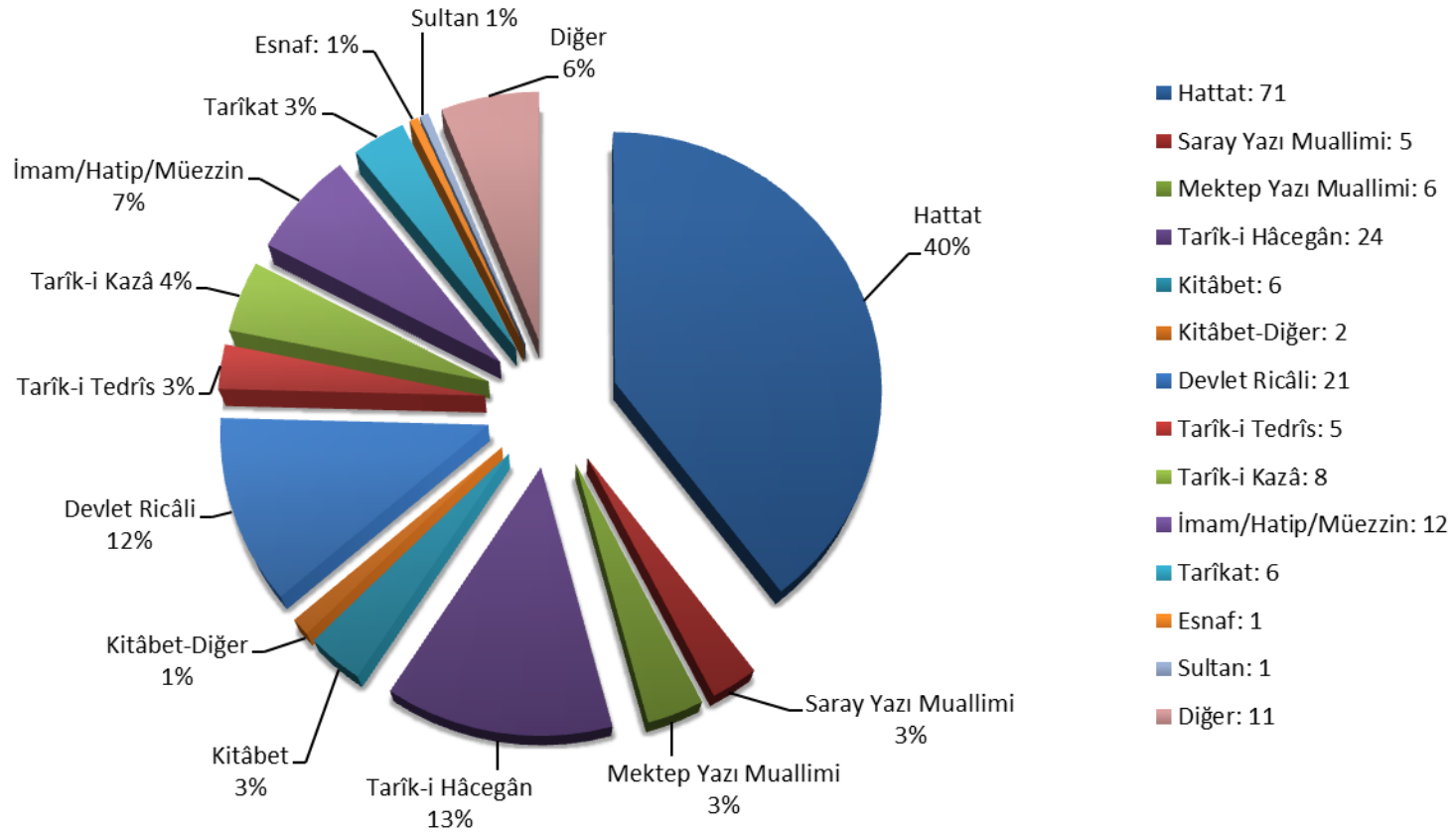
Grafik: 1

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVI. Yüzyılda Güzel Yazı Yazarların Meslekleri

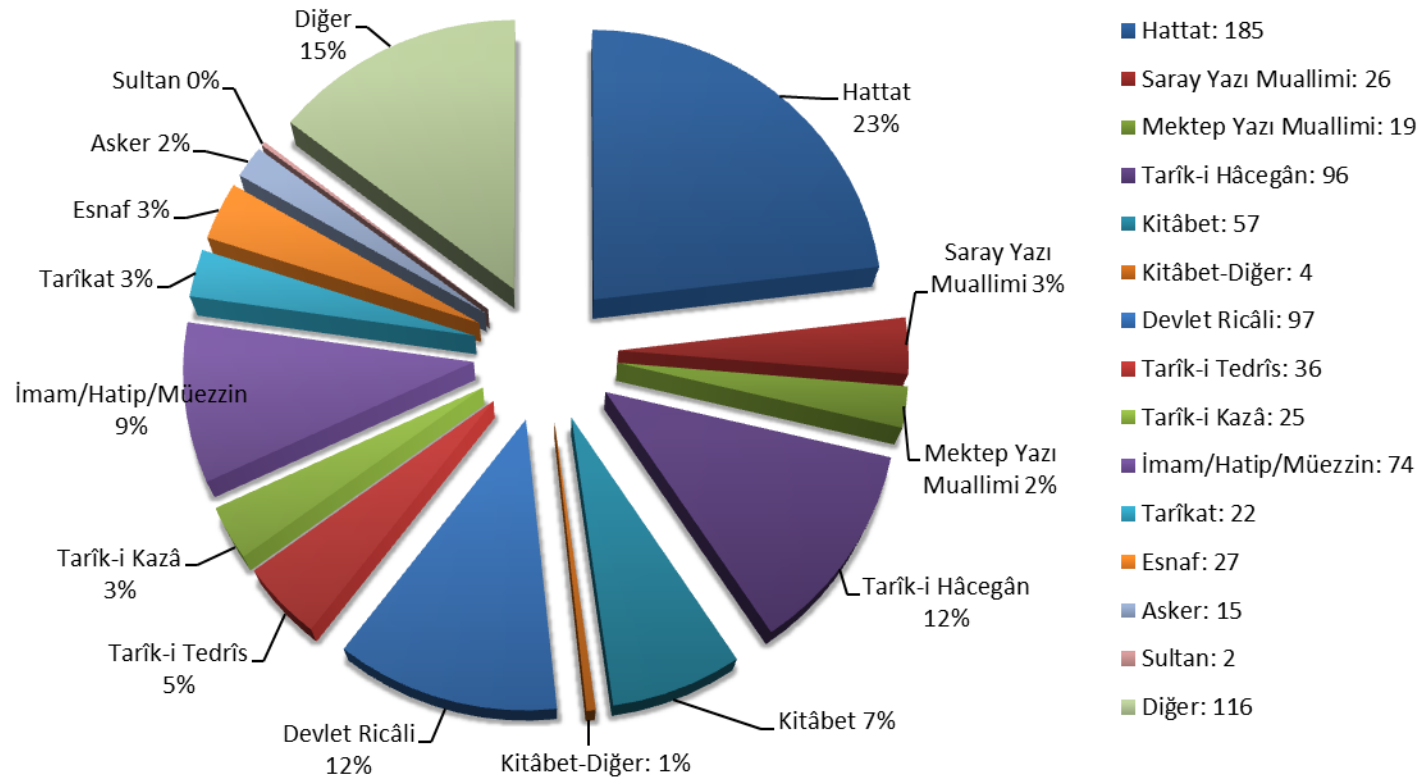
Grafik: 2

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVII. Yüzyılda Güzel Yazı Yazarların Meslekleri

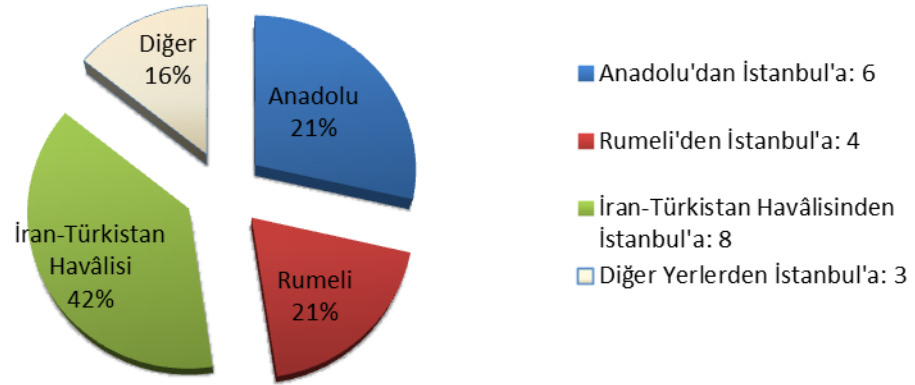
Grafik: 3

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVIII. Yüzyılda Güzel Yazı Yazarların Meslekleri

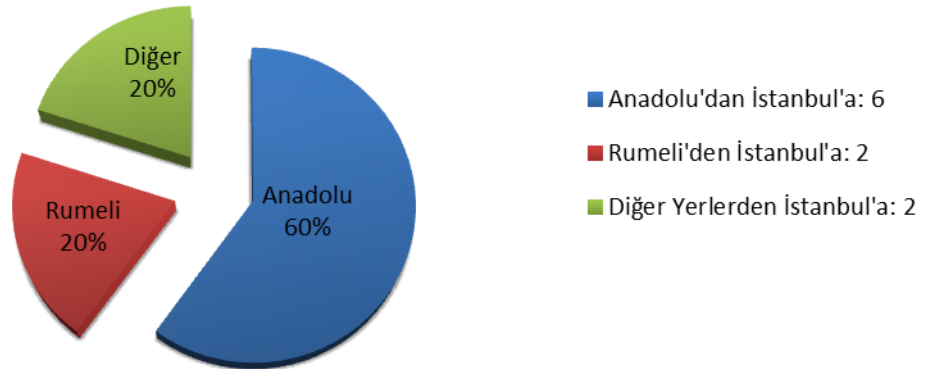
Grafik: 4

**Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XV-XVI. Yüzyıllarda İstanbul'daki
Hattatların Geldikleri Yerlere Göre Dağılımı**

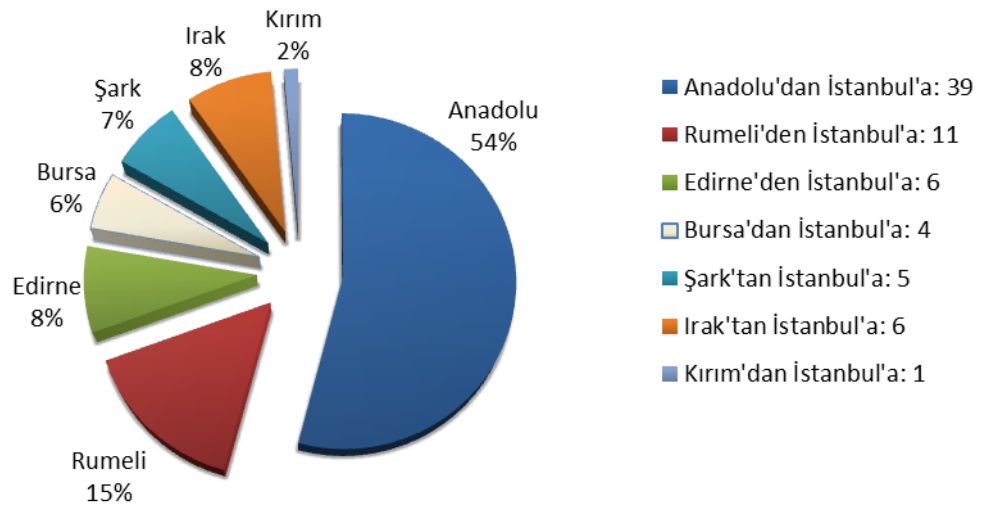
Grafik: 5

**Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVII. Yüzyılda İstanbul'daki
Hattatların Geldikleri Yerlere Göre Dağılımı**

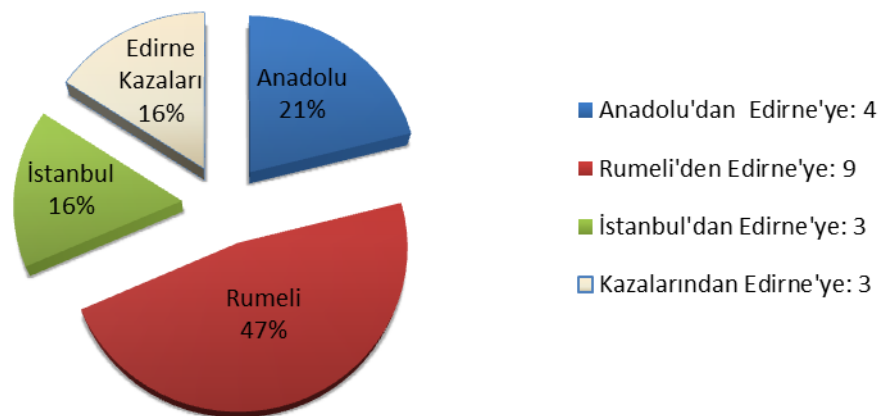
Grafik: 6

**Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVIII. Yüzyılda İstanbul'daki
Hattatların Geldikleri Yerlere Göre Dağılımı**

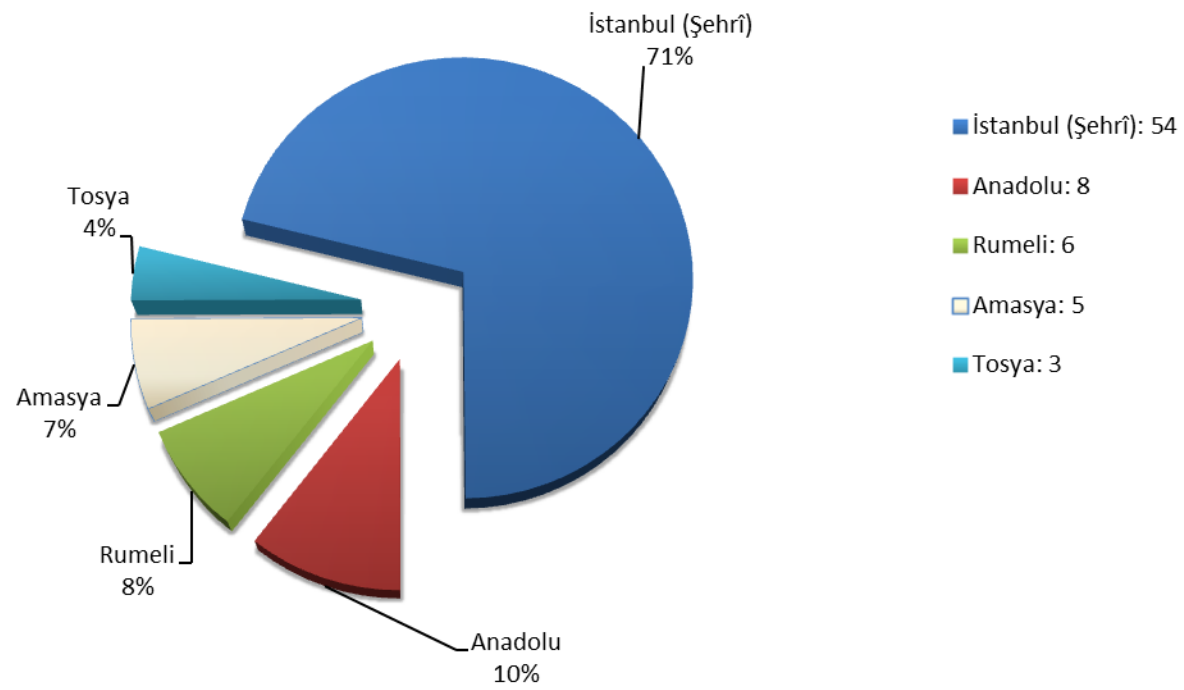
Grafik: 7

**Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVIII. Yüzyılda Edirne'deki
Hattatların Geldikleri Yerlere Göre Dağılımı**

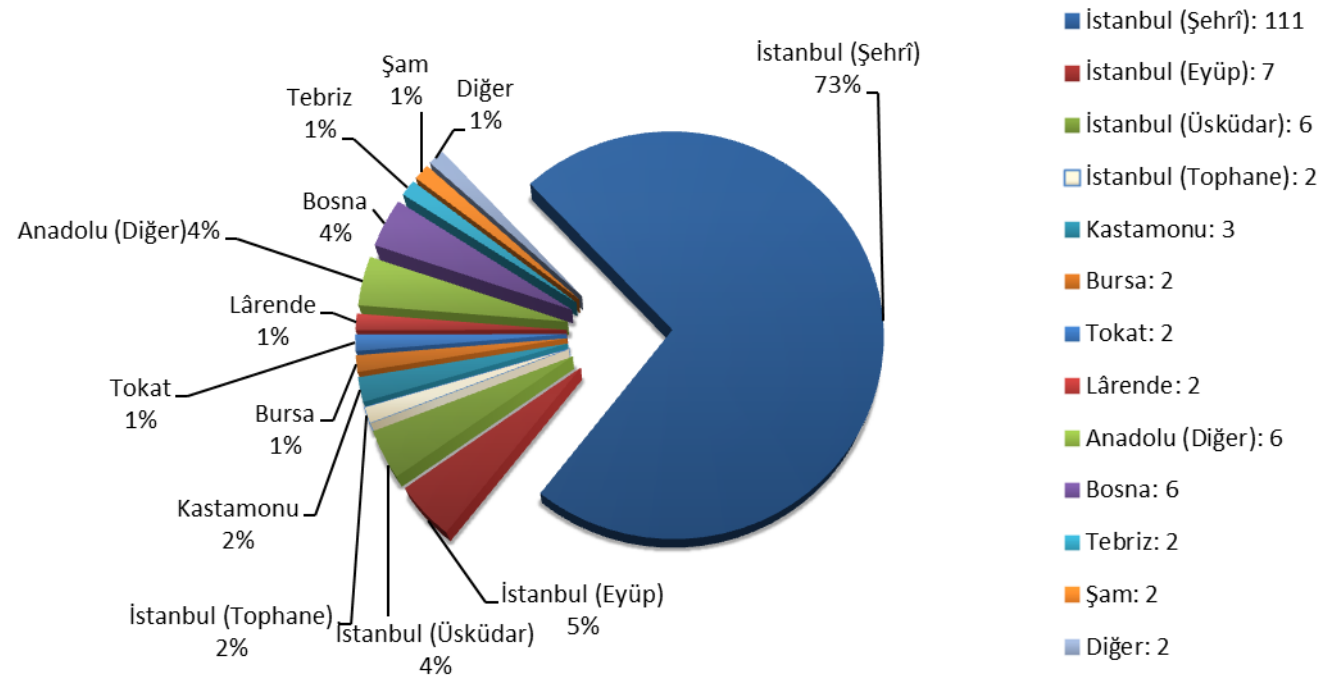
Grafik: 8

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XV-XVI. Yüzyıllarda İstanbul'da Yaşayan Hattatların Kökenleri

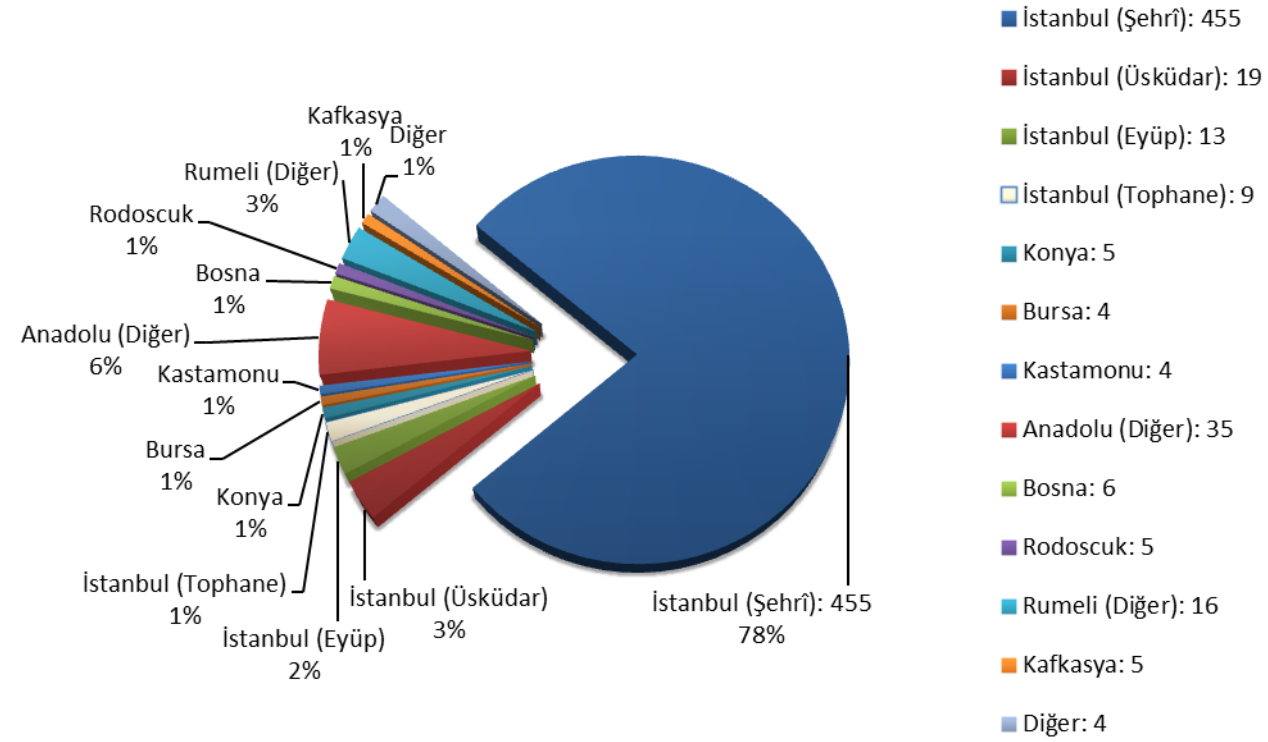
Grafik: 9

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVII. Yüzyılda İstanbul'da Yaşayan Hattatların Kökenleri

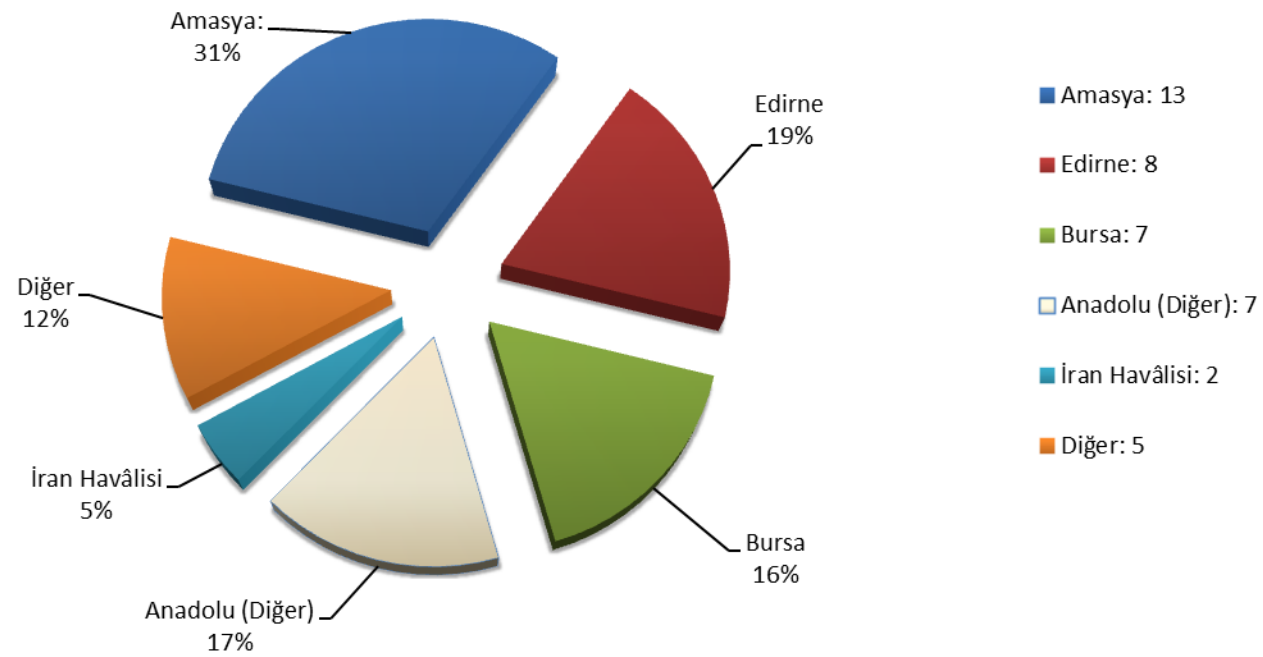
Grafik: 10

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Yaşayan Hattatların Kökenleri

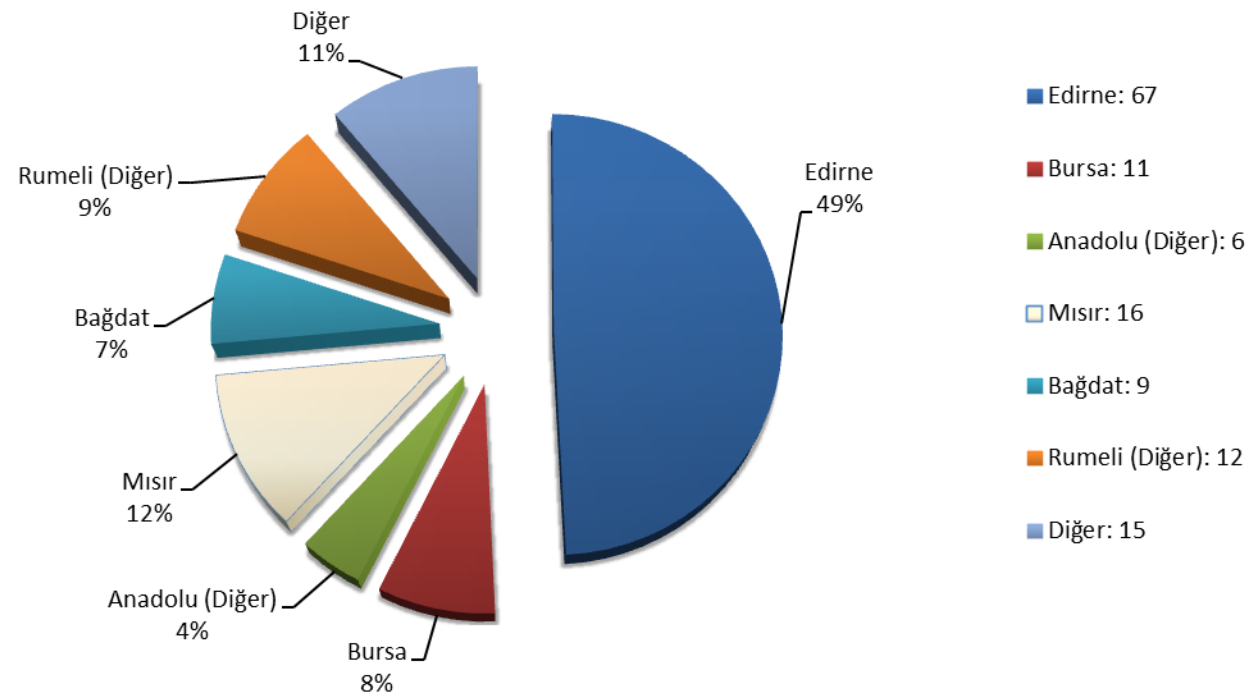
Grafik: 11

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı'da İstanbul Dışında Yaşayan Hattatların Dağılımı

Grafik: 12

Tuhfe-i Hattâtîn'e Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı'da İstanbul Dışında Yaşayan Hattatların Dağılımı

Grafik: 13

	STATÜ-MESLEK				
KİŞİLERİN ÜSTADLARA VE YÜZYILLARA GÖRE DAĞILIMI	KENDİ	PEDERİ	MEMLEKET	TARİH	SF. NO
802-905 (XV. YÜZYIL)					
ALİ B. YAHYA (XV. YÜZYIL)					
Ali Yetim	Hattat		Tire'den (Aydın) İstanbul'a	ö. 920	335
Hasan b. Abdüssamed	Kazasker, Kadi, Şehzâde Hocası		Samsun, Edirne	ö. 891	159
HAYREDDİN MARAŞÎ (e. 874)					
Şeyh Hamdullah b. Mustafa Dede	Hattat, Tarikat, Kemankeş	Tarikat	Amasya'dan İstanbul'a	ö. 926	185-187
es-Seyyid İbrahim	Tarîk-i Tedris	Meşihat	M.nehir'den Amasya'ya	ö. 935	46-47
Muhyiddin	Hattat		Bağdat'tan Amasya'ya	ö. 910	515
YAHYA SOFÎ (ö. 882)					
Ali b. Yahya Es-Sofi	Hattat	Hattat	Edirne	XV. yy	333
Yakub Paşa İbn İshak	Şikk-i Evvel, Vezâret		?den Edirne'ye	ö. 890	585
XV. YÜZYIL DIĞER					
Şeyh Ayas	Tarikat		Bursa	ö. 861	133-134
Hayreddin "Maraşî"	Hattat		Amasya	e. 874	199-200
İlyas b. İbrahim	Müderris		Sinop, Bursa	ö. 855	132
İlyas Şehid b. Mehmed b. İlyas b. el-hac Ömer	Müderris		Menteşe (Aydın)	ö. 900	132
Kâtibî	Şair		Bursa	II. Bayezid dönemi	369
Mehmed b. Mehmed Hamdi b. Mehmed b. Hamza	Hattat		İstanbul	ö. 909	442-443
Muhyiddin	Kadi		Edirne	ö. 880	515
Sultan Murad b. Mehmed Han b. Bayezid Han-ı Evvel	Sultan	Sultan	Bursa	ö. 855	517
Yahya Sofî	Hattat		Edirne	ö. 882	583-584
905-1008 (XVI. YÜZYIL)					
ABDULLAH AMÂSÎ (XV. YÜZYIL)					
Pir Mehmed b. Hayreddin	Hattat		İstanbul	e. 964	410
Mustafa Dede b. Şeyh Hamdullah b. Şeyh Mustafa Dede	Hattat	Hattat	Amasya, İstanbul	ö. 945	528
ABDULLAH KIRIMÎ (ö. 999/ m. 1590)					
Emrullah b. Mehmed	İmam-Hatip		İstanbul	ö. 1040	132
Mehmed b. Taceddin "Taczâde"	Reisülküttâb		İstanbul	ö. 996	396-397
AHMED KARAHÎSÂRÎ (ö. 963)					
Ferhad Paşa b. Mustafa	Korucubaşı, Yeniçeri Ağası, Vezâret		İstanbul	ö. 982	355
Hasan b. Ahmed	Hattat	Azad-kerde	İstanbul	e. 1002	155

el-Kâtib	Hattat		Antalya, İstanbul	e. 966	369
Derviş Mehmed "Karahisârî Dervîş"	Hattat		İstanbul (Tophane)	ö. 1000'den önce	473
Muhyiddin "Halife"	Hattat, Talebe Tâlimi		Karahisar	ö. 983	516
CELÂLEDDİN AMÂSÎ (ö. 1488)					
Mehmed Cemâleddin b. Celaleddin "Celalzâde"	Hattat	Hattat	Amasya	ö. XVI. yy	397
Muhyiddin b. Celaleddin "Celalzâde"	Hattat	Hattat	Amasya	ö. XVI. yy	515
ŞEYH HAMDULLAH (1429-1526)					
Abdurrahman Hâtîmî b. Ali b. Müeyyed "Müeyyedzâde"	Müderriş, Sadr		Amasya	ö. 922	249-250
Şeyh Abdurrahim b. Ali b. Müeyyed	Tarikat		Amasya	ö. 944	256-257
Mir Abdülfettah b. Ahmed b. Adil Paşa	Müderriş		Berde'den İstanbul'a	ö. 923	259
Şeyh Abdülgaflar b. Şeyh Mehmed Şah b. Şeyh Ahmed	Hatip	Tarikat	Mudurnu'dan Edirne'ye	ö. 934	259
Ahdî	Divan Kâtibi		Edirne	II. Bayezid dönemi	353
Ahmed b. Hacı Yahya "Sibekzâde"	Hattat		Amasya	e. 908	92
Ali b. Mustafa	Hattat		İstanbul	e. 963	328
Ali Alaaddin	Müderriş		İsfahan'dan Amasya, Bursa	ö. 933	335
Sultan Bayezid-i Veli b. Ebu'l Feth Sultan Mehmed Han	Sultan	Sultan	Amasya, İstanbul	ö. 918	140-141
Behram b. Abdullah	Dergâh-ı Âlâ Kâtibi		?	e. 963	144
Cafer b. Tâcî	Hâcegân, Kazasker, Nişancı		Amasya	ö. 920	148-149
Celâleddin	Tarîk-i Kazâ		Tosya, İstanbul	ö. 935	152
Hayreddin	Hattat		Kudüs, Amasya	ö. 943	200
Hüseyin Celal	Defterdar, Miralem		Manastır'dan İstanbul'a	ö. I. Selim dönemi	178
Hüseyin Şah "Hüsameddin"	Hattat		İstanbul	ö. 1000 civarı	177-178
Şeyh İshak Cemaleddin	Tarikat		Karaman, İstanbul	ö. 933	112-113
Kâsım	Muallim-Saray (Cedîd)		İstanbul	ö. 970	366
Kâsım b. Halil	Kitâbet-Hâcegân		Taşköprü, İstanbul	II. Bayezid dönemi	365
Sultan Korkud b. Sultan Bayezid Han b. Ebulfeth Mehmed Han	Şehzâde	Sultan	Amasya, İstanbul	ö. 918	368
Mahmud b. Ahmed	Hattat		Kayseri, İstanbul	e. 937	503
eş-Şeyh Mahmud b. Murad	Hattat		İstanbul	e. 976	508
Mahmud Defterî	Hattat		İstanbul	ö. 947	510-511
Mehmed Handan	Hattat		Şark'tan Amasya'ya sonra İstanbul'a	?	472-473
Mehmed b. Alaaddin	Ehl-i Ârifân		? - İstanbul'a	?	428

Hace Mehmed Baba Rızâî	Tarikat		Filibe, İstanbul	ö. 987	509-510
Mustafa b. Nasuh	Hattat		Selanik'ten Amasya'ya sonra İstanbul'a	e. 910	545
Mahmud "Mücelledzâde"	Müderres		Kocaeli, Bursa	ö. 951	509
Musa b. Musa	Hâfız-ı Kütb		Amasya'dan İstanbul'a	?	563
Mustafa Nişanî b. Celal "Celalzâde Koca Nişancı"	Tevkiî, Nişancı	Tarîk-i Kazâ	Tosya, İstanbul	ö. 970	525
Mustafa Kâtibî	Şair		Sinop, İstanbul	?	552
Muslihüddin Revani	Surre Emîni (İlk)		Vize, İstanbul	ö. 930	560-561
Muhammed b. Ahmed b. Adil Paşa	Tarîk-i Tedris		Berde'den İstanbul'a	ö. 957	381
Receb Revânî II	Tarîk-i Tedris		Şiraz'dan İstanbul'a	ö. 958	564-565
Refikî	Muallim-Saray (Galata)		Revan'dan İstanbul'a	ö. 958	202
Salih b. Celal "Celalzâde"	Tâbiyet-i Kibâr		Amasya	ö. 939	205
Seyyid Mehdi	Tarîk-i Tedris	Tarîk-i Kazâ	Tosya, İstanbul	ö. 973	229
Şükrullah Halife	Hattat		Amasya	950'de yaşıyordu.	226
Yusuf b. Hüsam b. İlyas	Sadr-ı Anadolu		Amasya, İstanbul	ö. 986	589
PİR MEHMED B. ŞÜKRULLAH (ö. 1580)					
Abdülhalim Halimî b. Nurullah b. Yusuf	Sadr	Devlet Ricâli	İstanbul	ö. 1013	243
Ahmed b. İskender er-Rumî	Tarîk-i Tedris		?dan İstanbul'a	ö. 1000	61
Ahmed b. Pir Mehmed b. Şükrullah	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 989	82
Hasan b. Hamza	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1023	157
Hüsameddin Zerrinkalem	Divan Kâtibi		İstanbul	1000'de yaşıyordu	154
İbrahim Mîm	Divan Kâtibi, Sadr, Riyâset		İstanbul	?	49
Mehmed b. Mahmud "Kel Hâfız"	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	e. 1010	452-453
Muhyiddin b. Selâm	Hattat		Aydın'dan (Güzelhisar) İstanbul'a	e. 1019	515
Mustafa	Hattat		Amasya	e. 1000	546
Mustafa Âli b. Ahmed	Kitâbet-Hâcegân, Defterdar		Gelibolu'dan İstanbul'a	ö. 1008	521-522
Yusuf	Hattat		İstanbul	e. 1000	592-593
Seyyid Yusuf b. Seyyid Tâcü'l-Ârifin	Hattat		İstanbul	e. 1005	588
KOCA NİŞANCI CELALZÂDE MUSTAFA (ö. 975/ m. 1567)					
Ahmed Feridun	Nişancı		İstanbul	ö. 990	96-97
Mehmed Nâmî Paşa b. Ahmed	Reisülküttâb, Halep Emirü'l-Ümerâsı, Nişancı		İstanbul	ö. 1004	382
MUSTAFA DEDE (ö. 945)					

Şeyh Abdurrahman "Şeyhzâde"	Hatip, Muhaddis	Meşihat	İstanbul	ö. 971	252
Hâce Abdurrahman Gubarî b. Abdullah	Şehzâde Bayezid'in Muallimi, Hüccâc Mahfel Kadısı		Akşehir	ö. 974	246
Ali Ulvî	Yeniçeri Ocağı Ricâlinden		İstanbul	ö. 993	353
Hamza b. Mustafa Dede b. Şeyh Hamdullah	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 990 civarı	188
Derviş Mehmed b. Mustafa b. Eş-Şeyh Hamdullah b. Mustafa	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 1001	453
Mehmed Dal Çelebi	Defterdar, Reis, Paşa Tezkire-i Evveli		İstanbul	ö. 1013	477-478
ŞÜKRULLAH HALİFE (ö. 1543)					
Seyyid Abdullah Şerif b. Mustafa	Hattat		İstanbul	1000'de yaşıyordu	285
es-Seyyid Abdurrahim b. Abdurrahman el- Muvaffak b. Ahmed	Sır Kâtibi		Mısır, Hama, Şam'dan İstanbul'a	ö. 963	255
Abdülkerim Gîsûdâr	Tarîk-i Tedris		Vardar, İstanbul	ö. 1003	266
Ahmed Fevrî	Tarîk-i Tedris	Azad-kerde	?	ö. 978	98
Ali b. Salih	Tarîk-i Tedris		İstanbul	ö. 950 (veya 960)	317
Fazlullah b. Sefer	Hattat		Belgrat, İstanbul	e. 970	355-356
Hasan Âftâbî	Divan Kâtibi		İstanbul	ö. 981	164
Mehmed b. Abdullah	Müderres, Kadı		İstanbul	ö. 1025	425
Mehmed b. Ramazan	Tevkiî		Merzifon, İstanbul	ö. 979	411
Mehmed b. Süleyman	Hattat		Ceylan (?)	e. 1001	413
Pir Mehmed b. Şükrullah	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 988	415
Mehmed Münşî b. Bedreddin	Tarîk-i Kazâ		Akhisar	ö. 1001	395
Mustafa b. Nefes "Nefeszâde"	Tarîk-i Tedris		İstanbul	ö. 1011	545
Şeyh Mustafa Beyanî	Tarîk-i Kazâ		Ruscuk, İstanbul	ö. 1006	546-547
DEMİRCİKULU YUSUF (ö. 1020)					
Abdullah Feyzi b. Tursun	Hattat, Ehl-i Ârifân	Ehl-i Ârifân	İstanbul	ö. 960	42
Seyyid İbrahim b. Mustafa b. Nefes "Nefeszâde"	Mutasarrıf, Kadı	Müderres	İstanbul	ö. 1019	273-274
Yusuf Siminkalem	Hattat		İstanbul	1050'de yaşıyordu	594
XVI. YÜZYIL DIĞER					
Abdullah "Kasabzâde"	Hattat		İstanbul	?	290
Abdullah "Kırımî"	Hattat		Kırım, İstanbul	ö. 999	289
Abdülkerim b. Vefa	Hattat		İstanbul	?	264-265
Abdüllatif Râî	Müderres, Tarîk-i Kazâ		Karahisar, Bursa	ö. 976	294
Ahmed b. Mustafa b. Halil b. Kâsım ibn Hacı Safa "Taşköprüzâde"	Kadı	Halep'ten Ma'zul	İstanbul	ö. 968	89

Ahmed Paşa b. Mir Rıdvan b. Mustafa	Emirü'l-Hac	Ümerâdan	Şam	ö. 1015	67
Ahmed Şemseddin "Karahisarî"	Hattat		Karahisar, İstanbul	ö. 963	94
Ali el-Kadı	Kadı		Kazvin, İstanbul	Bir tarih: 1003	338
Cefayî "Bostancızâde"	Kazasker Nâib ve Kâtibi, Edirne Saray-ı Âmire Meşk Hâcesi		Filibe'den İstanbul'a	941 Ricalinden	153
Daî	Şair		İstanbul	970 Ricalinden	201
Hüseyin Arif	Anadolu Defterdarı, Şahinciyan Kâtibi		İstanbul	ö. 959	179
İbrahim "Şerbetçizâde"	Hattat		Bursa	ö. 932	48
İbrahim b. Âzeri ibn Mustafa	Zuamâ, Kadı		İstanbul	ö. 993	41-42
İsmail b. Tâci Bey	Hattat		İstanbul	ö. 1000'den sonra	119
Kâsım	Hattat	Köle	İstanbul	II. Selim dönemi	366-367
Kebir b. Üveys b. Muhammed el-Latîf	Devlet Ricâli		Erdebil'den İstanbul'a	ö. 931	368-369
Mahmud	Defterdar		Edirne	ö. 1003	511
Mahmud	Müderriş, Mahkeme Kâtibi, Kadı		Selanik'ten İstanbul'a	ö. 983	511
Mehmed	Hattat		İstanbul	e. 920	474
Mehmed b. Abdullah el-Cündî	Diğer		İstanbul	ö. 1000'den önce	424
Mehmed b. Ali	Hattat		Amasya, İstanbul	?	431
Mehmed b. Yahya	İzmir'den Ma'zul	Meşihat	Hamid İli	ö. 1008.	464-465
Şeyhülislam Mehmed b. Mehmed b. İlyas b. Mehmed b. İlyas b. Ömer "Müfti Çivizâde"	Şeyhülislam	Şeyhülislam	İstanbul	ö. 995	444
Mehmed Meylî b. Mehmed Ebussuud el-Müfti b. Mehmed	Tarîk-i Tedris	Şeyhülislam	İstanbul	ö. 971	444
Şeyhülislam Mehmed Sadeddin b. Hasancan	Müderriş, III. Murad'ın Muallimi, Şeyhülislam	Sultan Selim'in Nedimi	İstanbul	ö. 1008	399-400
Mesihî	Vezir Divan Kâtibi, Divan-ı Hümayun Kâtibi		Üsküp, İstanbul	ö. 918	566
Seyyid Muhammed b. Abdülevvel	Kadı		Tebriz'den İstanbul'a	ö. 962	416-417
Muhammed Mümin b. Abdullah Mervarid b. Hacı Şemseddin Muhammed	Hattat		Kirman, İstanbul	ö. 916	425
Mustafa b. Şükrullah	Hattat	Hattat	İstanbul	?	559
Mustafa Kâmil	Ebussuud'un Oğullarına Muallim		İstanbul	ö. XVI. yy	552
Şeyh Nasuh	Tarikat		Tosya	ö. 923	568
Nasuh "Matrakçı"	Divanî Yazanların Serdefterî		İstanbul	ö. 971	568
Nuri "Molla"	Divan Kâtibi		İstanbul	ö. XVI. yy	572
Seyyid Mehmed Emin	Hattat		Tirmiz'den İstanbul'a	ö. 997	472
Sultan Murad-ı Salis b. Selim Han b. Süleyman Han	Sultan	Sultan	İstanbul	ö. 1003	516-517
Tâceddin	Hattat		Buhara'dan İstanbul'a	I. Selim dönemi	145

Şeyh Yusuf Baba	Hattat		Kilidülbahir	I. Süleyman dönemi	594
Zârî	Danişmend, Şehzâde Sultan Mustafa'nın Kâtibi		Tokat, İstanbul	I. Süleyman dönemi	206
1008-1111 (XVII. YÜZYIL)					
TOKADÎ AHMED (ö. 1127)					
Ali b. Abdullah	Hattat		İstanbul	ö. 1120	319
Seyyid Ebû Bekir	Matbah Emâneti	Hattat	İstanbul	?	
İbrahim Mir	Silahdar, Vezâret, Murahhas-ı Evvel		İstanbul	Son görevi 1111	53
Derviş Mehmed b. Ahmed b. Mehmed	Sır Kâtibi, Tarîk-i Hâcegân, Cebeciyan Kâtibi, Sipah Kâtibi	Enderun Meşk Hâcesi	İstanbul	ö. 1142	386
Rıdvan	Hattat, Sahaf		Bartın'dan İstanbul'a	ö. 1150	203-204
Sultan Süleyman b. İbrahim Han	Sultan	Sultan	İstanbul	ö. 1106	209
DERVİŞ ALİ (ö. 1673)					
es-Sadr Ahmed Paşa ibn Mehmed Paşa "Fazıl Ahmed Köprülüzâde"	Sadrazam	Sadrazam	Arnavut, İstanbul	ö. 1087	82-83
Ali	Diğer		İstanbul	ö. 1121	338
Seyyid Ali b. Ebubekir "Çavuşzâde"	Sermüezzîn	Nâkibü'l-Eşrâf	İstanbul	ö. 1140	313
Ali b. Mehmed "Vücdüzâde"	Hattat	Kadı	İstanbul	Pederinin ö. 1070	326
Ali b. Mustafa "Kaşıkçızâde"	Hattat	Enderun Kaşıkçıbaşı	İstanbul	ö. 1103	328-329
Mir Bayezid b. Kenan Paşa	Hattat	Devlet Ricâli	İstanbul	?	141
Halil b. Süleyman	Hattat		İstanbul	e. 1100	195
Hüseyin Dilaver el-Cezairî	Hattat	Azad-kerde	İstanbul	ö. 1125	182
İsmail b. Ali "Ağakapılı"	Hattat, Ağakapısı Mektebi Muallimi		İstanbul	ö. 1118	123-124
Mehmed "Saracîzâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1090	479
Mir Mehmed b. Hüseyin Paşa	Hâcegân, Ruznamçe-i Evvel	Vüzerâdan	İstanbul	ö. 1132	406
Mehmed b. Mehmed	Hattat		İstanbul	?	448
Mehmed Ataullah Vakıf b. Mehmed "Tefsirîzâde"	Kudüs ve Şam Mansıbı, Mekke, İstanbul Kadısı	Kuzattan	İstanbul	ö. 1129	446
Mehmed Bahri Paşa	Divan Kâtibi, Tevkiî, Sadr		Seddülbahr'den İstanbul'a	ö. 1112	482-483
Mehmed Kâtû	Pişgîr, Muallim-Saray (Cedîd)		Bosna, İstanbul	ö. 1097	478
Seyyid Mehmed Şânî	Tâbiyet-i Kibâr		İstanbul	?	483
Mustafa b. Mehmed	Hattat		İstanbul	?	559
Mustafa b. Ömer "Suyolcuzâde"	Hattat		İstanbul (Eyüp)	ö. 1097	536-537
Zekeriya Sekerî	Reisülküttab Şakirdanından		Bosna, İstanbul	ö. 1094	205

HALİD-İ ERZURUMÎ (ö. 1040/m. 1630)					
Seyyid Abdullah b. Mehmed b. İbrahim	Tezkireci, Reisülküttâb, Anadolu Muhasebesi, Muhasebe-i Cizye, Mukabele-i Piyade, Muhasebe-i Mensuh	Mağrip Şehzâdelerinden	İstanbul	ö. 1071	280-281
Abdülkadir	Hattat		Bosna, İstanbul	ö. 1077	263
Abdülkerim Şânî	Divan Kâtibi, Defterdar		Diyarbakır, İstanbul	ö. 1083 veya 1087	266
İbrahim	Hattat		İstanbul	ö. 1100'den önce	48
Seyyid İsmail "Nefeszâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1090	129
Musa b. Mehmed	Hattat		İstanbul	ö. 1100	563
SEYYİD HASAN HAŞİMÎ (ö. 1098)					
Mehmed Neginî(?)	Karahasanoğlu Mustafa Paşa'nın Mühürdarı		İstanbul	ö. 1135	489
Süleyman Emnî b. Selim "Selimzâde"	Paşa Divan Kâtibi		İstanbul	ö. 1110	213
HASAN ÜSKÜDARÎ (ö. 1614)					
Ahmed b. Avz	Tarîk-i Tedris, Kadı		Ayntab, Şam'dan İstanbul'a	ö. 1048	76
Ahmed Tiflî b. Ahmed Abdülaziz	Şair, Şehnâme-hân		İstanbul	ö. 1071	60-61
Ebussuud b. Abdurrahim	Tarîk-i Tedris		Mısır'dan İstanbul'a	ö. 1082	139
Halid b. İsmail "Halid-i Erzurumî"	Hattat		İstanbul	ö. 1040	191
Hasan Paşa "Mirahur"	Yeniçeri Ağası, Üç Tuğla Vezir		İstanbul	ö. 1041	165-166
Hüseyin	Hattat		İstanbul	e. 1059	179
Hüseyin b. Abdullah	Hattat		Bosna, İstanbul	?	174
Hüseyin Hasbî "Divitcizâde"	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	?	183
Seyyid Mehmed b. Abdülkadir "Kadrizâde"	Tarîk-i Kazâ		İstanbul	ö. 1068	421-422
Mehmed el-Arab	Hekim		İstanbul	ö. 1061	476-477
Mehmed el-İmam	Hattat		Tokat'tan İstanbul'a	ö. 1052	475-476
Mehmed Mûcî (Mevcî?) Paşa	Defterî-i Şıkk-ı Evvel, Vezâret		İstanbul	ö. 1053	476
Mustafa Vasfi b. Abdurrahim b. Emrullah	Tarîk-i Kazâ, Şair		İstanbul	?	532
Şehrullah Halife	Hattat		İstanbul	?	228
Yahya b. Abdurrahim b. Mehmed	Tarîk-i Kazâ		İstanbul	ö. 1020	579-580
Yakub b. Habib b. Yakub	Mutasarrıf		İskilip, İstanbul	ö. 1030	585
NEFESZÂDE SEYYİD İSMAIL (ö. 1679)					
Süleyman b. Ali "Bedevîzâde"	Hattat		İstanbul	e. 1104	214
Mehmed Seriüddin	Hattat		Mısır	ö. 1057	476
Mehmed Şevki	Hattat		İstanbul	ö. 1100	479
Ahmed Nâdi	Divan Kâtibi, Tezkireci, Defterdar		Urfa'dan İstanbul'a	ö. 1131	101

Âhenî	Divan Kâtibi		İstanbul	?	134
Süleyman	Mektubî Halifesi/Sadr-ı Âlî, Kethüdâ Yeri Kâtibi, Riyaset, Başmuhasebe, Rikab-ı Hümayun Riyaseti, Şikk-ı Sani Defterdarı, Darbhane Nezareti, Defter Emaneti, Yeniçeri Kitabeti, Ruznamçe-i Evvel		İstanbul	ö. 1148	219
Mehmed Enis b. İsmail	Paşa Kitâbeti	Yeniçeri Efendisi	İstanbul	ö. 1106	393
Mehmed "Küçük Çelebi"	Tezkireci, Riyaset, Başmuhasebe		İstanbul	ö. 1118	481
Mustafa Nikahî	Kitâbet-Hâcegân, Ruznamçe-i Kebîr		İstanbul	ö. 1104	549
Hüseyin Can	Kalyonlar Hilafeti		Bursa, İstanbul	ö. 1107	180
Mehmed el-Hâfız	Müderriş, Kassam Kâtipleri Reisi		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1137	486-487
Ahmed Hâce-i İshak	Tarîk-i Tedris		Aydın (Menteşe), Acem'den İstanbul'a	ö. 1120	95-96
Mehmed b. Eyüb	Müderriş		İstanbul	ö. 1128	394-395
Mehmed Selim b. Hüseyin	Müderriş, Kadı		Bursa, İstanbul	ö. 1138	404-405
Şeyh Mehmed Şühudî	Hitâbet, İmâmet		İstanbul	ö. 1130	485
Şeyh Osman Nâyî Dede İbn İbrahim	Tarikat	Darüşşifa Reisülhiddamı	İstanbul	ö. 1142	297-298
TOPHANELİ MAHMUD (ö. 1080)					
Hüseyin Nisarî	Divan Kâtibi		İstanbul	ö. 1079	179
Mir Ömer b. Nasuh Paşa	Kapıcıbaşı, Tevkiî	Sadrü's-Südûr	İstanbul	ö. 1064	349
Ömer Avni b. Mustafa	Nişancı, Riyaset		İstanbul	Görev tarihi 1062	348
BELGRADİ MEHMED (ö. 1080)					
Derviş Ahmed b. Mehmed "Saray Hacesi"	Muallim-Saray (Cedîd)		Tokat, İstanbul	ö. 1127	83
Fazlullah el-Hâfız b. Mehmed	Sultan Ahmed Camii Hatibi, Valide Sultan Cami-i Cedid İmamı		Tokat, İstanbul	?	356
Mustafa Anber b. Mehmed	Saray-ı Hümayun Meşk Hocası		İstanbul	ö. 1095	538
Mustafa Musahib Paşa	Üç Tuğla Musâhib-i Şehriyârî, Kaimakam, Câh-ı Vâlâ-yı Kapudan		Bolu, İstanbul	ö. 1096	547
Süleyman	Muallim-Saray (Cedid)		İstanbul (Üsküdar)	e. 1097	218
Süleyman Mezaki	Köprülü Mehmed Paşa Tezkirecisi		Bosna'dan İstanbul'a	ö. 1087	220
İMAM HÂFİZ MEHMED (XVII. YÜZYIL)					
Behram	Müezzin		?	?	144
Mahmud	Hattat		İstanbul (Tophane)	ö. 1080	512
Mehmed Paşa "Belgradî"	Kiler Kethüdâsı, İki Tuğlu Vezir		Belgrad'an İstanbul'a	ö. 1080	477
Mustafa b. Yusuf	Hattat		İstanbul	ö. 1085	546

Mir Mustafa Kuburîzâde	Küttâb-ı Kirâmdan		İstanbul	ö. 1071	547
KARAHİSARÎ DERVİŞİ MEHMED (ö. 1000 civarı)					
Mehmed Arif el-Kâdirî	Hattat		İstanbul	ö. 1100'ler	482
Yusuf "Demircikulu"	Hattat	Azad-kerde	İstanbul (Tophane)	ö. 1020	593-594
KÂTÛ MEHMED (ö. 1097)					
Mehmed "Nakkaşzâde"	Kâtib-i Saray-ı Sultanî		İstanbul (Eyüp)	ö. 1098	478-479
Mustafa "Sakazâde"	Kâtib-i Saray-ı Sultanî		İstanbul	ö. 1120	548
Ömer Ressam	Valide Sultan Kethüdâ Kâtibi, Sikke-i Hümayun Ressamı, Enderun Meşk Hocası		Ürgüp, İstanbul	ö. 1130	350-351
KEL HÂFİZ MEHMED ÜSKÜDARÎ (e. 1010)					
Hüseyin b. Behram	Hattat		M.nehir'den İstanbul'a	1070'te yaşıyordu	171
İbrahim b. Ferhad	Ruzname Kalemi Hulefâsından		İstanbul	Görev tarihi 1044	38
TÂCZÂDE MEHMED					
Ali Hüdhüd	Bazı İmaretlerin Kitâbet Hizmeti		İstanbul	?	334
Ayn Ali Şehrenî(?)	Hattat		Tebriz, İstanbul	ö. 1100	335
Şeyhülislam Mehmed Esad b. Mehmed Sadeddin	Şeyhülislam	Şeyhülislam	İstanbul	ö. 1034	445
Muslihuddin	Hattat		İstanbul	?	561
TOKADÎ İMAM MEHMED (ö. 1052)					
Fatima binti İbrahim	Hattat	Kadı	İstanbul	?	364
İsmail b. Yusuf	Hattat	Kadı	İstanbul	IV. Mehmed dönemi	129
ANBER MUSTAFA AĞA (ö. 1095)					
İbrahim "Fil İbrahim"	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	?	50
Seyyid Mustafa "Camcızâde"	Diğer		İstanbul	?	555
SUYOLCUZÂDE MUSTAFA (1619-1686)					
Abdullah "Câbizâde Abdi Ağa"	Hattat		İstanbul	ö. 1149	290-291
Abdullah b. Hüseyin	Riyaset, Yeniçeri Kitâbeti	Matbah Emaneti	İstanbul	ö. 1122	271
Abdurrahman el-Müezhib	Müezzin		Kastamonu, İstanbul	ö. 1098 (veya 1101)	253
Ahmed "Bâlâzâde"	Hattat		İstanbul	e. 1091	99
Ahmed "Beglizâde"	Hattat		İstanbul (Eyüp)	III. Ahmed dönemi	99-100
Ahmed b. İbrahim	Hattat	Hattat	İstanbul (Üsküdar)	?	59
Ahmed b. Mahmud	Hattat		İstanbul	e. 1099	89
Ahmed "Kurşuncuzâde"	Tarikat		İstanbul	ö. 1120	99

Ahmed "Çöpcüzâde"	Ehl-i Ârifân		İstanbul (Eyüp)	ö. 1139	100
Ali	Sıbyan Mektebi Muallimi		İstanbul (Kâsimpaşa)	ö. 1138	341
Bîdest-Bîpâ	Gümrük Ulufesi		Bolu'dan İstanbul'a	Bir tarih: 1082	144
Cafer "Kırlı"	Hattat		İstanbul (Eyüp)	ö. 1091	150
Ebu Bekir b. Ahmed	Hattat		İstanbul	ö. 1141	134-135
Şeyhülislam Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed b. Seyyid Habib	Müderris, Sadr, Nakibü'l-Eşrâf		Erzurum'dan İstanbul'a	ö. 1115	359-360
İbrahim Feyzi	İmam		İstanbul	ö. 1136 (veya 1146)	53-54
Mehmed	Diğer		Larende, İstanbul	ö. 1120	483
Mehmed "Sepedcizâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1105	480
Mehmed b. Ali	Musikîdân, Ehl-i Ârifân		İstanbul (Eyüp)	ö. 1159 (veya 1165)	432
Şeyh Mehmed b. Ali b. Ahmed	Hattat	İmam	İstanbul	ö. 1129	433
Mehmed Enverî "Hâcezâde Karakız"	Cami Mektebi Muallimi, Müezzin		İstanbul	ö. 1106	479-480
Mehmed Azîzî b. Aysî b. Musa	Selânik'ten Ma'zul	İstanbul'dan Ma'zul	İstanbul	ö. 1100	438
Seyyid Musa b. Ferruh	Hattat		Larende, İstanbul	?	562
Mustafa Hâfız "Mertekzâde"	Müezzin		İstanbul	ö. 1128	552-553
Mustafa Salâtî	Sıbyan Mektebi Muallimi	Sıbyan Mektebi Muallimi	Sinop, İstanbul	ö. 1120	548-549
Mustafa Zuhurî "Devâtîzâde"	Diğer		İstanbul (Üsküdar)	?	551
Osman b. Abdülbaki	Hattat	Divan Kâtibi	İstanbul	ö. 1150	300
Osman b. Ali "Hâfız Osman"	Hattat	Müezzin	İstanbul	ö. 1110	301-304
Ömer b. İsmail	Cami Mektebi Muallimi		Kastamonu'dan İstanbul'a	ö. 1097	345
Ömer b. Mehmed	Hattat		İstanbul (Eyüp)	ö. 1150	347-348
Süleyman Âhenin-kalem	Hattat		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1132	218-219
NASUH PAŞAZÂDE MİR ÖMER (ö. 1064)					
Mehmed b. Hüseyin	Hattat		İstanbul	?	404
Mehmed "Yaycızâde"	Diğer		İstanbul	ö. 1082	480
Mustafa b. Ramazan	Şam Muhasebe Hazinesi Kâtibi, Kiler-i Sultanî Kâtibi		Şam	ö. 1071	529
RAMAZAN EFENDİ (ö. 1091)					
Abdurrahman "Çinicizâde"	Hattat, Mevlidhân-ı Sultanî, Musikîdan		İstanbul	ö. 1137	253-254
Seyyid Ali	Küçük Ruznamçe Başhalifesi		İstanbul	ö. 1112	336-337
Ali b. Ebubekir	Hattat		İstanbul	?	313
Ebu Bekir	Tarikat		Kastamonu, İstanbul	ö. 1132	138
Halil el-Hâfız	Hattat		Halep'ten İstanbul'a	ö. 1115	197-198

Seyyid Hasan Haşimî "Ebu Seyyid Abdullah"	Mirahur Camii İmamı		Halep'ten İstanbul'a	ö. 1098	165
Hüseyin b. Resul	Diğer		İstanbul	1100 Ricalinden	172
Hüseyin el-Hâfız	Hattat		İstanbul	?	185
Derviş İbrahim b. Ramazan "Ramazan Efendizâde"	Pedermânda İmam	İmam	İstanbul	ö. 1131	32
Mehmed "Tozkoparanzâde"	İbrahim Paşa Camii Kâtibi		İstanbul	ö. 1126	486
es-Seyyid Sinanüddin	Hattat		İstanbul	?	223
XVII. YÜZYIL DIĞER					
Abdülkerim Sa'î b. Ali	Ebussuud Dairesinde Mülazım, Müderris, Tarık-i Kazâ	Emin-i Beytül-Mal, Defterdar	İstanbul	?	264
Abdülvehhab b. Mehmed Sadık	Hattat		Tebriz, İstanbul	e. 1111	296
Ahmed "Kızkabanzâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1068	99
Ahmed Paşa ibn Mahmud	Defterdar, Vezâret, Mirmirân	Kitâbet-Hâcegân	İstanbul	ö. 1020	88
Ahmed b. Mehmed b. Mirzâde	Hattat		Kütahya, İstanbul	e. 1086	83
Ahmed Ahdeb	Hattat		İstanbul	1057'de yaşıyordu	98
Mir Ahmed Refî ibn Mir Mehmed b. Mehmed Paşa	Tuğra Kalemî Şakirdi, Tarık-i Tedris, Müderris	Reisülküttâb, Tevkiî	İstanbul	ö. 1060	82
Ahmed Sıdkı	Rüesâ-yı Devlet-i Aliyeden		İstanbul	ö. 1073	94
Ahmed Sabri	Şair, Hattat		İstanbul	ö. 1063	97-98
Derviş Ali	Hattat	Azad-kerde	İstanbul	ö. 1084	336
Ali el-Kâtib	Divan Kalemінде		İstanbul	IV. Mehmed dönemi	339
Ali Lâm Çelebi	Reisülküttâb, Tevkiî		İstanbul	ö. 1020	335
İbrahim b. Salih	Hattat		Bosna, İstanbul	?	34
İskender b. Yusuf B. İshak	Şam Hazinesinde Kâtip		İstanbul	ö. 1061	115
İsmail "Bedâvizâde"	Hattat		İstanbul	1100 Ricalinden	131
İsmail b. İbrahim	Hattat		İstanbul	e. 1070	126
Hasan "Kisedarzâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1045	167-168
Şeyh Seyyid Hasan Nuri b. Seyyid Mehmed Emin b. es-Seyyid Abdülhalık	Meşihat	Meşihat	İstanbul	ö. 1100	161-162
Derviş Hüseyin b. Reyhan Sinan	Hattat		Rumeli	e. 1020	173-174
Seyyid Kâsım Gubarî	Tarık-i Tedris		Amed'den İstanbul'a	ö. 1034	367
Mehmed "Nalbandzâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1073	477
Mehmed b. Ahmed "Nergisî"	Müderris, Kadı, Vakanüvis		Bosna, İstanbul	ö. 1044	383-384
Mehmed b. İbrahim b. Elhac Yusuf	Hattat		İstanbul	ö. 1091	470-471
Şeyhülislam Mehmed b. Mehmed Sadeddin	Şeyhülislam	Şeyhülislam	İstanbul	ö. 1024	445

Mehmed Ârif el-Mevlevî	Hattat		Bağdat, İstanbul	1115'te yaşıyordu	482
Şeyh Mehmed La'îf	Meşihat		Kastamonu'dan Edirne, İstanbul	ö. 1112	481-482
Mehmed Nadirî b. Abdülgani b. Emir Şah b. Mahmud b. Bayezid	Vezâret	Anadolu'dan Ma'zul	İstanbul	ö. 1036	421
Mir Mehmed Şâhî b. Mehmed Paşa	Reisülküttâb, Tevkiî	Vezâret	İstanbul	ö. 1039	445
Şeyh Mehmed Şuhudî b. Abdüllatif	Tarikat		Babaeski	ö. 1021	426
Şeyh Mehmed Zaifi b. Mustafa	Pedermânda İmam, Mektep Muallimi, Muhammediyehân, Musikidan, Hâfız	İmam	İstanbul (Akbaba)	?	454
Mustafa b. Abdullah "Hacızâde"	Anadolu Muhasebesi Şakirdi, Mukabele-i Süvari Kalemi Baş Halifesi		İstanbul	ö. 1067	534
Mustafa b. Ali "Kavgacızâde"	Hattat		İstanbul	e. 1098	535
Mustafa b. Ali el-Kayserî	Hattat		Kayseri	e. 1106	536
Mir Mustafa b. Ferhad	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 1023	537
Mustafa Feyzi b. Kaf Ahmed b. Mustafa b. Mehmed b. Nasrullah b. İshak	Tarîk-i Tedris, Anadolu Kazaskeri	Şam'dan Ma'zul	İstanbul	ö. 1020	522
Mustafa Gaznevî	Muallim-Mektep		Kastamonu, İstanbul	ö. 1111	548
Ramazan b. Abdülhak	Hattat		Şam	ö. 1056	204
Ramazan b. İsmail	İmam		İstanbul	ö. 1091	204
Receb Dede	Hattat		Konya	e. 1019	202
Yusuf İbn Ebulfeth b. Mansur	Selimiye Hatibi, IV. Mehmed İmamı, Şehzâde Muallimi		Şam, İstanbul	ö. 1057	590-591
Yusuf b. Muhammed	Reisülküttâb		Şam, İstanbul	ö. 1067	591
1111-1214 (XVIII. YÜZYIL)					
CÂBİZÂDE ABDÎ AĞA					
Mir Ahmed b. Mehmed Paşa	Hilafet-i Ganem	Vezâret	İstanbul	ö. 1170	85
Ali İzzet Paşa İbn Muhammed Paşa	Defterî-i Şikk-ı Evvel, Üç Tuğla Kaimakam, İran Seraskeri, Van Muhafızı	Vezâret	İstanbul	ö. 1147	325-326
Hüseyin b. Hasan "Attarzâde"	Attar	Attar	İstanbul	ö. 1178	171
Mir Mehmed b. Mustafa	Hattat		İstanbul	?	458
Derviş Mehmed Taîb	Hattat		İstanbul	ö. 1170	492
Mustafa Behcet	Tarîk-i Tedris		İstanbul	ö. 1181	557-558
Şeyh Mustafa Vefa b. Mehmed Müstakim	Ehl-i Ârifân		İstanbul	ö. 1136	539
SEYYİD ABDULLAH "EMİR" EFENDİ (ö. 1731)					
Seyyid Abdullah	Tersane Kitâbeti, Zâim		Edirne	ö. 1172	293

Abdullah b. Abdurrahim	Küçük Ruznâme Hulefâsından		İstanbul	e. 1138	275
Seyyid Abdülhalim Hasib "Emir Efendizâde" b. Seyyid Abdullah	Hattat, Muallim-Saray (Cedîd, Enderun)	Hattat, İmam, Muallim-Saray (Cedîd, Enderun)	İstanbul	ö. 1172	241-243
Abdülkadir Zarif b. Muhammed b. Halil	Hattat	Reisülküttab	İstanbul	ö. 1180	262
Âdem	Reis Kalemî Kâtibi, Vüzerânın Divan Kâtibi		İstanbul	?	110
Ahmed	İmam, Bursa Kalemî Serhalifesi		Yanya, İstanbul	Vakit ricalinden	104
Ahmed "Bakkalzâde"	Hattat		İstanbul (Topkapı)	ö. 1168	102-103
es-Sadr Ahmed Paşa İbn Cafer "Şehlâ Ahmed Paşa"	İstanbul Kâimakanı, Tevkiî, Sadaret		Antalya, İstanbul	ö. 1168	63
Mir Ahmed b. Halil Paşa	Rikâbdâr, Kapıcıbaşı	Vezir-i Azâm	İstanbul	ö. 1180	66-67
Ahmed b. Hasan "Bostancızâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1150	66
Seyyid Ahmed b. Seyyid Mehmed	Tarîk-i Tedris	Nakib	Uşak, İstanbul	ö. 1172	84-85
Ahmed İbn el-Hac Mehmed	Hattat		İstanbul'dan Siroz'a	ö. 1170	87
Seyyid Ahmed Haşim b. Seyyid Ali	Kudüs'ten Ma'zul		İstanbul	ö. 1184	74
Şeyh Ahmed Hâtim	Âlim, Şair, Münşî		Mora'dan İstanbul'a	ö. 1168	95
Ahmed Rifkî b. Mahmud	Hattat		İstanbul	?	89
Ali	Paşa Dairesinde		İstanbul	ö. 1134	337
Ali	Hattat, Müzehhip		Bursa, İstanbul	ö. 1137	339
Ali b. Abdurrahman	Kethüdâ Kâtibi, Şehremâneti ve Sipah Kitâbeti		İstanbul	ö. 1176	318
es-Sadr Ali Paşa b. Nuh	Üç Defa Sadâret	Reisül Etıbbâ-i Şehriyârî	İstanbul	ö. 1172	330-331
Ali b. Yakub el-Uşşakî	Hattat		Uşak, İstanbul	ö. 1179	333
Seyyid Ali Kâtibi b. Mehmed Şehri	Divan Kalemî Kâtibi, Tezkire-i Evvel		Rodoscuk, İstanbul	ö. 1164	326
Ali Sabîh	Reis Kalemî Kâtibi, Tahvil Odası Halifesi	Azad-kerde	İstanbul	ö. 1183	341
Mir Feyzullah b. Nuh	Tarîk-i Hâcegân'da Sâir Manâsıb		İstanbul	ö. 1153	362
Seyyid Halil Şerif Paşa	Divan Kâtibi, Sadr-ı Âlî Kethüdâsı, Üç Tuğla Vezir		Şimn, İstanbul	ö. 1162	198
Hasan b. Ahmed	Mısır Kalemînde Serlevha, Mahalle Kadısı		Kırım'dan İstanbul'a	ö. 1173	156
Seyyid Hasan b. Seyyid Ahmed "Numan Paşa Hacesizâde"	Meyve Kitâbeti		Kayseri, İstanbul	?	155
Hasan b. Ali	Tarîk-i Tedris		Osmancık'tan İstanbul'a	ö. 1188	161
Hasan Şah b. Mehmed	Defter	Yeniçeri Ocağı	İstanbul	ö. 1172	162
Hasan el-Hâfız	Devrhân		İstanbul	ö. 1192	167
Seyyid Hüseyin	Medrese Mülâzımı, Tarîk-i Kazâ		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1166	180
Seyyid Hüseyin "Hacezâde"	Hattat		İstanbul	?	185
Seyyid Hüseyin b. Abdullah "Sipahizâde"	Diğer	Şâir	İstanbul	?	174-175
Şeyh İbrahim Dede b. Ali	Hattat		İstanbul	ö. 1176	37
İbrahim Namık	Hattat	Azad-kerde	İstanbul	ö. 1189	49

İbrahim Şehrî b. Süleyman	Hattat		İstanbul	ö. 1175	33
İbrahim Zaim	Zâim		İstanbul	?	54
İsmail	Arpa Emini Ruznâmçesinde Kâtip		Bosna, İstanbul	ö. 1161	130
İsmail b. Salih	İmamlıktan Yüz Çevirerek Hattat	İmam	İstanbul	ö. 1135	121-122
İsmail b. Ali "Saatci"	Sahaf		Geyve, İstanbul	ö. 1170	124-125
İsmail Beşe Çalık	Kalyoncu		İstanbul	?	130
Şeyh Seyyid İsmail Said b. Seyyid Ahmed b. Mahmud b. Yusuf "Mimar Şeyhî"	Pedermânda Şeyh, Mekteb Muallimi	Şeyh	İstanbul	ö. 1193	118
Mahmud	Sır Kâtibi		Edirne, İstanbul	Vakit ricalinden	513
Mahmud b. Halil	Beşir Ağa Sıbyan Mektebi Muallimi		Anadolu'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	506
Mehmed b. Abdullah "Aralık İmamı"	İmam-Hatip, Hattat, Talebe Tâlimi		İstanbul (Tophane)	ö. 1178	424
Mehmed b. Halil "Üç Anbarlı"	Darüssaade Kâtibi, Reisülküttab, Defterdar	Beyhan Sultan Teberdârânı Kethüdâsı	İstanbul	ö. 1145	408
Mehmed Paşa b. İbrahim Paşa b. Hasan	Paşa	Sadr-ı Esbak	İstanbul	ö. 1136	375
Mehmed "Mollazâde"	Mevleviyet Sahibi	Mevâlidin	Şam'dan İstanbul'a	?	494
Hâce Mehmed Emin b. Hasan b. Ömer	Reisülküttab Kalemî Dairesi		Tokat'tan İstanbul'a	ö. 1158	400-401
Mir Mehmed Emnî	Paşa Divan Kâtibi, Mirmirân, Başmuhasebe		İstanbul	ö. 1157	490
Mehmed Hâfız	Hattat		İstanbul	?	487
Seyyid Mehmed Hâşim b. Mehmed	Tezkire-i Sâni		Rodoscuk, İstanbul	ö. 1139	446
Mehmed Hıfzı b. Süleyman	Sır Kâtibi, İstanbul Gümrüğü Başkitâbeti	Bazı Mukâtaat Mültezimlerinden	İstanbul	ö. 1173	412-413
Mehmed Salim b. Hasan	Paşa Divan Kâtibi, Tarîk-i Hâcegân	Trabzon'da Defterdar Kethüdâsı	İstanbul	ö. I. Mahmud dönemi	401-402
Mehmed Râkım Paşa b. İbrahim	Manâsib-ı Sâmi, Üç Tuğ ile Vezâret		İstanbul	ö. 1183	376
Hâce Mehmed Râsim b. Yusuf	Meşk Hocası (Galata Sarayı, Saray-ı Cedîd), Hattat	İmam	İstanbul	ö. 1169	465-470
Muhammed Bahtî b. Osman	İmam, Müderris		İstanbul	ö. 1167	427
Mustafa "Dayezâde"	Enderun'dan Edirne ile ilgili hizmetle çerağ oldu		İstanbul	ö. 1166	556
Mustafa Munis	Tarîk-i Hâcegân, Kale-i Sagir Hâcesi		İstanbul	?	557
Mustafa b. Nazif b. Ömer	Mühürdâr, Sefâret, Sadrâzam Kethüdâsı		İstanbul	ö. 1168	537
Seyyid Mehmed b. Abdurrahman "Şekercizâde"	Muallim-Hadika-i Hassa, Hattat	Şekerci	Manisa'dan İstanbul'a	ö. 1166	419-420
Mustafa b. Mahmud "İskatçı"	İmam-Hatip		İstanbul	ö. 1167	543
Mustafa b. Süleyman	Kasapbaşı Ağası Kethüdâsı		İstanbul	Vakit ricalinden	530-531
Mustafa Tahir "Kahveci Hacı"	Hattat		İstanbul	ö. 1166	556

Mustafa Râkım b. Ahmed	Müezzin, Medrese Hat Muallimi, Mürekkep Kalem Kağıt Umuru		İstanbul	ö. 1181	523-524
Numan Enis b. Mehmed	Tarîk-i Hâcegân, Riyaset-i Küttâb		Edirne'den İstanbul'a	ö. 1180	570-571
Osman	Kalyoncu, Hattat		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1163	307
Osman	Zâim, Hattat		Gürcü, İstanbul	?	307
Mir Osman İbn Mir Mehmed b. Ali Paşa	Medine'den Ma'zul	Devlet Ricâli	İstanbul	ö. 1179	305
Osman b. Mustafa	Paşa İmamı		Gümölcine, İstanbul	ö. 1173	305-306
Ömer b. Dilâver	Reisülküttab	Gümrük Emni	İstanbul	ö. 1171 (veya 1172)	346
Salih	Müderris		İstanbul	ö. 1189	231-232
Salih b. Yusuf	İmam		Rodoscuk, İstanbul	?	231
Salih Salâhî	Sır Kâtibi, Tersane-i Âmirede Cânib (?) Hizmeti		Bosna, İstanbul	ö. 1201	233
Süleyman	Sahn-ı Semân Hücrenişini, Talebe Tâlimi		Bosna'dan İstanbul'a	ö. 1164	219
Süleyman b. Mehmed	Sofa Bekçisi, Reisülküttab İmamı, Anadolu Kalemî	İzmir Gümrükçüsü	Eğir, İstanbul	ö. 1176	215
Süleyman Rûknî b. İbrahim	Yeniçeri, Mâlîye Kalemî, Paşa Divan Kâtibi		Aksaray'dan İstanbul'a	ö. 1155	210
Şemseddin b. Süleyman	Paşa Dairesinde Hat Muallimi, Muvakkit		Sivas, İstanbul	Vakit ricalinden	227
Yusuf "Silahdarzâde"	Tarîk-i Kazâ, Tedris		İstanbul	ö. 1169	595-596
VEFAYÎ ABDULLAH (ABDÎ) EFENDİ					
Ahmed	Atîke Sultan Sarayında Ağayân İmamı		İstanbul	?	110
Derviş Mustafa b. Hüseyin	Paşa Mühürdan, Teberdarân Ocağı, Muhasebe-i Haremeyn, Sadrâzam Kethüdâsı	Berber	İstanbul	ö. 1170	527
ÇİNİCİZÂDE ABDURRAHMAN					
Abdullah Hamdi b. el-Hac Mehmed "Tesbihizâde"	Ruznamçe Hulefâsından		İstanbul	?	284
Feyzullah b. San'ullah	Başmuhasebe Kalemünde İkinci Halife	İmam	İstanbul	ö. 1181	359
SEYYİD ABDÜLHALİM (ö. 1758)					
Abdullah Paşa b. Ali Paşa b. Abdi Paşa	Üç Tuğlu Vezir	Emirü'l-Hac	İstanbul	Vakit ricalinden	277
Abdülğafur b. Ali	Eyüp Türbedarı		İstanbul	Vakit ricalinden	259
Ahmed Râzî "Surre Eminizâde"	Silahdar Kalemî Baş Halifesi	Surre Emni	İstanbul	ö. 1202	104-105
Seyyid Ali	Diğer		İstanbul	?	342
Şeyh İbrahim Edhem b. Halil	Vâiz, Koca Mustafa Paşa Camii İmamı		İstanbul	ö. 1193	32
İsmail Ragıb b. Abdullah "Kuşakcızâde"	Hattat, Talebe Tâlimi		İstanbul	ö. 1172	122
Mehmed b. İbrahim b. Şaban	Çilingirler Camii İmamı, Hâfız	Davud Paşa Mahkemesi Mahzarlarından	İstanbul	?	378

Mehmed b. Osman	Devlet Ricâli'nden Birinin Hazinesarı		İstanbul	?	428
Mehmed Emin Kâşif b. Yusuf "Şatırzâde"	Reisülküttâb, Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî, Defterdar, Defterdar Emâneti	Devlet Ricâli'nden Birinin Şatırı	İstanbul	ö. 1181	471
Mehmed Tahir	Sittî Kadın Mescidinde İmam		İstanbul	ö. 1177	494-495
Mustafa Nakşî	Kahvecibaşı, Tebdil Hasekisi		İstanbul (Eyüp)	ö. 1178	558
Mir Numan b. Ali Paşa b. Abdi Paşa	Kapıcıbaşı	Vezâret	İstanbul	Vakit ricalinden	570
Süleyman Ruhi	Kiler-i Enderun Hizmeti, Paşa Silahdarı		İstanbul	?	221
BERBERZÂDE AHMED					
Ahmed Nuri	Diğer		Edirne	i. 1170	109
Hüseyin	Hattat		Edirne	i. 1167	185
Mehmed Refi'	Hattat		Edirne	i. 1163	500
Mustafa	Diğer		Edirne	?	560
Seyfullah "Şeyhzâde"	Diğer		Edirne	i. 1169	224
HACEZÂDE SEYYİD AHMED (XVIII. YÜZYIL)					
Abdülkadir Zihni b. İbrahim	Talebe Tâlimi	Leblebici	İstanbul	Vakit ricalinden	259-260
Abdüsselam b. Ali	Hattat		İstanbul	Vakit ricalinden	231
Ahmed b. Abdurrahman	Tarîk-i Kazâ		İstanbul	Vakit ricalinden	68-69
Ebu Bekir b. Ahmed	Diğer	Sipah Kalemi Serhulefâsı	İstanbul	?	134
Hasan (veya Ali) b. İsmail "Kalaycızâde"	Hatip		İstanbul	ö. 1181	156 (312)
Mehmed Emin b. Ahmed	Hattat	Ehl-i Ârifân	İstanbul	?	590
Mehmed Said b. Mustafa b. Habib	Yeniçeri Orta Yazıcısı, Tezkire-i Sâni, Evvel, Serçavuşân-ı Divan-ı Âli		İstanbul	ö. 1189	258
es-Seyyid Mustafa b. Ebu Bekir	Maliye Kalemi Hulefâsından	Silahdar Ocağı Çavuşlarından	İstanbul	Vakit ricalinden	524-525
Osman Servet b. Salih	Hattat, Hâfız	Paşa Etbâından	İstanbul	?	392
Salih b. Mehmed Şehrî	Hattat		İstanbul	?	460
Yusuf	Hattat	Azad-kerde	İstanbul	?	596
Yusuf Hakkı b. Ali	Darüssaade Ağası Yazıcısı, Tarîk-i Hâcegân	Silahdar Küttâbından	İstanbul	ö. 1180	299-300
MESTCİZÂDE AHMED					
Ahmed ibn el-Hac Mehmed	Diğer	Cebeci Ocağı Çorbacılarından	İstanbul	?	87
Mustafa b. Ali	Diğer		Öte Yakadan İstanbul'a	?	536
Veliyüddin	Saray-ı Atîke Ortası Ricalinden		Anadolu'dan İstanbul'a	?	573
ŞOĞLÎ AHMED DEDE (i.)					
Ahmed "Ketanizâde"	Hattat		Edirne	?	109
Mahmud Örfî	Bostancı Ocağında Kethüdâdır	Bostancıbaşı	Edirne	?	513
Mehmed "Ketanizâde"	Diğer		Edirne	i. 1138	501
Seyyid Mehmed b. Seyyid Ali "Balaban İmamı"	Balaban Paşa Camii İmamı		Edirne	Vakit ricâlinden	434

Mehmed Emin b. Ahmed	Devlet Ricâlinden Birinin Kâtibi	Paşa Kethüdâsı	Edirne	?	391
Mustafa Subhi b. Ali	Kadı		Edirne	?	535
Seyyid Süleyman	Diğer		Edirne'den İstanbul'a	ö. 1155	222
AHMED RESMÎ					
Mehmed	Cebeci Ocağı Çorbacılarından		İstanbul	Vakit ricâlinden	496
Mehmed Ârif b. Mehmed Tâhir	Harc-ı Hassa Kalemi Şakirdi	Harc-ı Hassa Kalemi Hulefâsının İkincisi	İstanbul	?	451
Mehmed Sadık b. Mehmed Tahir	Diğer		İstanbul	?	451-452
Mustafa "Kasabzâde"	Diğer		İstanbul	?	559
Mustafa b. İbrahim	Pedermânda Bazı Evkafın Kîtabetiyle Meşguldü		İstanbul	Vakit ricalinden	521
Mustafa b. Mehmed "Nakkaşzâde"	Diğer	Kâtib-i Saray-ı Sultanî	İstanbul	?	542
Mustafa Reşid b. Mehmed	Gümüşhane Emîni Emsali Ricale İntisap		İstanbul	?	542
ÇAVUŞZÂDE SEYYİD ALİ					
Ahmed b. Hasan	Pedermânda İmam	İmam	İstanbul	ö. 1141	65
Mehmed	Hattat		İstanbul	ö. 1202 civarı	492-493
Seyyid Mustafa b. Abdülaziz	Bezirganbaşı Acem Hüseyin Mescidi İmamı		İstanbul	ö. 1180	533-534
ALACA MESCİDİ İMAMI ALİ "ANBARÎZADE" (ö. 1200)					
Ahmed b. Hasan	Hattat		İstanbul	?	65
Hüseyin Habîf b. Ramazan	Fitilci, Urgancı, Muallim-Saray (Atık), Kâtib-i Saray-ı Sultanî, Valide Sultan Camii'nde İmam-ı Sâni		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1157	172-173
İsmail b. Mehmed	Darüssaade Ağası Beşir Ağâ'nın Kâtibi, Maliye ve Mukabele Kitâbetlerinde		İstanbul	?	126
Seyyid Mehmed	Hattat		Karaman, İstanbul	?	494
Mehmed Adlî	Hâcegân Divaniyeden, Şikk-ı Sâni		İstanbul	Vakit ricalinden	487
Mehmed Haki	Hâcegândan		Kilis, İstanbul	ö. 1173	492
Mustafa "Hacezâde"	Muallim-Saray (Galata)		İstanbul (Tophane)	ö. 1159	551
Yusuf b. Ahmed	Nalbur		İstanbul	ö. 1155	588
KEFEVÎ ALİ RÂKİM					
Ahmed b. Ali	Hattat		Mora	Vakit ricalinden	74-75
Ali	Mora Valisi İbrahim Efendi'nin İmamı		İnebolu (Mora)	Vakit ricâlinden	342
Hamza Beşe	Hattat		Mora	?	189
Hüseyin	Diğer		Trablus (Mora)	ö. 1167	183
Hüseyin	Arzuhalci		Trablus (Mora)	?	184
Seyyid Hüseyin	Talebe Talimi		Sofya	Vakit ricalinden	183

Hüseyin "Mağribîzâde"	Diğer		İnebolu (Mora)	?	184
Süleyman Penah b. İsmail	Tarik-i Hâcegân		Mora'dan İstanbul'a	ö. 1201	210
KETTANİZÂDE ALİ					
Hüseyin b. Ahmed	Hattat		Vidin, İstanbul	Hac'dan dönüşü 1172	170-171
İbrahim "Hatibzâde "	Müfti Esad Efendi Medresesinde Sakin		Ereğli'den İstanbul'a	ö. 1168	55
SAKIZLI ALİ					
Ali Nahlî b. Mehmed	el-hac Aysi Camii İmamı		Rodoscuk	ö. 1135	324
Halil Gülzârî b. İsmail	Rüstem Paşa Camii İmamı		Rodoscuk	Vakit ricalinden	193
Seyyid Tayyib "Kadızâde"	Hattat		Rodoscuk	ö. 1172	237
ŞEYH ENİS ABDİ DEDE					
Şeyh Ahmed	Meşihat		İznik, Mısır	?	104
Mir İskender b. Ebu Bekir Paşa	Kapıcıbaşılardan	Cidde Vâlisi, Vezâret	İstanbul	ö. 1183	115
Mir Süleyman Ebu Bekir Paşa	Hâcegân-ı Divaniyeden	Mısır Valisi	İstanbul	ö. 1199	210-211
FAZLULLAH EFENDİ (XVIII. YÜZYIL)					
Hasan b. Abdurrahman	Hattat		İstanbul	?	158
Mahmud b. Fazlullah b. Mehmed	Tarikat	Valide Sultan Cami-i Cedidde İmam	İstanbul	ö. 1148	507
Mustafa b. Fazlullah b. Mehmed "Fazlîzâde"	Pedermânda Valide Sultan Cami-i Cedidde İmam-ı Evvel	Valide Sultan Cami-i Cedidde İmam	İstanbul	ö. 1151	537-538
HÂFİZ HALİL CELİL (XVIII. YÜZYIL)					
Abdullah Hayri	Ehl-i Ârifân		İstanbul'a geldi	?	291
Ahmed Muharrem "Hâfız Ahmed"	Hattat		İstanbul (Kâsım Paşa)	ö. 1135	100
Şeyh Mehmed el-Ömerî	Ehl-i Ârifân		Şam, İstanbul	1167'de yaşıyordu	493
Osman Hamdi b. İsmail	Kethüdâ Yeri Kâtibi, Kalyonlar Defterdarı	Yeniçeri Kâtibi	İstanbul	ö. 1132	298
HÂFİZ HASAN					
Ahmed Müşir b. Mustafa	Zaim Mustafa Ağa Etbaından		İstanbul	?	91
Hasan	Kudemadan Mustafa Ağa Etbaından		Mudanya, İstanbul	?	169
HASAN ÜSKÜDÂRÎ-İ SÂNİ					
Ali	Hattat		Girit, İstanbul	?	340
Ömer "Hamalzâde"	Valide Sultan Cami-i Cedidi Mektebi Sıbyan Talimi		İstanbul (Üsküdar)	?	351
Mehmed "Basmacızâde"	Diğer		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1165	491
Mustafa	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	?	558
CEZÂİRÎ HÜSEYİN DİLÂVER					

Ahmed Nakkaş	Mısır Ümerâsından Selim Bey'in Kölesi		Anadolu, Mısır	?	106
Kâsim b. Abdullah	Hattat		?	e. 1124	365
Seyyid Mehmed Nuri "Mısrî"	Muallim-Saray (Cedid), Paşa Sarayı Hocası		Kudüs, İstanbul, Mısır	ö. 1162	490-491
HÜSEYİN HABLÎ (ö. 1744)					
Abdullah b. Halil	Tezkire-i Evvel, Reisülküttâb, Defterî-i Şıkk-ı Evvel		İstanbul	ö. 1178	272
Abdurrahman b. Mustafa	Ruznâmçe-i Sagir Kalemî Kisedârı	Ruznâmçe-i Sagir Kâtibi	İstanbul	?	252
Derviş Ali	Hatip		Şark'tan İstanbul'a	ö. 1200	340
Ahmed b. Halil	Ayasofya-yı Kebîr Camii Mektebi'nde Talebe Tâlimi		Gürdüs'ten İstanbul'a	?	67
Ahmed Paşa b. Numan Paşa b. Mustafa b. Mehmed Paşa "Köprülüzâde"	Vezâret	Sadrâzam	İstanbul	ö. 1181	91
Ali b. Mehmed "Kettânîzâde"	Tuğrakeş, Kemankeş, Musikidân	Ketenciler Kethüdâsı	İstanbul	ö. 1192	326-327
Seyyid Ali b. Salih "Çelebi İmam"	İmam-Hatip		İstanbul	ö. 1171	317-318
Ebu Bekir Râşid b. Mehmed	Hattat		Konya, İstanbul	ö. 1197	137
Mir Halil b. Ali Paşa	Çukadar, Kapıcıbaşı, Mirahur-ı Sâni	Vezâret	İstanbul	görev tarihi 1168	195-196
Halil b. Hüseyin	İmam-Hatip		İstanbul	ö. 1182	194-195
Mehmed b. Ahmed "Mumcuzâde"	Teberdâran-ı Hassa, Hâne-i Hassa, Manisa Tevliyeti	Hadika-i Hassa'da Mumcu (Kapı Çukadarı), Haseki Ağa	İstanbul	?	389
Mir Mehmed b. Ali Paşa	Filib'e'de Şehâbeddin Paşa Tevliyeti	Vezâret	İstanbul	ö. 1177	433
Mehmed b. Hasan	İmam-Hatip		İstanbul	ö. 1170	403
Mehmed b. Hüseyin "Çörekciâde"	Hattat	Çörekçi	İstanbul	ö. 1173	407
Seyyid Mehmed Hamdi b. Ahmed	Muallim-Saray (Galata)		Erzincan, İstanbul	ö. 1199	389
Mehmed Levhî	IV. Mehmed Teberdarânından		İstanbul (Eyüp)	ö. 1169	496-497
Seyyid Mehmed Said Raşih b. Eyüb	Yenişehir Fener Mevleviyeti		İstanbul	ö. 1190	395
Mustafa b. Hüseyin	Muallim-Saray (Atık)		Çine'den (Menteşe) İstanbul'a	Vakit ricalinden	527-528
Mustafa b. İbrahim	Hattat		İstanbul (Tophane)	ö. 1166	521
el-hac Seyyid Mustafa Efendi b. Merhum Elhac Seyyid Fethullah	Şeyh-i Tirendâzân		İstanbul	görev tarihi 1191	559
Mustafa b. Mehmed "Kettânîzâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1140	540
İbrahim b. Abdullah	Cerrah	Cerrah	İstanbul	?	35
İbrahim b. Süleyman b. Hasan b. Ebâ Bekr b. Ahmed Dede	Ehl-i Ârifân		Kütahya, Tavşan, İstanbul	i. 1135	33
İbrahim Afif	Defterhâne Kâtibi		İstanbul	ö. 1181	50
İbrahim Kadri	Tarîk-i Tedris	Kadı	İstanbul	ö. 1173	50
Mir İsmail b. Kel Ahmed Paşa	Tarîk-i Tedris, Kadı	Vezâret	İstanbul	ö. 1191	119

İsmail b. Ali	Vakıf Ruznamçecisi	Matbah Emaneti Vekili	İstanbul	ö. 1177	125
Salih b. Abdullah "Yamak"	Mukâbele-i Süvâri Hulefâsından	Mukâbele-i Süvâri Hulefâsından	İstanbul	ö. 1198	233-234
Salih b. Yusuf	Hattat		İstanbul	Vakit ricalinden	231
Seyyid Süleyman b. İsmail	Hatip, Muallim-Saray (Galata, Cedîd)		Konya'dan İstanbul'a	ö. 1199	210
Süleyman Hulusi	Hattat, Talebe Tâlimi		Şark'tan İstanbul'a	ö. 1176	221
Mir Feyzullah b. Kel Ahmed Paşa	Kapıcıbaşı	Vezâret	İstanbul	ö. 1179	359
Velîyüddin b. Abdülkerim	Hazine Kâtibi	Vakıf Ruznamçecisi	İstanbul	Vakit ricalinden	572
Yahya b. Osman	İmam		İstanbul (Tophane)	ö. 1169	580-581
Yusuf b. Yusuf	Ceddinin Yaptığı Binaların Evkâfının Mütvellisi, Hane-i Hassa Ağayânından		İstanbul	ö. 1170	592
HAFFAFZÂDE HÜSEYİN (ö. 1749)					
Ahmed	Hattat		Edirne	i. 1128	107
Ahmed	Hattat		Edirne	i. 1137	107-108
Ahmed "Çavuşzâde"	Hattat		Edirne	i. 1130	107
Halil "Nalçacızâde"	Diğer		Edirne	i. 1153	199
İbrahim b. Ahmed	Hattat		Edirne	ö. 1161	27
Şeyh İbrahim b. Ali Yazıcı	Tarikat		Edirne	i. 1132	36-37
eş-Şeyh İbrahim b. Mehmed	Cuma Vâizi (Pederinden farklı camilerde)	Cuma Vâizi	Edirne	ö. 1179	40-41
İsmail b. Ahmed "Yesârîzâde"	Hattat	Edirne Mahkemesinde Bâb-ı Küttâbdan	Edirne	ö. 1179	118
Mehmed	Diğer		Sofya'dan Edirne'ye	i. 1153	502
Seyyid Mehmed "Kirişcizâde"	Hattat		Edirne	i. 1146	498-499
Mehmed "Sipahizâde"	Diğer		Edirne	d. 1128	497
Mehmed b. Ali "Hekimzâde"	Hattat		Edirne	Vakit ricalinden	435
Mehmed Emin b. Halil	Teberdarân, Paşa Kahvecisi, Sergi Nezâreti ile Tarîk-i Hâcegân		Edirne'den İstanbul'a	ö. 1198	409-410
Mehmed Emin b. Hasan	Sultan Selim Vakfı Kitâbeti		İstanbul'dan Edirne'ye	Vakit ricalinden	403
Mehmed Fikhî b. Ali Baba	Diğer		Edirne	d. 1133	434-435
Mehmed Hayri b. Mustafa	Serhengân-ı Divan-ı Sadrazâmî Kâtibi, Şikk-ı Sâni Defterdarı		İstanbul, Edirne, İstanbul	ö. 1192	460
Mehmed Taib b. Mustafa "Darbzâde"	Hattat		Edirne	?	459
Mustafa "Küçük Hoca"	Hattat		Edirne	ö. 1167	559
Mustafa b. Mehmed	Selimiye Camii İmamı		Edirne	?	543
DEDE İBRAHİM					
Ahmed	Attar, Hattat		İstanbul	ö. 1179	105

Seyyid Ahmed Sabit b. İsmail	Mektubî-i Sadr-ı Âzamî		İstanbul	ö. 1178	62
Hasan Raifî	Hattat	Azad-kerde	İstanbul	?	168
İbrahim "Kethüdazâde"	Diğer		İstanbul	?	57
Mehmed	Karcıbaşı		İstanbul (Eyüp)	ö. 1179	495
Seyyid Mehmed Said b. Seyyid Abdülhalim b. Seyyid Abdullah b. Seyyid Hasan	Hattat, Muallim-Saray (Enderun)	Hattat, Muallim-Saray (Cedîd, Enderun)	İstanbul	ö. 1172	417
Mustafa b. Yusuf	Kasapbaşı Etbaından iken Manda Kitâbetine Nakil		İstanbul	Vakit ricalinden	546
Sadullah b. Mehmed	Diğer	Karcıbaşı	İstanbul (Eyüp)	ö. 1181	207
HATİBZÂDE İBRAHİM					
Salih b. Mustafa	Müfti Zekeriya Efendi Medresesinde Hücresi'nin Bir Talebedir		Trabzon'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	231
Feyzullah b. Mustafa	Rumeli Kuzâtından		İstanbul	Vakit ricalinden	362
KÜRDZÂDE İBRAHİM (ö. /m. 1733)					
İbrahim "Çörekizâde"	Hattat		Bursa	ö. 1162	56
Mehmed b. Mustafa	Saray-ı Hümayun Hat Muallimi	Hattat	Bursa, İstanbul	ö. 1153	456
Seyyid Mustafa Âzim	Ehl-i Ârifân		Bursa	?	552
Mustafa el-Hâfiz	Tuz Pazarı Camii İmamı		Bosna'dan Bursa'ya	ö. 1155 veya 1165	553
ŞEYH İBRAHİM EDHEMÎ					
Seyyid Ali b. Ahmed	Hattat	Paşa Mirahuru	İstanbul	?	312
Ömer b. İsmail "Câbîzâde"	Silahşorzâde Ahmed Efendi Etbaından		İstanbul	Vakit ricalinden	345
İBRAHİM RODOSÎ					
Mustafa "Şeyhzâde"	Diğer		Kütahya, İstanbul	Vakit ricalinden	554
Osman	Müderris		Bosna, İstanbul	ö. 1181	308
Seyyid Osman b. Seyyid Abdullah b. Seyyid Mustafa b. Seyyid Feyzullah Eş-Şehid	Müderris	Reisü'l-Ulemâ, Kadı	İstanbul	?	300-301
Osman Hıfzî b. Mehmed	İmam, Hatip		İstanbul	ö. 1185	305
Seyyid Hâfiz Süleyman b. Hasan	Kâsım Paşa Camii'nde İmam ve Cârî Hâfiz		İstanbul	?	212
Yusuf el-Hâfiz	Hasırcılar Ocağı İmam Vekili, Mektep Muallimi, Galata Sarayı, Saray-ı Hümayun Muallimi		Şark'tan İstanbul'a	ö. 1202	596-597
ŞEYHZÂDE ŞEYH İBRAHİM (ö. 1765)					
Ahmed	Ehl-i Ârifân		Kazanlık'tan, Edirne'ye	i. 1160	108
Ahmed "İmamzâde"	Hattat	İmam	Edirne	d. 1128	108
Ali	Diğer		Edirne	Vakit ricalinden	342

Seyyid Ali	Diğer		Gümölcine'den Edirne'ye	Vakit ricalinden	342
Hüseyin	Diğer		Aydın'dan Edirne'ye	i. 1168	184-185
Hüseyin	Diğer		Harmanlı'dan Edirne'ye	d. 1133	185
Hüseyin Sofî	Diğer		Kayseri'den Edirne'ye	i. 1168	184
Seyyid Mehmed	Hattat		Anadolu'dan Edirne'ye	i. 1167	498
Şeyh Mehmed "Leblebicizâde"	Hattat	Meşîhat	Edirne	Vakit ricalinden	499
Mehmed b. Hasan	Hattat		Edirne	d. 1111	403
Mehmed b. Mustafa	Diğer		Edirne	d. 1140	461
Mehmed Mühürdar	Hattat		Edirne	ö. 1171	500
Osman el-Hâfız	Hattat		Gümölcine'den Edirne'ye	?	308-309
Salih b. Eyüb	Devlet Ricâlinden Birinin Mektubî ve Kâtibi, Rumeli Kuzâtından	Kurna Kâtibi	Edirne	ö. 1179	229
Süleyman	Tarîk-i Tedris		Kazanlık, Edirne	i. 1160	222
AĞAKAPILI İSMAİL (ö. 1706)					
Abdullah b. İsmail "Ağakapılı" b. Ali	Şeyhülislam Kâtibi, Müderris, Şair, Münşî	Hattat, Ağakapısı Mektebi Muallimi	İstanbul	ö. 1134	267-268
Derviş Abdullah "Kâtibü's-Sır"	Sır Kâtibi, Şikk-ı Sâlis Defterdarı		İstanbul	ö. 1172	291
Seyyid Abdülkadir	Hattat		Kastamonu, İstanbul	ö. 1146	263
Ahmed	Hattat		İstanbul	ö. 1126	109
Seyyid Ali b. Hüseyin	Paşa İmamı, Sultan İmamı, Müderris		İstanbul	ö. 1138	314-315
Hasan	Hattat		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1127	166
Hasan Tıbbî	Riyaset-i Etıbbâ, Saray-ı Cedîd Hekimi		İstanbul	ö. 1148	166-167
İbrahim b. Hasanü'l-Mısırî	Paşa'nın Kapıcılar Kethüdası		İstanbul	?	29-30
Mahmud b. Mustafa b. Mehmed b. Ali	Muallim-Saray (Atîk)		Tokat, İstanbul	ö. 1147	508
Mehmed Âgâh b. Yusuf	Sultan Selim Camii Ruznamçecisi		İstanbul	ö. 1158	471
Mehmed Âsim	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1137	486
Mehmed Emin Vâsık b. Yusuf	Kadı	Bağdat'tan Ma'zul	İstanbul	ö. 1165	471
Mehmed Lâyah	Paşa İmamı		İstanbul	ö. 1162	490
Mehmed Necib b. Ömer "Suyolcuzâde"	Devlet Ricâlî Kâtibi, Haremeyn Teftiş Kâtibi		İstanbul	ö. 1171	436-438
Mustafa Paşa b. Mehmed Bey b. İbrahim Paşa	Tevkîî, Kaptan-ı Derya		İstanbul	ö. 1143	540
Mustafa Âtîf b. Mustafa	Defter Kalemi Kâtibi		İstanbul	ö. 1155	543-544
Şeyh Ömer	Tarikat	Cebeci Çorbacısı	İstanbul	ö. 1171	351
Yahya b. Mehmed	Hattat		Bor (Niğde), İstanbul	ö. 1150	582
BABÜSSAADE MUHASİBİ İSMAİL					
Ahmed Merâmî b. Avz	Reisülküttâb Kalemi, Anadolu Muhasebesi, Şikk-ı Sâni		Zile'den İstanbul'a	ö. 1156	75

Mir Süleyman Arif b. Hasan b. İbrahim	Hâcegan-ı Divaniye, Defter Emîni	Paşa Kethüdâsı, Mirahur-ı Şehriyârî	İstanbul	ö. 1183	211
YESÂRİZÂDE İSMÂİL (ö. 1765)					
Abdullah Reşad b. Mehmed Emin b. Hasan	Diğer	Sultan Selim Vakfı Kâtibi	Edirne	i. 1164	284
İbrahim "Hamamizâde"	Hattat		Yanbolu'dan Edirne'ye	?	56
İbrahim Hazinedar	Hattat		İstanbul'dan Edirne'ye	i. 1170	56
Seyyid İsmail	Hattat		Gümölcine'den Edirne'ye	ö. 1173	131
Hasan b. Yakub	Hattat		Edirne	i. 1165	164
Hüseyin "Hacızâde"	Tarîk-i Tedris		Edirne	i. 1169	184
Mahmud "Hacı Mekkezâde"	Ehl-i Ârifân		Edirne	i. 1167	513
Seyyid Mehmed	Diğer	Hatip	Edirne	i. 1164	498
Mehmed	Tarîk-i Tedris		Harmanlı'dan Edirne'ye	i. 1173	501
Mehmed "Haffafzâde"	Hattat		Edirne	i. 1163	500
Mehmed "Hocazâde"	Diğer		Edirne	i. 1164	501
Mehmed "Kahvecizâde"	Diğer		Edirne	ö. 1172	499
Mehmed "Serpuşizâde"	Ehl-i Ârifân		Edirne	i. 1173	500
Mehmed Emin "Yağlıkcizâde"	Diğer		Edirne'den İstanbul'a	i. 1154	499-500
Mustafa "Kadızâde"	Diğer		Edirne	i. 1161	560
Numan	Hattat		Edirne	?	571
Salih b. el-Kâtib	Hattat		Keşan'dan Edirne'ye	i. 1173	233
Salih b. Hasan b. Salih	Rumeli Kalemî Kuzâtından	Hekimbaşı Kethüdâsı	Edirne	i. 1162	230
ARABZÂDE MEHMED (XVIII. YÜZYIL)					
İbrahim Vehbî b. Halil	Hattat		İstanbul	ö. 1173	32
Mehmed Zaifî	Hattat		Mudurnu, İstanbul	ö. 1141	489
Süleyman	Berber		İstanbul	ö. 1173	220-221
ARALIK İMAMÎ HÂFİZ MEHMED (ö. 1764)					
Ahmed b. Ahmed	Topçu Ocağı Neferâtından		İstanbul	Vakit ricalinden	61
Seyyid Ahmed b. Halil	Hattat		İstanbul (Tophane)	?	67
Ahmed b. Hasan	Hattat	Berber	İstanbul	?	66
Ali b. Mustafa	Topçu Kitâbeti		İstanbul	?	329
Halil b. Hüseyin	Diğer	Hamam Mültezimi	İstanbul (Tophane)	?	195
Halil Sıdkı b. Mehmed	Diğer	Tophane Ocağında Âheni	İstanbul (Tophane)	?	197
İbrahim b. Abdullah b. Ebu Bekir	Cizye Kalemî Kâtibi	Kalem Hulefâsından	İstanbul	?	36
Seyyid İsmail b. Seyyid İbrahim ""Bekmezcizâde"	Hattat		İstanbul (Tophane)	?	117
Mehmed b. Ahmed	Diğer	Sır Kâtibi	İstanbul	Vakit ricalinden	390
Mehmed b. Mehmed	Hattat		İstanbul	ö. 1165	451

Mehmed Emin b. Mehmed	Akranına Cebe Satardı	Cebeci Çorbacısı	İstanbul	?	451
Mehmed Nuri b. Abdurrahman	Muallim-Saray (Cedid)		İstanbul (Tophane)	ö. 1174	420
Ömer	Cihangir Camii Müezzini		İstanbul	?	352
GİRİDÎ MEHMED					
Mehmed b. İbrahim	Kâtip Kâsım Çelebi Müezzini		İstanbul	ö. 1170	377-378
Mehmed b. Mahmud	Teberdarân, Bolayır Kitâbeti	Meşihat	İmre, İstanbul	ö. 1170	453
Mehmed Behcet b. Mustafa Seyfi	Hattat		İstanbul	ö. 1168	455
Mehmed Şehrî b. İsmail	Hattat		İstanbul	ö. 1153	393-394
Osman b. Hasan	Başmuhasebe Kâtiplerinden		Ahışa, İstanbul	ö. 1192	299
BALABAN PAŞA CAMİİ İMAMI SEYYİD MEHMED (1759)					
Seyyid Ahmed "Canbaz"	Diğer		Edirne	d. 1148	108
Ahmed "Berberzâde"	Hattat		Edirne	d. 1123	108
Feyzullah	Diğer		Edirne	?	362
Mehmed	Tarikat		Edirne	i. 1165	497
Mehmed b. İbrahim	Noktacızâde Mahallesi İmamı		Edirne	i. 1114	378
Mehmed Emin b. Osman	Diğer		Edirne	i. 1169	428
Sadullah	Diğer		Edirne	ö. 1172	207
BIÇAKCIZÂDE HÂFİZ MEHMED					
Ahmed	Hattat		Edirne	i. 1171	109
Seyyid Halil	Hattat		Dimetoka'dan Edirne'ye	i. 1167	199
Mehmed "Kasabzâde"	Hattat		Edirne	ö. 1170	501
Mehmed "Nalburzâde"	Hattat		Edirne	i. 1172	502
BURSALI HEZARFEN MEHMED					
Ahmed b. Hasan "Kâtib-i Sır"	III. Ahmed Sır Kâtibi, Zâim		Bursa'dan İstanbul'a	ö. 1174	64
Mehmed	Miftah Şakirdi, Tersane-i Amire Mahzen-i Çub Kitâbeti, Saray-ı Hümayun Talim Hizmeti		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1188	493
HAMAMÎ MEHMED AĞA					
Abdullah b. Hamza	Diğer		İstanbul	ö. 1164	271
Mir Ali b. Mahmud Paşa	Hattat	Tersane Kethüdâsı, Mir Çekdiri	İstanbul	Vakit ricalinden	327
Feyzullah Lem'î b. Mehmed	Diğer		İstanbul (Üsküdar)	?	362
Mehmed (Mehmed b. Ali ile Mükerrer Olabilir)	Hâcegândan Arnavud Osman Efendi Etbaından		İstanbul	i. 1183 veya 1173	491
Mehmed b. Ali	Hâcegândan Arnavud Osman Efendi Etbaından		İstanbul	?	434
Mehmed Arif b. Ahmed	Silahşor-ı Şehriyârî	III. Ahmed'in Çukadarı	İstanbul	?	392

Mustafa el-Müfti	Müftü, Fetva Sahibi		Elbistan, İstanbul	Vakit ricalinden	553
Salih Şevki	Mektep Hocası	Azad-kerde	İstanbul	?	234
KADIKÖYLÜ MEHMED					
Mir İbrahim b. Ahmed Pasa "Mir İbrahim Naşid"	Devlet Ricâli	Vezâret	İstanbul	i. 1177	28
Mir Mehmed b. Halil Paşa	Şehriyârî Çukadarı, Silahdar Ağası, Tersane Emâneti	Vezâret	İstanbul	ö. 1176	409
KARAKIZ HÂCEZÂDE MEHMED ENVERÎ (ö. 1694)					
Şeyh Abdullah Hilmi b. Mehmed b. Yusuf b. Abdülmennan	İlmiye Hizmeti, Talebe Talimi	Şeyhülkurra, İmam	İstanbul	ö. 1167	281-282
es-Seyyid Abdülvâhid	Hattat		İstanbul	?	295
Ahmed "Horoz"	Serbevvâbîn		İstanbul	ö. 1136	101
Ahmed "Kolozluzâde"	Yeniçeri Mirpiyadesi		İstanbul	?	103
Ahmed Cömez	Hattat		Sivas, İstanbul	ö. 1114	103
Ahmed Senayî	Tarîk-i Tedris, Kadı		Kütahya'dan İstanbul'a	ö. 1145	102
Ali	Paşa Kâtibi		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1124	337
Ebu Bekir	Şehriyârî Müezzini		Kastamonu, İstanbul	ö. 1132	138
Halil	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1150	198
Hâfız Velîyüddin b. Kemâleddin	Hattat		İstanbul	e. 1165	573
İbrahim	Memurîn-i Hoşnûvisândan		Kırım, İstanbul	ö. 1150	51
Mehmed Muhteşem b. Şaban	Şikk-ı Sâlis Defterdârı		İstanbul	ö. 1120	415
Mehmed Ragıb	Muhasebe-i Evvel Hulefasından		İstanbul	ö. 1137	485
Mehmed b. Ömer	Hattat		İstanbul	ö. 1127	436
Mustafa b. Süleyman	Sır Kâtibi, Zâim	Ağayân-ı Devlet-i Âliye'den	İstanbul	ö. 1157	530
Mir Mustafa Mısırî	Mısır Ümerâsından		Mısır, İstanbul	?	548
Mir Mustafa Na'tî	Sır Kâtibi, Tezkire-i Evvel		İstanbul	ö. 1131	550
Mustafa Sâkib	Reis Kalemi Şakirdi, Divan Kâtibi	Reis Kalemi Şakirdi	İstanbul	ö. 1129	549
Mustafa Sâmî b. Osman "Arpa Eminizâde"	Tarîk-i Hâcegân, Vak'anüvis	Arpa Emini	İstanbul	ö. 1146	534-535
Mustafa Şehdî	Tarîk-i Hâcegân		Antakya, İstanbul	ö. 1140	551
Yusuf Lâmam	İmam		İstanbul	ö. 1142	595
KEVKEB HÂFİZ MEHMED (ö. 1129)					
Abdullah Vefayî	Saray-ı Âmire Kitâbeti		Edirne, İstanbul'dan Bursa'ya	ö. 1141	291-292
Abdurrahman Rahmî	Ruznamçe-i Evvel Hulefâsından		İstanbul	ö. 1137	254-255
Seyyid Ahmed "Kazazzâde"	Diğer		Konya'dan İstanbul'a	ö. 1165	105-106
Ahmed "Saatcizâde"	Hattat		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1167 civarı	104
Şuglî Ahmed Dede b. Mehmed	Debbağ, Hattat		Edirne	ö. 1140	84
Şeyh Seyyid Hasan b. Seyyid Mahmud	Nahlbend Camii Hatibi, Mektep Muallimi		İstanbul	ö. 1170	163

Mehmed Dede	Diğer		Edirne'den İstanbul'a	?	502
Şeyh Mustafa "Yoğurdcular Şeyhi"	Meşihat, Hattat		İstanbul	ö. 1127	549-550
Halil	Diğer		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1173	199
RESSAM MEHMED B. ÖMER					
Abdullah b. Ömer	Hattat	Valide Sultan Kethüdâ Kâtibi, Sikke-i Hümayun Ressamı, Enderun Meşk Hocası	İstanbul	ö. 1168	277
Abdülkerim b. Mustafa	Tarikat		İstanbul	ö. 1180	264
Abdülvehhab b. Abdullah	Maliye Kaleminde Kudemâ-yı Küttâbdandır		İstanbul	Vakit ricalinden	296
Mahmud b. İshak	Hattat		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1182	503
Mustafa Paşa b. Mehmed Paşa	Silahdar-ı Şehriyârî	Teberdar (Baltacı) Mehmed Paşa	İstanbul	ö. 1176	541
Yahya Paşa b. Mustafa	Paşa Kethüdâsı, Mirahur-u Evvel, Vezir	Eyüp Hatibi	İstanbul (Eyüp)	ö. 1168	583
ŞEKERCİZÂDE SEYYİD MEHMED (ö. 1753)					
Abdullah b. İsmail	Tâbiyyet-i Kibâr		Edirne'den İstanbul'a	Vakit ricalinden	268
Abdullah b. Mehmed "Şamîzâde"	Şekercizâde Dairesine İntisap, Vezir Ağayânından		Şam'dan İstanbul'a	?	284
Abdullah Âbid	Amedci, Reisülküttâb, Defter-i Hakanî Emini, Tuğranüvis		İstanbul	ö. 1183	292
Ahmed "Kuyumcuzâde"	Yeni Valide Sultan'da Sermüezzîn, Mihrişah Sultan'da Talim-i Sıbyan		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1189	103-104
Ali	Diğer		Kayseri'den İstanbul'a	Vakit ricalinden	343
Ali Remyî	Hattat		İstanbul	ö. 1169	341
Hace Hüseyin "Hacı Dede"	Tarikat		İstanbul	ö. 1173	181-182
Seyyid Hüseyin Arif	Paşa Divan Kâtibi, Tarîk-i Hâcegân		Kastamonu'dan İstanbul'a	?	181
Hüseyin Yesrî b. Halil "Hatibzâde"	Teberdarân Ocağında, Enderun Ağayânından	Kastamonu Camii-i Kebir'de Hatip	Kastamonu'dan İstanbul'a	?	171-172
Seyyid İbrahim b. Musa	Kandilli'de İmam		Köstendil, İstanbul	Vakit ricalinden	45
İbrahim Dâimî	Mualim-Saray (Galata, Cedîd)	Azad-kerde	Şark, İstanbul	ö. 1170	52
İbrahim Edhemî	Amedci, Tezkire-i Sâni, Kâtib-i Cebeciyan		Vidin, İstanbul	ö. 1181	52
İbrahim Nedim	Ehl-i Ârifân		Bolu'dan İstanbul'a	?	54
Mahmud Dede	Tarikat	Nişancı Paşa Camii İmamı	İstanbul	ö. 1182	513-514
Mehmed Emin Recai b. Ahmed	Reis Kalemi Halifesi, Tezkire-i Sâni, Evvel, Reis, Sadrâzam Kethüdâsı	Sudûr-ı Âzam Ağayânından	İstanbul	ö. 1194	387
Seyyid Mehmed Hilmi b. İbrahim	Paşa Kethüdâsı		Merzifon, İstanbul	?	377
Mehmed Medenî b. Mehmed	İmam, Talebe Tâlimi		İlbasan'dan İstanbul'a	?	448

Mehmed Said b. Ahmed	Talebe Tâlimi, Tarîk-i Tedris	Berber	İstanbul	ö. 1192	388
Seyyid Mustafa	Tarîk-i Tedris	Kadı	Çorum, İstanbul	?	558
Nurullah b. Mustafa	Kethüdâ Kâtibi, bazı Manâsıb-ı Divaniyye	Müjdecibaşı	İstanbul	Vakit ricalinden	571-572
Seyyid Ömer b. Abdülkadir	Hattat		Konya, İstanbul	?	347
Süleyman Ratib b. Mehmed	Hattat	Ehl-i Ârifân	İstanbul	Vakit ricalinden	215
HÂFİZ MEHMED EMİN (XVIII. YÜZYIL)					
Ahmed "Kahvecizâde"	Hattat	İmam	İstanbul	Vakit ricalinden	107
Mustafa b. Mustafa "Attarzâde"	Maliye Kalemî Kâtiplerinden		İstanbul	?	545
SEYYİD MEHMED HAMDİ					
Ali "Kahveci Mollazâde"	Müderres		İstanbul	ö. 1182	343
Seyyid Mehmed Rahim	Orta Mütvellisinin Yazıcısı		Karahisar'dan İstanbul'a	ö. 1197	498
Mehmed Said b. Şeyh Mehmed Afvî b. Şeyh Mustafa Müstakim	Hafta Günlerinde Vaiz	Hafta Günlerinde Vaiz	İstanbul	ö. 1156	452
Şeyh Süleyman Şeyhî b. Mehmed "Beşikcizâde"	Tarikat		İstanbul	?	217
SEYYİD MEHMED HİLMİ (XVIII. YÜZYIL)					
Seyyid Abdurrahman b. Seyyid Mustafa	Yeniçeri Kalemî Şakirdândından	Yeniçeri Kalemî Hulefâsından	İstanbul	?	252
Seyyid Hasan b. Selman	Diğer		Bağdat	?	158
Hilmiye binti Mehmed Sadık	Hattat	Tarîk-i Tedris	İstanbul	i. 1167	190
İsmail b. İbrahim Dede	Diğer	Meşihat	Bağdat	?	117
Kâsım b. Ebu Bekir	Diğer		Bağdat	Vakit ricalinden	365
Kâsım b. Mücbetî "Odabaşızâde"	Hattat		İstanbul	?	365
Seyyid Mehmed b. Osman	Yeniçeri Kalemî Ricâlinden	Yeniçeri Kalemî Hulefâsından	İstanbul	?	428
Mustafa b. Ahmed	Paşa Sarayı Hat Muallimi		Üsküp, İstanbul	ö. 1168	524
Salih b. Ahmed "Hacezâde"	Hattat		Üsküp, İstanbul	?	228-229
Veliyüddin b. Ali b. Veliyüddin b. Mehmed Emin	Yeniçeri Kalemî Şakirdândından	Yeniçeri Kalemî Hulefâsından	İstanbul	?	573
SUYOLCUZÂDE MEHMED NECİB (ö. 1171)					
Abdullah	Kale-i Kebire Başhalifesi		Ziştovi, İstanbul	Vakit ricalinden	293
Ahmed	Davud Ağa Camii İmamı		Uzuncaova (Rumeli), İstanbul	?	106
İbrahim "Kaşlı İbrahim Efendi"	Hâcegân-ı Divaniye, Haslar Kalemî Hâcesi, Han Kapı Kethüdası	Azad-kerde	İstanbul (Eyüp)	ö. 1165	53
İbrahim Şem'î b. Ahmed	Darüldarb-ı Sultanîde Kâtip		İstanbul	ö. 1176	29
İsmail Zühdi b. Hasan	Hattat		İstanbul	ö. 1144	119-120
Seyyid Mehmed Hâkim b. Halil	Mektubî Hulefâsı, Silahdar Kitâbeti, Vakanüvis		İstanbul	ö. 1184	408-409
Mustafa b. Mehmed	Hattat	Sermüezzîn	İstanbul (Eyüp)	ö. 1160	542

Seyyid Osman	İstanbul Mukataası Kalemi Kisedarı		İstanbul	?	307
Osman el-Kâtib	Hattat		Bosna, Mısır	Vakit ricalinden	308
SEYYİD MEHMED NURİ MISRÎ (ö. 1162)					
Seyyid Abdullah b. Seyyid Mehmed Nuri	Hattat	Muallim-Saray (Cedid), Paşa Sarayı Hocası	Mısır	Vakit ricalinden	283
Şeyh Abdullah Enis Dede	Meşihat, Hattat		Edirne'den Mısır'a	ö. 1159	291
Abdurrahman Bîzeban	Ehl-i Ârifân		Mısır	?	255
Ahmed Şükrü	Hattat		Mısır	?	106
İbrahim b. Mustafa	Devlet-i Aliye Silahşorlarından	Eyüp Camii Hatibi	İstanbul	Vakit ricâinden	44-45
İbrahim Bîzeban	Hattat		Hanya, İstanbul	ö. 1154	51
İsmail Enis	Hattat		Mısır	?	130
İsmail Vehbî	Diğer		Gürcü, Mısır	?	130-131
Mir Mehmed b. İsmail	Diğer	Diyarbakır'dan Ma'zul	İstanbul	?	394
Seyyid Muhammed Bahri b. Seyyid Mehmed Nuri	Paşa Sarayı Hocası	Muallim-Saray (Cedid), Paşa Sarayı Hocası	Mısır	?	448
Mustafa "Saraczâde"	Hattat		Edirne	i. 1156 veya 1166	560
Mustafa b. Süleyman Paşa	Vali Mühürdarı	İki Tuğlu Paşa	İstanbul	ö. 1177	531
Mustafa el-Cezairi	Diğer		Mısır	Vakit ricalinden	560
Süleyman el-Cezairi	Hattat		Mısır	?	223
Yahya	Ehl-i Ârifân		Bosna, Mısır'dan İstanbul'a	1155'te yaşıyordu	583
MEHMED RÂSİM (1687-1755)					
Abdullah b. Mustafa "Bezirganzâde"	Bezzâz		İstanbul	ö. 1151	285
Abdullah b. Mehmed Salih	Kadırga Limanı Hamamcısı		İstanbul	ö. 1164	284
Mir Abdullah Refet b. Mehmed Rami Paşa	Paşa Divan Efendisi, sair Manâsib-ı, Yeniçeri Efendisi, Surre Emini	Vezâret	İstanbul	ö. 1157	283
Mir Abdurrahim Rahimî b. Mustafa Paşa "Habeşizâde"	Tezkire-i Evvel	Habeş Valisi	İstanbul	ö. 1140	257
Şeyh Abdurrahman b. Abdullah "Tarikatcizâde"	Hattat, Hâfız		İstanbul	ö. 1178	247
Abdurrahman b. Halil	Pedermânda Mektep Hocası	Mektep Hocası	İstanbul (Üsküdar)	?	245-246
Mir Abdurrahman Mehmed Rami Paşa	Ehl-i Ârifân	Vezâret	İstanbul	ö. 1151	251-252
Abdûlbaki b. Ahmed	Pedermânda İmam	İmam	İstanbul	ö. 1193	238-239
Mir Abdûlbaki b. Mustafa "Saatci Paşazâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1173	240
Şeyh Abdülkadir b. Abdullah	Pedermânda Meşihat	Meşihat	İstanbul	ö. 1163	261
Şeyh Abdüllatif b. Ahmed b. Mustafa b. Salih	Pedermânda İmam	İmam	İstanbul	ö. 1191	293
Ahmed	Haremeyn Kalemi Küttâbindan	Haremeyn Kalemi Baş Halifesi	İstanbul	?	107
Ahmed "Kara Kadızâde"	Müderres		İstanbul	?	109

Ahmed b. Abdullah "Mestcizâde"	Muallim-Saray (Galata, Cedîd)		İstanbul	?	71
Ahmed b. Mehmed	Şehid Ali Paşa'nın Hâfız-ı Hazâneti'l-Kütübü	Yorgancı	İstanbul	ö. 1177	85
Ahmed b. Mehmed "Arnavudzâde"	Attar	Attar	İstanbul	i. 1167	88
Ahmed Paşa İbnü's-Sadr Osman Paşa "Râtib Ahmed Paşa"	Mora Valisi	Vezâret	Yenişehir (Mora), İstanbul	ö. 1175	72-73
Ahmed Hamid b. Mustafa b. İsmail "İksircizâde"	Paşa Mühürdarı	Eyüp Camii Sermüezzini	İstanbul (Eyüp)	ö. 1181	90
Ahmed Hıfzî b. Mehmed b. Abdülcilil	Hattat		Mora'dan İstanbul'a	ö. 1181	86-87
Ahmed Münir Bahaüddin b. Mehmed ibn el-Hac Hasan "Koyun Halife"	Hilâfet-i Ganem	Çörekçi	İstanbul	ö. 1183	85-86
Ali b. Abdurrahman	Kethüdâ Kalemi Kâtibi, Şehremâneti, Sipah Kitabeti		İstanbul	ö. 1176	318
Ali b. Musa	Hattat	Tarikat	Akbaba, İstanbul	ö. 1171	330
Ali Râkım b. Abdullah	Talebe Tâlimi		Keke, İstanbul'dan Mora	ö. 1178	320
Ali Şükrî	Divan Kalemi Küttâbından		Bolu, İstanbul	?	339
Seyyid Feyzullah Sermed b. Seyyid Mehmed "Şekercizâde" b. Abdurrahman	Ehl-i Ârifân	Muallim-Hadika-i Hassa, Hattat	İstanbul	ö. 1202	360-361
Halil b. Mehmed	Reisü'l-Müneccimîn, Esrâr-ı Felekiye Emîni, Müderris	Muytab (Kıl Dokumacılar) Kethüdâsı	İstanbul	ö. 1186	196
Halil Paşa b. Yörük Hasan Paşa	Hazine Kethüdâsı, Uç Tuğ ile Hotin Valisi	Vezâret	İstanbul	ö. 1171	194
Halil Necefi	Hattat	Kadı	İstanbul	?	199
Şeyh Hasan b. Hasan	Meşîhat	Devlet Ricâli	İstanbul	ö. 1181	157
Hüseyin	Tüccar		Konya, İstanbul	Vakit ricalinden	183
Seyyid Hüseyin	Diğer		Şimn'den İstanbul'a	?	181
İmam-ı Sultanî Hüseyin Efendi	Yeniçeri Dergâhından birine İmam, İmam-ı Sâni sonra Evvel, Kadı		Kastamonu, İstanbul	ö. 1182	183
Hüseyin b. Mehmed	Mukâbele Kâtiplerinden		İstanbul	?	177
Mir Hüseyin b. Osman	Mektubî-i Sadrâzam Kalemi Küttâbından	Serbevvâbîn	İstanbul	?	175
Hüseyin Müzehhib	Hattat, Talebe Tâlimi		İstanbul	ö. 1145	169
Derviş Hüseyin Uşşakî	Tarikat		İstanbul	ö. 1170	181
Derviş İbrahim b. Hasan	Attar		İstanbul (Eyüp)	ö. 1184	31
İbrahim Anfi	Tüccar	Azad-kerde	İstanbul	?	55
Mir İbrahim Hanîf b. Mustafa b. Ahmed b. İbrahim Paşa ibn Mehmed	Teftiş-i Hadika, Haremeyn Hizmeti	Bağdat Defterdarı	İstanbul	ö. 1189	43
İbrahim Tahir b. Mustafa b. İbrahim	Hattat		İstanbul	ö. 1167	43-44
İbrahim Vasıkbillah İbn Yusuf "Yatağan İmamı" (Mehmed Râsim'in Biraderi)	İmam	İmam	İstanbul	ö. 1168	46
Mir İsmail b. Ali "İran Hanzâde"	Asilzâde, Şâir, Fudalâdan		İstanbul	ö. 1164	124

İsmail b. Halil	Hattat		İstanbul	?	121
İsmail Enveri b. Mustafa "Dizdarzâde"	Hattat		Bağdat'tan İstanbul'a	ö. 1189	127
İsmail Müfid b. Ali	Hâfız-ı Kütb, Tarîk-i Tedris, Kadı		İstanbul	?	126
Seyyid İsmail Şeref b. Seyyid Ali	Reis Kalemi Dairesinde Beylikçi Hulefâsından		Ruscuk'tan İstanbul'a	ö. 1189	125
Seyyid Mehmed	Tüccar, Valide Sultan Mektebi Muallimi		İstanbul	ö. 1160	489-490
Mehmed b. Ahmed	Süleymaniye Hâfız-ı Kütblerinden		İstanbul	?	388
Mehmed b. Ahmed	Örfiyyeci	Örfiyyeci	İstanbul	?	391
Mehmed b. Hasan	Cizyedar, Cizye Kalemi Şakirdânından	Cizyedar	İstanbul	ö. 1176	402
Mehmed b. Mustafa	Hattat		Kefe'den İstanbul'a	ö. 1190	457-458
Mehmed b. Mustafa "Mimarzâde"	Taşrada Devriye Mevâlisinden, Belgrat'tan Ma'zul	Mimar Ağa	İstanbul	ö. 1189	460
Mehmed b. Osman	Gümrükçü, Cizyedar		Trabzon'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	427
Mehmed b. Pir	Hattat		Amasya'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	396
Seyyid Mehmed b. Receb	Diğer		İstanbul	?	410
Mehmed b. Süleyman "Hatibzâde"	Hattat		Taraklı'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	413-414
Mehmed b. Yusuf	Ayasofya-yı Kebîr İmamı	Bedestendendir	İstanbul	Vakit ricalinden	472
Mehmed Dede b. Hasan	Dragoman Camii Müezzinlerinden		Siroz, İstanbul	?	402
Mehmed Emin b. Abdullah b. Mehmed	Pedermânda Hamamcı	Hamamcı	İstanbul	?	425
Mehmed Emin b. Ahmed	Rodoscuk'ta Hint (Buğday) Kâtibi		Rodoscuk, İstanbul	?	390-391
Şeyh Mehmed Emin b. Ali	Süleymaniye Cuma Vâizi		İstanbul	ö. 1184	432
Seyyid Mehmed Emin b. İbrahim	Attar, Kahvefuruş		İstanbul (Eyüp)	ö. 1189	377
Mehmed Emin b. İzzî b. Abdülkadir b. Mehmed	Kiler-i Enderun Ağayânından, Tarîk-i Tedris		İstanbul	?	422
Mehmed Emin Âtîf b. Mehmed	Rumeli Kalemi Kuzâtından	İmam	İstanbul	ö. 1156	446-447
Seyyid Mehmed Hâşim	Tarîk-i Hâcegân	Vezâret	İstanbul	ö. 1177	487-488
Seyyid Mehmed Hâşimî b. Mehmed	Defterdar Kalemi, Şakirtlerinden	Yorgancı	İstanbul	?	450
Mehmed Kâzım b. Mustafa "Çorluluzâde"	Diğer	Tâbiiyet-i Kibâr	İstanbul (Eyüp)	ö. 1139	457
Mehmed Refî' b. Mustafa "Katipzâde"	Hattat	Kâtib-i Serhengân-ı Divan	İstanbul	ö. 1182	455
Mehmed Sadık b. Ahmed	Yedekçiyan-ı İstabl-ı Âmirede Cenîbekeş		İstanbul	ö. 1194	387
Mehmed Said b. Ahmed	Hattat	İzmir Darphanesi Emânetinde	İstanbul	ö. 1134	385-386
Mehmed Said b. Hüseyin	Silahşor-ı Şehriyârî	Devlet Ricâlî	İstanbul	ö. 1216	406-407
Seyyid Mehmed Said b. Musa	Kethüdâ Kalemi Hulefâsından		İstanbul	ö. 1172	462-463
Mehmed Salih Şem'î b. Mustafa b. Mehmed	Reis-i Humbaracıyan, Reis Kalemi Kâtibi, Tahvil Odası Halifesi	Serhengân-ı Divan-ı Hümayundan	İstanbul	ö. 1171	458-459
Mehmed Şerif b. Mehmed b. Mustafa	Diğer		İstanbul	Vakit ricalinden	447
Muhammed b. Hüseyin	Hattat		Şam, İstanbul	Vakit ricalinden	407

Murtaza Efendi	Ruznâme-i Evvel Hâcesi		İstanbul	Görev tarihi 1160	518
Seyyid Mustafa	Diğer		Şimn'den İstanbul'a	?	557
Mustafa b. Abdülbaki "Yağcızâde"	Nişancı Boyalı Mehmed Paşa Camii Müezzini	Yağcı	İstanbul	ö. 1170	531-532
Mustafa b. Ali	İmam		İstanbul	ö. 1179	535-536
Seyyid Mustafa b. Hamza	Hattat		İstanbul	?	529
Mustafa b. Hasan b. Hüseyin	Hattat		Ünye'den İstanbul'a	Vakit ricalinden	526
Mustafa b. Zeynelabidin "Hasırcılar İmamı"	Hasırcılar Ocağı İmamı, Zülüflülerde vs. Mekteplerde Hat Muallimi		Kocaeli'den İstanbul'a	i. 1135	529-530
Mir Mustafa Nâil b. Mehmed	Anadolu Muhasebesi, Defter-i Hakanî Emâneti, Şikk-ı Evvel, Tevkiî	Vezâret	İstanbul	ö. 1175	541
Mustafa Tab'î b. Mustafa	Şehriyârî Müezzini, Saray-ı Cedîd Hayrî'l-Ebvâbî Kitâbeti		İstanbul (Üsküdar)	Vakit ricalinden	544-545
Osman b. Abdullah	Anadolu Kalemi Kuzâtından		Şark'tan İstanbul'a	?	301
Seyyid Osman b. Halil	Serkâtibi Vekâleti, Nuruosmaniye Camii Kitâbeti		Kırım, İstanbul	ö. 1193	299
Osman b. İsmail	Eyüp Camii Müezzinlerinden, Türbedarlarından		İstanbul (Eyüp)	?	298-299
Ömer	Lâlezâde Mektebi Muallimi, Paşa İmamı		İstanbul	ö. 1180	352
Ömer b. Yakub	Hattat		Kütahya'dan İstanbul'a	ö. 1172	350
Ömer el-Hâfız	Divitçiler Mektebi Muallimi		İstanbul (Üsküdar)	III. Mustafa dönemi	351-352
Resul b. Ahmed	Tarîk-i Tedris		Rodoscul'tan İstanbul'a	?	202-203
Sadullah b. Hüseyin	Enderun Hizmeti, Tarîk-i Hâcegân		İstanbul	?	207
Salih Azmî	Paşa Serhânendegânı, Tersane-i Âmirede Mahzen-i Çûb Kitâbeti		İstanbul	?	232
Salih el-Hâfız "Kuyumcuzâde"	Hattat, Musikişinas		İstanbul	ö. 1165	232
Süleyman Fehim b. Hasan	Tarîk-i Tedris		İstanbul	ö. 1199	211
Süleyman İzzî b. Halil	Hâcegân-ı Divaniye, Sipah ve Silahdar Kâtibi ve Teşrifâtı, Vakanüvis	Hatice binti IV. Mehmed'in Teberdarân Kethüdâsı	İstanbul	ö. 1166	212
Süleyman Râci b. Yusuf (Mehmed Râsim'in Biraderi)	Pedermânda İmam	İmam	İstanbul	ö. 1168	217-218
Süleyman Sadeddin b. Mehmed b. Mehmed Müstakim "Câmiü'l-Huruftur"	Hattat	Ehl-i Ârifân	İstanbul	ö. 1202	216-217
Süleyman Vehbi	Bazı Kibârın İmamet Hizmeti	Azad-kerde	Gürcü, İstanbul	Vakit ricalinden	222-223
Şuayb b. Mustafa b. Yusuf	Paşa Kethüdâsı		İstanbul	ö. 1192	226
BERBERZÂDE MEHMED SAİD					

Seyyid Abdülkadir b. Hasan Halil	Diğer	İhtisab Hizmeti Şürekâsından	İstanbul	?	260
Hasan b. Ahmed "Voyvodazâde"	Müderres	Mültezim, Galata Voyvodası	İstanbul	ö. 1173	156
Mehmed Emin b. Mehmed	Pedermânda Eyüp Türbedarı	Eyüp Türbedarı	İstanbul	?	451
Mehmed Şâkir b. Hasan	Hattat		İstanbul	Vakit ricalinden	402
Mehmed Tâhir b. Mehmed Sâdık b. Mehmed Emin	Silahdar Ocağı Ağası	Devlet Ricâli	İstanbul	ö. 1201	448
Seyyid Salih Nüzhet b. Halil	İhtisab Şürekâsı	İhtisab Şürekâsı	İstanbul	ö. 1179	230
ŞEYH MEHMED TAİB BAYRAMÎ (ö. 1170)					
Ali Vasfi b. Halil	Hattat	Çubukçu	İstanbul	ö. 1179	315
Seyyid Ataullah b. Mustafa	Sipah Kalemi Kâtibi	Sipah Ocağında Kethüdâ	İstanbul	ö. 1191	309
İbrahim "Hatibzâde"	Hattat	Hatip, Müezzin	İstanbul	ö. 1169	55
İbrahim b. Abdullah	Silahdar Kalemi Kâtibi		İstanbul	?	35
MUHAMMED ÂRİF MEVLEVÎ					
"Büyük" Süleyman	Hattat	Azad-kerde	Bağdat	ö. 1143	222
Yusuf	Mustahfızân-ı Kale Kâtibi		Bağdat	ö. 1153	596
ÇELEBÎ İMAM el-HAC MUSTAFA					
Hüseyin	Hattat		Edirne	d. 1111	184
Hüseyin b. Ahmed "Haffafzâde"	Hattat		Edirne	ö. 1154	170
Mustafa "Attarzâde"	Kitâbetle Meşgul		Edirne	i. 1125	560
Süleyman "Serpüşizâde"	Hattat		Edirne	i. 1130	221
HASIRCILAR İMAMI MUSTAFA					
Ebu Bekir Sıdkı	Berber		Ahışa, İstanbul	i. 1173	138
Mehmed	İmam		Seydişehir'den İstanbul	Vakit ricâlinden	495
Şeyh Mehmed Said b. Yusuf	Diğer	Vaiz	İstanbul	ö. 1174	472
Mustafa	Teberdaran Ocağı, Yazıcı Hulefası, Mukataa-yı Haremeyn		İstanbul	ö. 1171	556
KÂTİBZÂDE MUSTAFA (ö. 1759)					
Abdullah Abdi b. Feyzullah Feyzi b. Ahmed Subhi	Şehremini Kâtibi, Sadrâzam Kethüdâsı		İstanbul	ö. 1177	277-278
Abdürrezzak Nâşir Paşa b. Mustafa	Hâcegân-ı Divaniye, Riyâset, Sadâret	Reisülküttâb	İstanbul	ö. 1195	258
Ahmed Necib b. Mehmed "Kırmizâde"	Müderres, Muallim-Saray (Atîk), Mektubî, Haremeyn Müfettişi, Kadı		İstanbul	ö. 1198	86
Ahmed Resmî b. Mehmed	Rumeli Kalemi Kuzâtından, Vakıf Meşk Hocası	Anadolu Kalemi Kuzâtından	İstanbul	ö. 1198	87
Mir Ali b. Ali	Hâcegân		İstanbul	ö. 1176	321
İbrahim	Rumeli Kuzâtından		Rodos, İstanbul	?	52-53
Mehmed	Hamamcı	Hamamcı	İstanbul	ö. 1195	493
Mehmed Münif b. Ali Âlî	Tahvil Odasından	Divan Kisedarı	İstanbul	ö. 1174	433

Mehmed Râsih	Pedermânda Hisar Ağası	Hisar Ağası	İstanbul	ö. 1181	494
Mustafa Âşır b. Mustafa	Diğer		İstanbul	Vakit ricalinden	544
Ömer el-Muradî b. Abdurrahman	Kuzâttan	Müderri	İstanbul	ö. 1191	346-347
TUZPAZARI İMAMI MUSTAFA					
İbrahim el-Müzehhib	Sultan Emir Buharî Camii'nde İmam Vekili		Bursa	ö. 1160	56
Seyyid Şeyh Avnullah b. Şerefeddin b. Eşref-i Sâni	Pedermânda Meşihat	Meşihat	Bursa	ö. 1155	353
ÜNYELİ MUSTAFA EFENDİ					
İsmail b. Ahmed "Geyvelizâde"	Diğer		İstanbul	?	119
Musa Seri b. Mehmed	Hattat, Talebe Tâlimi		İstanbul	ö. 1175	563
Seyfullah b. Ahmed "Geyvelizâde"	Hattat		İstanbul	?	223
KÜRDZÂDE MUSTAFA					
Ali b. Murad	Ressâm-ı Sikke		Bursa'dan İstanbul'a	ö. 1190	327-328
Şeyh Mehmed Gavsî b. Mustafa	Ulu Cami Vaizi (Çarşamba Günleri)		Bursa	ö. 1165	456-457
TAŞMEKTEPLİ MUSTAFA RÂKİM (ö. 1181)					
Seyyid Ahmed b. Hasan "Kevsec Ahmed Efendi"	Sadr-ı Esbak Ahmed Paşa Vakfı Kâtibi		Antalya, İstanbul	ö. 1194	65-66
Ali b. İsmail "Kulakcızâde"	Mevkufât Kâtiplerinden		İstanbul	?	312
Ali Zeki b. İsmail "Mürekkebcizâde"	Macuncu Çarşısındadır		İstanbul	?	313
Davud Sahib b. İsmail	Ruznamçe-i Sagir Kitâbetinde	Ruznamçe-i Sagir Kitâbetinde	İstanbul	ö. 1187	200-201
Hasan Sururi b. İsmail "Mürekkebcizâde"	Diğer		İstanbul	?	156-157
Seyyid Hüseyin b. Mehmed Medenî b. Mehmed	Hattat	Elbasan'da Murad Han Camii İmamı	İstanbul	?	177
İbrahim b. Hamza "Hamzazâde"	Tarîk-i Tedris	Müderri	İstanbul	ö. 1180	31
Mehmed b. Ahmed	Koca Mustafa Paşa Camii İmamı		İstanbul	ö. 1157	390
Seyyid Mehmed b. İbrahim	Zindan-ı Kebir Kitâbetinde Memur	Sipah Oğlu Çavuşânından	İstanbul	Bir tarih: 1151	378
Seyyid Osman b. Mehmed	Tarîk-i Tedris		Şarkî Karahisar, İstanbul	ö. 1196	305
HÂFİZ OSMAN (1642-1698)					
Seyyid Abdullah b. Seyyid Hasan Haşimî "Emir Efendi"	Hattat, İmam, Muallim-Saray (Cedîd)		İstanbul	ö. 1144	269-271
Şeyh Abdullah b. Derviş Himmet b. Ali Merdan	Pedermânda Meşihat, Vaiz	Meşihat	İstanbul	ö. 1122	286-287
Abdullah b. İbrahim "Rodosîzâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1116	267
Abdullah b. Ramazan el-Defterî b. Ahmed b. Turgut	Tarîk-i Hâcegân, Manâsıb-ı Âliye	Defterî-i Şikk-ı Evvel	İstanbul	ö. 1150	272
Abdülkadir İbnü'l-Defterî Ramazan b. Ahmed b. Turgut	Reisülküttâb, Ruznâmçe-i Evvel	Defterî-i Şikk-ı Evvel	İstanbul	ö. 1133	260-261
Sultan Ahmed Han-ı Salis ibnû's-Sultan Mehmedü'r-Rebi' ibn İbrahim Han	Sultan	Sultan	İstanbul	ö. 1149	76-79
Ahmed Vâsif "Bezirganzâde"	Şair, Hattat		Bursa, İstanbul	?	103
Ali	Hattat		Sakız, Rodoscuk'tan İstanbul'a	ö. 1123	339

Derviş Ali	İmam		İstanbul	ö. 1128	338
Hasan b. Numan	Muallim-Saray (Atık)		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1145	163
Hüseyin Çeşmî	Serkitâbeti Hizmetinde		İstanbul	e. 1132	182
Hâce Hüseyin Heykel	Talim ve İrşad Sohbeti		İstanbul	ö. 1152	178-179
İbrahim b. Mustafa	Pedermânda İmam	İmam	Bursa	ö. 1146	42
İbrahim Kemâlî	Muallim-Sıbyan Mektebi		İstanbul	ö. 1143	53
İsmail "Kirpi"	Ehl-i Ârifân		İstanbul	ö. 1200 civarı	130
Şeyh İsmail Hakkı b. Mustafa b. Bayram Çavuş b. Hüdâbende	Meşihat		Rumeli'den İstanbul'a, oradan Bursa	ö. 1137	126-127
Mehmed	İmam		İstanbul	ö. 1106	481
Mehmed	İmam-Hatip, Şeyhülkurra		İstanbul'dan Edirne'ye	ö. 1122	497
Şeyh Mehmed "Berberzâde"	Vaiz		İstanbul	?	480
Mehmed "Giridi"	Yeniçeri Ağayânına Müezzîn Destârî		İstanbul	ö. 1165	488
Derviş Mehmed "Kevkeb"	Hattat		Anadolu'dan Edirne'ye	ö. 1129	483-484
Derviş Mehmed Kılavuz	Tarikat		İstanbul	ö. 1155	488-489
Mehmed el-Müezzîn	Müezzîn		İstanbul	ö. 1139	487
Mehmed Turabî "Yek Çeşm"	Şehriyârî Sermüezzîni, Hâcegân, Tarihçi		İstanbul	ö. 1131	485-486
Muhammed İsmet b. İbrahim b. Hasan	Müderriş		İstanbul	ö. 1160	375-376
Mustafa b. Hasan	Paşa Kâtibi, Reisülküttâb, Defterdar, Defter Emini	Mukabele-i Süvaride ikinci halife	İstanbul	ö. 1141	525-526
Mustafa b. Hüseyin	Yeniçeri Mirpiyadesi		İstanbul	ö. 1128	526
Mustafa b. İbrahim	Büyükbaş-Küçükbaş Tüccarı		Mostar, İstanbul	ö. 1162	520-521
Sultan Mustafa b. Mehmed Han b. İbrahim Han	Sultan	Sultan	İstanbul	ö. 1115	539
Mustafa "Darbzâde"	Hattat		Edirne	ö. 1146	555
Mustafa Odabaşı	Hâfız Osman'ın Hizmetkarı		İstanbul	ö. 1137	553
Osman Miralem	Serbevvâbîn		Erzurum, İstanbul	ö. 1132	306
Ömer	Hattat		Edirne	?	352
Seyfullah Feyzi	Muallim-Hadika-i Hassa		Bursa'dan İstanbul'a	ö. 1148	223-224
Süleyman	Hattat		Rumeli'den İstanbul'a	ö. 1140	218
Süleyman Nahîfî b. Abdurrahman b. Salih	Yeniçeri Kalemî, Sefâret, Şikk-ı Sâni		İstanbul	ö. 1151	213-214
Yusuf b. Ebu Bekir	Hattat		İstanbul	e. 1099	588
Yusuf Mecdî	Divan Kalemî Kâtibi		İstanbul	ö. 1133	594-595
Yusuf Rumî	İstanbul Mukataası Kalemî Hulefâsından	Azad-kerde	İstanbul	ö. 1121	595
ÇÖMEZ MOLLA ÖMER					
Seyyid Mehmed Halim b. Abdülaziz	Pedermânda Türbedar	Türbedar	İstanbul	ö. 1189	420-421
Mustafa Nahîfî	Hattat		Anadolu'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	559

Süleyman b. Mehmed "Müstaidzâde"	Hattat		Beypazarı'ndan Bursa, İstanbul	ö. 1166	215
RESSAM ÖMER (ö. 1718)					
Ahmed b. Hasan	İstabl-ı Âmire'de Pedermânda İmam	İstabl-ı Âmire'de İmam	İstanbul	ö. 1139	64-65
Ahmed Muhlis b. Ömer	Diğer	Şehremini	İstanbul	?	75
Ali b. Davud	Hattat		İstanbul	ö. 1120	315
Ali Can	Şehremâneti Kitâbeti		İstanbul	ö. 1162	341-342
Ali Fâiz	Sır Kâtibi, Serbevâbîn		Şam, İstanbul	ö. 1147	337-338
Halil	Diğer		İstanbul	ö. 1118	198
Hüseyin Hulusi	Ehl-i Ârifân		İstanbul'dan Bursa'ya	ö. 1140	182-183
es-Sadr İbrahim Pasa b. Hasan b. Halil	Darüssaade Ağası Yazıcısı, Hâcegân, Vezâret		Nevşehir'den İstanbul'a	ö. 1143	30
İsmail b. İbrahim	Babüssaade Ağaları Muhasebesi Hizmeti	Eğri Defterdarı	Bosna, İstanbul	ö. 1161	116-117
Mehmed b. Şahin	Hane-i Hassâ Saray-ı Hümayun Meşk Hocası		İstanbul	ö. 1113	414
Mehmed Ressam b. Ressam-ı Sikke Ömer Efendi	Sikke Ressamı, Saray-ı Hümayun Meşk Hocası	Sikke Ressamı, Saray-ı Hümayun Meşk Hocası	İstanbul	ö. 1157	438
Mustafa	Defterdar Mektupçusu Kalemi Hulefâsından		İstanbul	ö. 1157	555
Derviş Mustafa b. Osman	Tarikat	Aşçıbaşı, Berberbaşı, Çirmenbaşı	İstanbul	ö. 1169	535
Mustafa Sıdkı b. Salih	Hacegân, Tersane ve Darphane Hizmetleri	Cebeci Ocağında Baş Kethüda	İstanbul	ö. 1183	531
Osman Paşa	Silahdar, Vezâret, İstanbul Kaimakamı		Çerkes, İstanbul	ö. 1130	306
Salih b. Mehmed "Hamamcızâde"	Meşihat	Bezzâz	İstanbul	ö. 1124	230
el-HAC SALİH EFENDİ					
Halil b. Mustafa Lebib b. Halil	Hattat		İstanbul	?	197
Mehmed Said b. Abdullah b. Hüseyin	Enderun'da Talebe	Müderriş, Münecsimbaşı	İstanbul	Vakit ricâlinden	425-426
Mehmed Nazif b. Ahmed	Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesinde Hâfız-ı Kütb		İstanbul	ö. 1201	391
BÜYÜK SÜLEYMAN					
Abdullah b. Fahri	Hattat		Musul, Bağdat	?	277
"Küçük" Süleyman "Berberzâde"	Defterhane Mukataa Kâtiplerinden		Bağdat	ö. 1161	222
Derviş Yasin	Hattat		Bağdat	Vakit ricalinden	575
MÜSTADZÂDE SÜLEYMAN					
Mustafa b. Abdülkerim	Kethüdâ Kalemi Küttâbından		Karaman, İstanbul	?	534
Mustafa Keskin b. Osman b. Keskin	Hattat		Denizli, İstanbul	?	535
SÜLEYMAN HULUSİ					

İsmail b. İbrahim	Hattat	Tulumbacı Ocağında Kethüdâ	İstanbul	?	117
Süleyman	Yıldırım Han Vakfı Kâtibi		Bursa	?	221
MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN (ö. 1202)					
Hüseyin b. Ali	Diğer	Semerci	İstanbul	?	176
İbrahim b. Osman	Hattat	Müderri	Bolu, İstanbul	ö. 1177	36
ŞEMSEDDİN B. SÜLEYMAN					
Abdullah b. Halil	Gürdüs Ayanından		Gürdüs	Vakit ricalinden	272
Yusuf b. Abdullah	Hattat		Gürdüs	Vakit ricalinden	590
TOPHANELİ SARI YAHYA FAHREDDİN					
Hüseyin b. Mehmed	Şehzâde Sultan Mehmed Camii Kayyumbaşısı, İmam Nâibi		Sinop'tan İstanbul'a	?	177
Mehmed Fâiz	Müderri		İstanbul	Vakit ricâinden	495
Mehmed Sâdık b. el-Hac Ali	Cebane Ricalinden		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1175	434
Mehmed Tahir b. Abbas	Hattat		İstanbul	ö. 1178	416
Seyyid Osman	Tâbiyet-i Kibâr		Konya, İstanbul	Vakit ricalinden	308
Süleyman b. Mehmed	Hattat, Sinan Ağa Camii Hatibi		İstanbul	?	216
YÂKUB HİNDÎ					
Mustafa	Said Ali Paşa-yı Şehid'in Mühürdarı, Kapıcıbaşı, Çavuşbaşı		İstanbul	ö. 1173	557
Osman	Ehl-i Ârifân		Burdur, İstanbul	?	308
YUSUF EFENDİ B. AYASOFYA MEDRESESİNDEN					
Hamza Hamid Paşa b. Yusuf	Reisülküttâb, Sadrâzam Kethüdâsı, Sadrâzam		İstanbul	ö. 1183	188-189
İbrahim b. Mehmed b. Ali	Ruznamçe-i Evvel Kâtiplerinden	Ruzname Kisedarı, Müezzin	İstanbul	ö. 1167	40
Mehmed Tayyib b. Ahmed Tayyib	Aşşab (Bitki Uzmanı)		İstanbul	ö. 1183	390
es-Sadr Râgıb Mehmed Paşa b. Mehmed Şevki	Mektubî-i Sadrâzam, Reisülküttâb, Müştaşar-ı Devlet, Üç Tuğla Vezir	Defterhane Kâtipleri Reisi, Divan-ı Hümayun Küttâbından	İstanbul	ö. 1176	449-450
HÂFİZ YUSUF EFENDİ (ö. 1202)					
Abdullah b. Salih "Cerrahzâde"	Süleyman Maktulün Hazinedarı		İstanbul (Üsküdar)	ö. 1170	273
Ahmed Nazim b. Hasan	Hattat		İstanbul	?	66
Seyyid Mehmed b. Ahmed	Hattat		Kayseri'den İstanbul'a	ö. 1181	388
ZÜHDİ İSMAIL AĞA (1736-1806)					
Ahmed "Deli"	Târık-i Tedris		Hursâbâd'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	106
Ali b. Ahmed	Yağlıkçı	Yağlıkçı	İstanbul	Vakit ricalinden	312
Hüseyin b. Zülfikar	Rodocuk'ta Mahkeme Küttâbından		Rodocuk, İstanbul	?	171
İsmail b. Himmet "Himmetzâde"	Hattat		Trabzon'dan İstanbul'a	ö. 1173	128

Mehmed b. Ahmed	Ayasofya-yı Kebîr Hatibi	Ehl-i Ârifân	İstanbul	ö. 1187	386
Mehmed b. Veliyyüddin	Teberdarân, Darüssaade Ağaları Kâtibi, Muhasebe-i Haremeyn	Divan Kâtibi	İstanbul (Üsküdar)	ö. 1173	464
Mustafa b. Abdurrahim "Kâtibzâde"	Evinde Talebe Tâlimi Müderris	Tersane-i Âmire Küttâbından	İstanbul	ö. 1173	533
Seyyid Mustafa b. Seyyid Ahmed "Aşcızâde"	Ehl-i Ârifân		İstanbul	ö. 1174	524
Mustafa Giridî	Talebe Tâlimi		İstanbul	?	553
Süleyman b. Avz	Diğer		İstanbul	?	214
XVIII. YÜZYIL DIĞER					
Abdullah b. Mahmud	Hattat		İstanbul	?	284
Abdullah b. Mehmed	Attar	Attar	İstanbul	?	283
Abdullah b. Mustafa	Darphane Emâneti, Sadrâzam Kethüdâsı, İki Tuğ ile Maraş Valisi		İstanbul	ö. 1168	285-286
Abdullah Vâsıf b. Mehmed Muhteşem b. Şaban	Paşa'ya Divan Efendisi, Divan Kalemi	Şıkk-ı Sâlis Defterdarı	İstanbul	ö. 1130	282-283
Abdurrahman Fehmi b. Mehmed	Müfti Müfettişi Kitâbetinde	Başmuhasebede İkinci Kâtip	İstanbul	ö. 1138	251
Abdülbâki Hattî b. Ali	Rumeli Kuzâtından	Rumeli Muhazzirânının Matlabcısı	İstanbul	ö. 1197	239-240
Abdülkadir b. Hasan	Hattat	Attar	İstanbul	ö. 1202	260
Abdülkerim b. Ahmed	Hattat		İstanbul	Pederinin ö. 1135	263
Abdülkerim Kerimî b. Yusuf Sinan b. Yakub	Kadı	Şeyhü'l-Haram	İstanbul	ö. 1144	265
Ahmed	Mısır Kalemi Kuzâtından		İstanbul	ö. 1141	105
Seyyid Ahmed	Yahya Paşa İmamı		İstanbul	Vakit ricâlinden	105
Ahmed "Çukacızâde"	Hattat		İstanbul	ö. 1121	102
Ahmed "Sinek"	Darüssaade Yazıcısı Kalemi Hulefasından, Mektubî Kalemi, Başhalife		İstanbul	ö. 1135	100-101
Mir Ahmed b. Abdülbâki	Tımar Sahibi Zuamâ	Serbevvâbin-i Hassa	İstanbul	Vakit ricâlinden	68
Şeyh Ahmed b. Mehmed	Vaiz, Kadîrî Halifesi		İstanbul	ö. 1149	83-84
Ahmed b. Mustafa	Tarîk-i Tedris	Evkâf-ı Hümayun Mütevellisi	İstanbul	Vakit ricâlinden	90-91
Ahmed b. Süleyman	Hattat	Maliye Kalemi Hulefasından	İstanbul	ö. 1148	67
Ahmed Ârif Paşa	Paşa Mühürdarı, Reisülküttâb, Tevkiî, Serasker, Vali, Mutasarrıf		Şarktan İstanbul'a	ö. 1145	97
Ahmed Fazlı b. Mehmed	Diğer	Paşa Etbâından	İstanbul	?	88
Ahmed Vâkıf b. Mustafa	Divan Kalemi Kâtiplerinden		İstanbul	?	89-90
Ahmed Yesrî	Reis Kalemi Küttâbından, Tahvil Odası Hulefasından, Çavuşbaşı		İstanbul	?	107
Ali	Hattat		Konya, İstanbul	ö. 1170	340
Ali	İmam	Vaiz	Şirvan'dan Medine'ye	Vakit ricâlinden	343

Ali b. İbrahim	Kazasker Abdurrahman Efendi Mektebinde Sıbyan Muallimi		İstanbul	ö. 1181	311
Ali b. Mehmed	Hattat		Medine	Vakit ricalinden	325
Ali İlmî	Sadr-ı Âlî Kethüdâsı Kâtibi		İstanbul	ö. 1166	338
Ali Usta	52. Orta Aşçısı		İstanbul	ö. 1175	342
Beşir Ağa-yı Darüssaade	Darüssaade Ağası		İstanbul	ö. 1165	142
Cafer Keşfî	Paşa Divan Kâtibi		Şam	e. 1130	150
Mir Ebu Bekir	Mevkufât, Manâsıb-ı Sâmiye	Defterî-i Şıkk-ı Evvel, Vezâret	İstanbul	ö. 1181	138
Mir Seyyid Ebu Bekir b. Ahmed Paşa	Tarîk-i Hâcegân, Manâsıb-ı Âliye, Kâtib-i Yeniçeriyân	Ruznamçe-i Kebir Hâcesi, sair Manâsıb	İstanbul	Pederinin ö. 1162	135
Seyyid Ebu Bekir Firdevsî	Divan Kâtibi, Anadolu Muhasebesi		Erzincan, İstanbul	ö. 1136	137
Ebu Bekir Vahid b. Ebu Bekir	Paşa Kethüdâsı	İstanbul Ağası	İstanbul	İ. 1162	135
Fatıma Ânî	Diğer		İstanbul	ö. 1122	363-364
Feyzullah b. Abdullah	Sultan Mustafa Camii'nde Müezzin		İstanbul	?	359
Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed Mevcî	Paşa'ya Divan Kâtibi	Orta Yazıcısı, Tarikat	İstanbul	ö. 1157	361
Mir Halil b. Avz Mehmed Paşa	Bevvâbin Kethüdâsı, Şehriyârî, Çavuşbaşı	Vezâret	İstanbul	Vakit ricâlinden	197
Mir Hamza b. Mir Murtaza	Hattat		Amed	Vakit ricalinden	188
Hamza Vâsîf	Mektubî Kalemi Hulefâsından, Paşa Divan Kâtibi		Van, İstanbul	ö. 1202	189
Hasan	Berber		Belgrat, İstanbul	?	168
Seyyid Hasan	Diğer		İznikmid (İzmid)	?	168
Hasan Kâtibî	Tarîk-i Hâcegân, Reisülküttab Vekâleti		İstanbul	?	165
Hasan Bezzaz	Manifaturacı		Amed	ö. 1166	169
Hasan Ziyaî	Hattat		Mısır	?	168-169
Derviş Hüsameddin	Hattat		Şam	Vakit ricalinden	154
Hüseyin	Odabaşı, Hamamcı		İstanbul	ö. 1160	180-181
İbrahim	Hattat	Turşucu	İstanbul	?	50
İbrahim	Şeyhülislam Mustafa Efendi Hizmetinden, Tarîk-i Kazâ, Anadolu Kalemi		İstanbul	?	54
İbrahim "Kara"	Sipah Kalemi Kâtibi		Bursa'dan İstanbul'a	?	57
es-Sadr İbrahim Paşa	Vezir Kethüdâsı, Serbevvâbin, Sadr		İstanbul	ö. 1155	51-52
Mir İbrahim b. Hasan Paşa	Hattat	Vezâret	İstanbul	?	30
İbrahim b. Ali	Tarîk-i Tedrîs	Karaman Ulemâsından	Karaman'dan İstanbul'a	?	38
Derviş İbrahim b. Halil	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 1139	31
İbrahim b. Ramazan	Hattat		İstanbul	?	32
İbrahim Edhemî b. Ali	Diğer	Reisül-Veznedarân	İstanbul	?	37

İbrahim Nazif el-Kağıdî	Kağıtçı, Arabacı		İstanbul	ö. 1155	57
İbrahim Tursî (?)	Kağıt Emânetinden		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1140	57-58
İsmail	Sadr-ı Esbak Ali Paşa Etbaından, Zâbit-i Türkmeniyan, Vezâret		İstanbul	ö. 1187	131
İsmail b. Hasan	Râgıb Mehmed Paşa'nın Enderun Ağalarından		İstanbul	?	120
İsmail b. Musa	Haşbî Mektebi Vekâlet-i Muallim		İstanbul	?	128
Mahmud	Reml (kum falı), Kehanet, Nücumla Meşgul, Hattat Geçinen Biri		Öte Yaka(?)	ö. 1177	514
Mahmud el-İmam	Kumkapı Musalla Camii İmam ve Evkaf-ı Sâni		İstanbul	ö. 1136	512-513
Mahmud b. Mustafa	Diğer		İstanbul	?	508
Mahmud b. Mustafa	Diğer	Attar	İstanbul	ö. III. Mustafa cülusu	508-509
Mahmud b. Mustafa	Esmâ Sultan Sarayında İmam, Kuzâttan	İmam	İstanbul	ö. 1200	509
Mahmud Hilmi b. İsmail	Diğer		Trabzon'dan İstanbul'a	Vakit ricalinden	505
Mahmud Kâşîfî b. Osman	Diğer		Trabzon	?	507
Mehmed	Hattat		İstanbul	?	495
Mehmed	Hattat		Edirne	i. 1161	501
Derviş Mehmed	Hattat		Ahyolu'ndan Edirne'ye	i. 1167	499
Sultan Mehmed Han b. Ahmed Han b. Mehmed Han "III. Mehmed"	Sultan	Sultan	İstanbul	ö. 1170	384
Mehmed "Kadızâde"	Mahkeme Kâtibi Riyâsetinden		İstanbul (Eyüp)	ö. 1178	495-496
Mehmed b. Şeyh Abdülfettah "Ganizâde"	Diğer	Tarîkat	İstanbul	?	421
Mehmed b. Ahmed	Şehzâde Sultan Mehmed Camii İmam-Hatibi		İstanbul	ö. 1181	386-387
Mehmed b. Ahmed	Tarikat		Güzelhisar (Aydın)	Vakit ricalinden	391
Mehmed b. Ali	Akkaş Camii İmamı, Hattat		Kayseri	?	434
Mehmed b. Ebu Bekir	Hattat	Hattat	İstanbul	ö. 1138	395
Mehmed b. Hasan "Arnavudzâde"	Attar		İstanbul	ö. 1169	403
Mehmed b. Mustafa b. Mehmed "Hindîzâde"	Diğer		İstanbul	?	461
Mehmed Ali b. Mehmed	Hattat	Hattat	İstanbul	?	434
Mehmed Emin b. Ahmed	Kitâbetle Meşgul		İstanbul	Vakit ricalinden	392
Mehmed Emin b. Mustafa b. Mehmed	Koca Mustafa Paşa Camii'nin Pedermânda İmamı		İstanbul	ö. 1192	460
Seyyid Mehmed Nuri "Cabizâde"	Hattat		İstanbul	?	496

Mehmed Reşid b. Mehmed Râsim b. Yusuf	Hazine-i Hümayun Ricâlinden, Darphane Kitâbeti, Hâcegân	Meşk Hocası (Galata Sarayı, Saray-ı Cedîd), Hattat	İstanbul	Vakit ricalinden	448-449
Mehmed Said Refet b. Mehmed İzzet	Reisülbewvâbîn	Yazıcı Efendi, Darphane Emîni	İstanbul	Vakit ricâlinden	450-451
Mehmed Sâlim b. Mirza Mustafa	Sadr-ı Rumdan Ma'zul	Şeyhülislam	İstanbul	ö. 1156	454
Şeyh Mehmed Tulûî	Zâviyedâr		Mudurnu, İstanbul	ö. 1170	492
Seyyid Mehmed Vehbi "Saracîzâde"	Diğer		Edirne	?	497
Musa b. Nasuh	İmam		İstanbul	?	563
Mustafa	Valide Sultan Camii Mektebi Sıbyan Talimi		Kastamonu, İstanbul	ö. 1146	555
Mustafa el-Hâfız	Noktacîzâde Mahallesi İmamı		Edirne	ö. 1131	550
Mustafa Paşa	Darüssaade Nazırı Yazıcısı, Defterdar, Vezâret		Bosna, İstanbul	ö. 1136	554
Mustafa "Ketenogucuzâde"	Maden Kalemi, Defterdar Mektupçusu Kâtiplerinden		İstanbul	ö. 1174	558-559
Seyyid Mustafa "Vanîzâde"	Damat İbrahim Paşa Kitâbet Hizmetinde		Bursa, İstanbul	?	556
Seyyid Mustafa b. Ali	Kal'a-yı Kebîr Kalemi Ricâlindendir	Kal'a-yı Kebîr Kaleminde Başhalife	İstanbul	?	536
Mustafa b. Selim	Sultan Ahmed Camii Muvakkiti		İstanbul	?	530
Mustafa Feyzi b. Ahmed b. Mustafa Feyzi	Tarîk-i Tedris		İstanbul	ö. 1160	523
Mustafa Hattî	Paşa Divan Kâtibi, Başmuhasebe, Nemçe Başelçisi, Muhasebe-i Evvel, Şikk-ı Sâni		Rehavî (Urfa), İstanbul	ö. 1170	554
Mustafa La'îf	Ruznamçe-i Evvel, Hatice Sultan Kethüdâsı		İstanbul	ö. 1154 veya 1152	554
Mustafa Münif b. Mehmed	Kethüdâ-yı Sadrâzamî Kalemi, Hâcegân, Sefâret, Tezkire-i Mâliye		Antakya'dan İstanbul'a	ö. 1155	541-542
Mustafa Nâci	Tarîk-i Kazâ		İstanbul		552
Mustafa Şükrü b. Hasan	Talebe Talimi		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1183	526-527
Nuh b. Abdullah	Defter-i Hakanî Emaneti		İstanbul	ö. 1151	571
Osman	Teberdaran Ocağı, Valide Sultan Kethüdâsı		Anadolu'dan İstanbul'a	ö. 1149	307
Osman b. Musa	Seksoncu		Şarkî Karahisar	ö. 1155	305
Seyyid Osman Şerif el-Uşşakî	Hattat		Bağdat	e. 1128	308
Ömer Vahid b. Mustafa b. Mustafa	Şikk-ı Evvel Defterdarı, Vekâlet-i Defterî		İstanbul	ö. 1197	348
Mir Rıdvan	Mısır Ümerâsından	Devlet Ricâlî	Mısır	?	204
Salih	Arpa Emaneti, Sair Divan Manâsıbı		İstanbul	ö. 1137	233
Selim Fehmi "Pişgircîzâde"	Diğer		İstanbul (Üsküdar)	i. 1170	209
Süleyman "Dâmadzâde"	Sultan Mehmed Han Camii'nde İmam		İstanbul	ö. 1156	218

Süleyman el-Hâfız	Şehzâde Sultan Mehmed Camii İmamı, Hatip		İstanbul	?	220
Seyyid Yahya	Ağakapısı Kalemî Şakirdanından Başhalife, Mirpiyade	Ocak Çarşısından	İstanbul	ö. 1198	584-585
Yahya b. İsmail	Kirişçi	Kirişçi	İstanbul	ö. 1173	579
Yakub Hindî b. Yusuf	Ali Paşa-yı Atîk Vakfı Kitâbeti		Bor (Niğde), İstanbul	ö. 1196	587

Tablo: 1